T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HEGEMONİK İSTİKRAR TEORİSİ VE İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE EKO-POLİTİK İSTİKRARSIZLIK

Mustafa GÜDER

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇETİN

İZMİR-2020

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “ Hegemonik İstikrar Teorisi ve İki Savaş Arası Dönemde Eko-Politik İstikrarsızlık” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

…/…/2020

Mustafa GÜDER

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Hegemonik İstikrar Teorisi ve İki Savaş Arası Dönemde Eko-Politik İstikrarsızlık

Mustafa GÜDER

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

İktisat Programı

Bu tezde 19. yüzyılda İngiltere ve II. Dünya Savaşı sonrasında ABD liderliğindeki uluslararası sistemin, ekonomik ve siyasi istikrarı sağlama bakımından iki savaş arası dönemden nasıl ayrıştığı (1919-1939) incelenmiştir. Bunun yanı sıra iki savaş arası dönemdeki ticari korumacılık, parasal sistemsizlik, aşırı borçlanma ve Büyük Buhran gibi ekonomik sorunlar araştırılmıştır. Liberal kapitalizmin serbest ticaret ve ortak bir parasal sistem gibi gerekliliklerinin, iki savaş arası dönemde sağlanamamasına Hegemonik İstikrar Teorisi çerçevesinde bir açıklama sunulmuştur. Teoride kamu malı olarak değerlendirilen bu gereklilikler liberal bir lider tarafından sağlandığında uluslararası sistemdeki istikrarın nasıl bir seyir izlediği tartışılmıştır. Sonuç olarak; modern kapitalizmin son iki yüz yıllık süreci içinde kamu mallarını sağlayan bir liderin bulunduğu dönemlerin, daha istikrarlı bir ekonomik yapıya sahip olduğu görülmüştür. 19. yüzyılda İngiltere'nin oluşturduğu ekonomik ve politik kurumlar sayesinde sistem istikrarlı hale gelirken; II. Dünya Savaşı sonrasında ise Bretton Woods kurumları aracılığıyla ABD tarafından istikrar sağlanmıştır. Ancak iki savaş arası dönemde uluslararası sistemin liderliğini üstlenen bir ülkenin bulunmadığı görülmüştür. Buna koşut olarak söz konusu dönemdeki eko-politik istikrarsızlıkların arttığı çıkarımına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: **Hegemonik İstikrar Teorisi, İki Savaş Arası Dönem, Serbest Ticaret, Parasal Sistem, Kamu Malları.**

ABSTRACT

Master's Thesis

Hegemonic Stability Theory and Eco-Political Instability in The Interwar Period

Mustafa GÜDER

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Economics

Economics Program

In this thesis, how the international system, which was led by the England in the 19th century and the US after the Second World War, diverged from interwar period (1919-1939) in terms of ensuring economic and political stability. In addition, the causes of economic problems such as commercial protectionism, monetary non-system, excessive borrowing and the Great Depression in the interwar period were analyzed. An explanation is provided within the framework of the Hegemonic Stability Theory that the requirements of liberal capitalism such as free trade and a common monetary system cannot be met in the interwar period. When these requirements, which are considered as public goods in the theory, are met by a liberal leader, the process of stability in the international system follows was discussed. As a result; in the last two hundred years of modern capitalism, the times when there was a leader who provided public goods were found to have a more stable economic structure. While the system became stable thanks to the economic and political institutions established by England in the 19th century; After World War II, the USA stabilized through Bretton Woods institutions. However, it was observed that there was no country that took the leadership of the international system in the interwar period. Accordingly, it was concluded that the eco-political instabilities in the period increased.

Keywords: **Hegemonic Stability Theory, Interwar Period, Free Trade, Monetary System, Public Goods.**

HEGEMONİK İSTİKRAR TEORİSİ VE İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE EKO-POLİTİK İSTİKRARSIZLIK

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR xi
TABLOLAR LİSTESİ xii
ŞEKİLLER LİSTESİ xiii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
HEGEMONİK İSTİKRAR TEORİSİ

1.1. HEGEMONUN NİTELİĞİ 6
1.1.1. Hegemonya ve Liderlik 6
1.1.2. Hegemonun Özellikleri ve Görevleri 9
1.1.3. Hegemonun Sağlaması Gereken Küresel Kamu Malları 13
1.2. DEVLETLER ARASI GÜÇ DENGELERİ 15
1.2.1. Nicel Farklılıklar 16
1.2.2. Dönemsel Değişimler 19
1.3. HEGEMONİK İSTİKRAR TEORİSİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLER 21
1.4. LİTERATÜR 23

İKİNCİ BÖLÜM
19.YÜZYILIN EKO-POLİTİK KURUMLARI VE KAPİTALİZMİN DÖNÜŞÜMÜ

2.1. EKONONOMİK KURUMLAR 30
2.1.1. Kendi Kurallarına Göre İşleyen Piyasa Sistemi ve Laissez Faire Kapitalizmi 30
2.1.2. Uluslararası Altın Standardı Sistemi 36
2.2. POLİTİK KURUMLAR 37
2.2.1. Liberal Devlet 38
2.2.2. Güç Dengesi(zliği) Sistemi: Yüz Yıllık Barış 40
2.3. LİBERAL KAPİTALİZMİN SORUNLARI VE SİSTEM KARŞITI HAREKETLER 44
2.4. KORUMACI KAPİTALİZMİN DOĞUŞU ve EMPERYALİZM 47
2.4.1. Tekelci Kapitalizm: Emperyalizm 48
2.4.2. Korumacılık, Tekelleşme ve Emperyalist Yayılmacılık 51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE DÜNYA EKONOMİK SİSTEMİ

3.1. I. DÜNYA SAVAŞI'NIN İKTİSADİ SONUÇLARI VE VERSAY ANTLAŞMASI 57
3.2. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMİN TEMEL İKTİSADİ SORUNLARI 65
3.2.1. Parasal Sistemin İstikrarsızlığı 66
3.2.2. Dünya Ticaretinde Korumacılık 71
3.2.3. Borç Sorunu 78
3.2.4. Büyük Buhran 80

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HEGEMONİK İSTİKRAR ARAYIŞLARI VE YENİ EKONOMİK SİSTEM

4.1. HEGEMONYANIN DÖNEMSEL SINIFLANDIRMALARI 93
4.2. HEGEMONİK GÜÇ BOŞLUĞU VE MİLLETLER CEMİYETİ DENEYİMİ (1919- 1946) 99
4.3. BRETTON WOODS SİSTEMİ ve ABD HEGEMONYASI 104
4.3.1. ABD Merkezli Parasal Düzen: IMF ve FED 107
4.3.1.1. IMF ve Parasal Sistem 107
4.3.1.2. Son Kredi Mercii Olarak FED 109

4.3.2. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması/ Dünya Ticaret Örgütü 112
4.3.3. Dünya Bankası 114

SONUÇ 117
KAYNAKÇA 121

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
BW	Bretton Woods
DB	Dünya Bankası
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
FED	Federal Rezerv Sistemi
GATT	Gümrük Tarifleri ve Ticaret Genel Anlaşması
G20	Group of 20
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
IBRD	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
ICSID	Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi
IDA	Uluslararası Kalkınma Birliği
IFC	Uluslararası Finans Kurumu
IMF	Uluslararası Para Fonu
MC	Milletler Cemiyeti
MFN	En Çok Kayrılan Ülke
MIGA	Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı
RTAA	Karşılıklı Ticaret Anlaşması Yasası
SDR	Özel Çekme Hakkı
WTO	Dünya Ticaret Örgütü

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Ülkelere Göre I. Dünya Savaşı'nın Parasal Maliyeti s. 58
Tablo 2: Ülkelerin Toplam Dış Ticaret Değerleri s. 61
Tablo 3: Ülkelerin Dolaşımdaki Para Miktarı s. 62
Tablo 4: Ülkelerin Altın Standardı Politikalarındaki Değişiklik Tarihleri s. 68
Tablo 5: Cenevre Konferansı'ndaki Görüşler s. 73

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Devletler Arası Nispi Büyüklük-Nispi Verimlilik İlişkisi s. 17
Şekil 2: Dünya Ticaret Hacmi, 1800-1913 s. 34
Şekil 3: Ülkelere Göre Savaş Zamanı Reel GSYİH'daki Değişimler s. 59
Şekil 4: Ortalama Tarife Oranları, 1920-1940 s. 75
Şekil 5: Büyük Buhran Sonrası Toplam İthalat s. 75
Şekil 6: Dünya İhracat Hacmi, 1924-1938 s. 76
Şekil 7: Almanya, İngiltere ve ABD'nin Mal İhracatı Değerleri s. 77
Şekil 8: ABD'nin GSYİH ve Yaygın Hisse Senedi Endeksleri s. 81
Şekil 9: İmalat Sanayi Endeksleri (1913=100) s. 82
Şekil 10: Ülkelerin Hasıla Endeksleri, 1913-1939 (1913=100) s. 84
Şekil 11: Ülkelerin İşsizlik Oranları, 1920-1939 s. 85
Şekil 12: Ülkelerin Fiyat Endeksleri, 1929-1939 (1929=100) s. 88
Şekil 13: Ekonomik Büyüme- Politik Hegemonya İlişkisi s. 98
Şekil 14: Milletler Cemiyeti Organizasyon Şeması s. 101

GİRİŞ

Kapitalist sistem içinde birbirini takip eden istikrarlı ve istikrarsız dönemler, konjonktürel dalgalanmalar halinde ve bir arada var olmuştur. Bazı dönemlerde mevcut güç dengesi ve kolektif girişimler sayesinde uluslararası istikrar nispeten sağlanabilirken; bazı dönemlerde ise ekopolitik anlamda çatışmaların ve karışıklıkların olduğu süreçler yaşanmıştır. Çalışmamız istikrarsızlığın kaynağının ne olduğu sorusuna odaklanmakta ve bu soruna uluslararası boyutta bir açıklama sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın amacıyla tutarlı olarak incelenen zaman aralığı, dünya tarihi içinde ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkların en çok yaşandığı dönemlerden biri olan I. ve II. Dünya Savaşları arası dönem olarak tercih edilmiştir. Bu dönemde ekonomik anlamda ticari korumacılık, borç tartışmaları, parasal istikrarsızlık ve Büyük Buhran gibi ekonomik sorunların yanı sıra dünyayı ikinci bir kitlesel savaşa sürükleyen politik uzlaşmazlıklar da var olmuştur. Söz konusu süreçte Milletler Cemiyeti'nin ortak çıkara dayalı uzlaşma arayışları sonuç vermemiş, ülkeler arası çıkar çatışmaları devam etmiş ve dünya barışı tesis edilememiştir.

Bu çatışmacı ortamın oluşmasındaki temel nedenlerden biri, ülkelerin I. Dünya Savaşı sonrasındaki ekonomik amaçlarının çoğunlukla otarşik eğilimler barındırması olmuştur. Politik anlamda ülkelerin içe kapanma ihtiyacı duymaları, ekonomik anlamda da korumacılığın güç kazanmasını beraberinde getirmiştir. İktisat teorisinde karşılıklı kazanç ortaya çıkaracağı savunulan serbest ticaret sistemi, bu dönemde ikinci plana atılmıştır. Savaşın bitimini takip eden süreçte serbest ticaretin istikrarlı bir şekilde gelişmesini garanti eden genel kabul görmüş bir parasal sistem de birçok girişime rağmen yeniden tesis edilememiştir. I. Dünya Savaşı'nın maliyetlerinin emisyon yöntemiyle finanse edilmesi sonucunda altın standardı bozulmuş ve standarda dönüş için gerçekleştirilen uluslararası konferanslar, müşterek bir çıkarda buluşmanın imkansızlığı nedeniyle ülkeler için ikna edici olmamıştır. Nihayetinde standardın çoğu ülkece terk edilmesiyle birlikte serbest ticaretin gelişmesi oldukça zora girmiştir. Bunun yerine rekabetçi devalüasyonlar eşliğinde komşuyu zarara sokma (beggar thy neighbour) politikaları uygulanmıştır. Aynı dönemde küresel ekonomik sistemdeki bir diğer sorun ise ülkeler arasındaki borç ilişkileri olmuştur. Savaş sırasında ortaya çıkan gerek tazminatlar gibi savaş borçları gerekse savaşın lojistik finansmanı sırasında oluşan ticari borçlar, çoğu zaman diğer sorunların çözüme kavuşturulmasının önündeki engeller olmuştur.

Mevcut sorunların çözüme kavuşturulmasının diğer dönemlere göre çok daha zor olduğu ve ekonomik istikrarsızlıkların kronik hale geldiği bu dönemin politik anlamdaki temel karakteristiği anarşik bir uluslararası düzendir. Bu durum, herhangi bir ülkenin uluslararası sistemde normları belirleme ve gerekli kurumları inşa etme gücünü ortadan kaldırmıştır. Uluslararası sistemde liderliği üstlenecek ve istikrarsızlıkları azaltmaya yönelik girişimleri etkin bir şekilde koordine edecek bir gücün yokluğu, eko-politik anlamda sistemik bir kaosun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle çalışmamız, uluslararası istikrarı bir kamu malı olarak gören Hegemonik İstikrar Teorisi perspektifinden bir inceleme sunmaktadır. Bu kamu malının alt bileşenleri; serbest ticaret, ortak bir parasal sistem ve kriz durumlarında sağlıklı kredi ilişkilerinin kurulabilmesi gibi tüm ülkelere ortak fayda sağlayacak mekanizmalardan oluşmaktadır. Teori, iki savaş arası dönemin iktisadî sorunları olarak sıraladığımız başlıklara güçlü açıklamalar getirmektedir. Bu nedenle eko-politik bir perspektife sahip olan çalışmamızda, temelde ekonomik karakterli olmasına karşın içeriği genellikle uluslararası ilişkiler disiplini içinde zengileşen Hegemonik İstikrar Teorisi tercih edilmiştir.

Literatürde iki savaş arası dönemde dünya ekonomisini teori bağlamında ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışmamız dünya tarihi içinde ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkların en çok yaşandığı dönemlerden biri olan iki savaş arası döneme ilişkin bir açıklama sunması bakımından literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca farklı bir disiplin içinde gelişmiş olan bir teori tercih edilerek; bu teorinin iktisat disiplini içinde kullanılabileceği daha sonraki çalışmalara öncülük etmesi beklenmektedir.

Çalışmada iki savaş arası dönemin ekopolitik istikrar açısından 19. yüzyıl ve II. Dünya Savaşı sonrası dönemden nasıl ayrıştığı tartışılmaktadır. İncelenen zaman diliminde diğer dönemlerden farklı olarak hangi koşulların var olduğu ve temel iktisadî sorunların neler olduğu ortaya konulmaktadır. 19. yüzyılda İngiltere'nin ve II. Dünya Savaşı sonrasında ise ABD'nin uluslararası sistemdeki liderliği üstlenerek; teoride bahsi geçen kamu mallarını sağlaması ve sisteme istikrar kazandırması üzerinde durulmaktadır. Ancak kuşkusuz ki hegemonik olarak adlandırılabilecek bu dönemler de kendi içinde belli zaman dilimlerine göre farklılıklar arz etmektedir. Ancak inceleme sonucunda temel çıkarım, hegemonik kurumsallaşmanın arttığı dönemlerde ekonomik istikrarın da arttığı, azaldığı dönemlerde ise istikrarsızlıkların baş göstermeye başladığıdır. Örneğin 19. yüzyıldaki İngiltere hegemonyası, 1873 yılındaki depresyona kadar güçlü bir şekilde devam ederken bu tarihten sonra I.

Dünya Savaşı'na kadar giderek azalmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen ABD hegemonyası ise Bretton Woods sistemi çerçevesinde kurumsallaşarak 1970'li yılların başına kadar sisteme istikrar kazandırırken; daha sonraları varlığını devam ettirmekle birlikte güç kaybetmeye başlamıştır.

Bu iki hegemonik dönemden farklı olarak iki savaş arası dönemin ise bir hegemonik güç boşluğu dönemi olduğu görülmektedir. Zira bu dönemde İngiltere hegemonik güç olma özelliğini kaybederken, potansiyel hegemonik güç olmasına rağmen ABD ise liderliğin gereklerini yerine getirmeye yönelik istekli bir tutum içinde olmamıştır. Çalışma boyunca çeşitli veriler eşliğinde bu hegemonik güç ve istikrar ilişkisi vurgulanmaktadır. Ayrıca ekonomik koşullar dışında uluslararası kurumların hegemonik güç boşluğundan olumsuz etkilenerek; politik alanda etkinlik sağlayamadığına Milletler Cemiyeti örneği üzerinden değinilmektedir. Bretton Woods Sistemi içinde inşa edilen kurumların, güçlü ABD hegemonyası sayesinde nasıl etkin bir şekilde işlediğine vurgu yapılmaktadır.

Bu bakımdan ilk bölümde Hegemonik İstikrar Teorisi ile ilgili genel bir çerçeve sunulmaktadır. Teoride kabul edildiği şekilde sisteme istikrar kazandıran hegemonik gücün hangi özellikleri barındırması gerektiği ortaya konulmaktadır. Bunun yanısıra hegemonun gerçekleştirmesi gereken temel görevlerin ve sağlaması beklenen kamu mallarının neler olduğu, tarihsel süreç içinde hegemonik gücün değişiminin hangi nedenlere bağlı olduğu ve bu değişimin sonuçları üzerinde durulmaktadır. Ayrıca farklı yazarların teoriye yönelik eleştirilerine ve teorinin eksikliklerine değinilmektedir. Bu bölümün sonunda ise Hegemonik İstikrar Teorisi'ne ilişkin literatür sunulmakta ve bu konuya ilişkin çalışmaların çoğunlukla uluslararası ilişkiler alanında yer aldığına, ekonomi alanındaki çalışmaların ise sınırlı olduğuna dikkat çekilmektedir.

İkinci bölümde ise 19. yüzyılın eko-politiği üzerinden tarihsel bir arka plan sunulmaktadır. Dönemin "Yüz Yıllık Barış" olarak adlandırılmasında etkili olan faktörler ve uluslararası düzenin inşasında öne çıkan ekonomik ve politik kurumlar açıklanmaktadır. Bu kurumlar belirtilirken; tezin eko-politik perspektifiyle uyumlu olarak Karl Polanyi'nin yaptığı sınıflandırma tercih edilmiştir. Ardından İngiltere hegemonyasının güç kaybetmesi karşısında başlayan kapitalizmin ticari anlamda korumacı bir yapıya dönüşüm süreci, saldırgan bir uluslararası düzen ile emperyalizmin gelişimi ve nihayetinde artık hegemonyanın ortadan kalkmaya başladığı I. Dünya Savaşı öncesi süreç anlatılmaktadır.

Üçüncü bölümde tarihsel kronolojik sıralamaya uygun olarak çalışmanın odaklandığı iki savaş arası dönem açıklanmaktadır. İstikrarsızlıkların çıkış noktası olarak değerlendirilebilecek I. Dünya Savaşı'nın iktisadî sonuçları sayısal veriler ve grafiklerle incelenmektedir. Bu gelişmeden itibaren var olan sorunların kronik hale gelişi ve çözüme kavuşturulamayan yeni sorunların ortaya çıkışına değinilmektedir. Bu bölümde esasen dört temel iktisadî sorun üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki, ortak bir parasal sistemin kurulamayışıdır. Bu sorunun varlığını koruması ve altın standardına geri dönüşün bir türlü sağlanamaması, doğrudan ikinci sorun altında bahsedilen serbest ticaret sisteminin tesis edilememesine neden olmuştur. Ülkeler serbest ticaret sistemi yerine korumacı ekonomi politikalarına yönelirken; sistemin potansiyel faydaları ikinci plana atılmıştır. Ülkeler arasındaki güçlü çıkar çatışmaları, bu durumun oluşmasında etkili olurken; uzlaşma sağlanamayan tartışmalı konuların başında üçüncü sorun olarak değinilen borç ilişkileri gelmiştir. I. Dünya Savaşı ile derinleşen dış borç konusu içinde hegemonik güç değişiminin bir göstergesi olarak; küresel ekonomideki başat kreditör mercii olma fonksiyonunun İngiltere'den ABD'ye geçişi vurgulanmaktadır. Son olarak ise 1929'da ABD'de başlayan finansal paniğin, Kindleberger (1973)'in 1939'a kadar devam ettiğini ortaya koyduğu bir depresyon sürecine dönüşümü ve dünya ticaretinin bu süreçten hangi boyutta etkilendiği açıklanmaktadır.

Dördüncü bölümde ilk olarak tarihteki hegemonik dönemlerle ilgili farklı sınıflandırmalar tartışılmaktadır. Ardından Milletler Cemiyeti örneği üzerinden hegemonik güç boşluğunun kurumların etkinliğini sekteye uğratışı incelenmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan ve Bretton Woods sistemi olarak adlandırılan ABD hegemonyasındaki yeni düzenin temel kurumlarına değinilmekte ve iki savaş arası dönemdeki Milletler Cemiyeti'nden farklı olarak bu kurumların ardında hegemonik bir gücün desteğinin bulunduğu vurgulanmaktadır. Uluslararası sistemdeki kuralların bu kurumlar vasıtasıyla etkin bir şekilde işletildiği ve ekonomik istikrarsızlıkların önüne geçilebildiği sonucuna ulaşılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
HEGEMONİK İSTİKRAR TEORİSİ

Hegemonik İstikrar Teorisi, ilk olarak Charles Kindleberger'in *"The World in Depression 1929-1939"* isimli çalışmasında iki savaş arası dönemdeki ekonomik istikrarsızlığın nedenlerini açıklamaya yönelik geliştirdiği bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır (Kindleberger, 1973). Bu yaklaşımda istikrarsızlığın temel kaynağı, uluslararası sistemde istikrarı sağlayacak istekli ve kararlı bir gücün yokluğu olarak görülmektedir. Örneğin; bu dönemde istikrarsız olan dünya piyasaları, istikrar sağlama yeteneğine sahip bir son kredi merciinden yoksundur. Büyük Buhran, özellikle bu durumun bir sonucu olarak uzun süre devam etmiş ve etkilerinin önüne geçilememiştir. Bu istikrarsız sürecin nedeninin, liderliği üstlenebilecek bir gücün yokluğuna atfedilmesiyle; daha sonraları ekonomi politik üzerine yapılan çok sayıda analize temel oluşturacak bir teori ortaya çıkmıştır (Eichengreen, 1996: 1).

Teoride üzerinde durulan istikrar kavramı, normatif bir nitelik taşımaktadır. İstikrardan kasıt; genellikle serbest ticaret düzenine dayalı, büyük ölçekli yabancı yatırımın gerçekleştiği ve serbestinin başlıca gerekliliği olan etkin döviz kurlarına dayalı parasal sisteme sahip bir uluslararası ekonomidir. Böyle bir ekonomik sistemde devletler arası çatışmalar ve ticari ambargolar az sayıdaysa ve para birimleri arasında konvertibilite kolaylıkla sağlanabiliyorsa, istikrarın hakim olduğu söylenebilir. Bu istikrarlı sistem, genel anlamda "liberal ekonomik düzen" ile örtüşmektedir (Sachse, 1989: 3). Bu bakımdan Hegemonik İstikrar Teorisi: liberal bir dünya düzeninin inşa edilmesinin ve devamlılığının ancak liberal idealleri savunan bir hegemon gücün varlığıyla sağlanabileceğini savunan yaklaşım olarak tanımlanabilir (Gilpin, 2016: 95).

Teori, uluslararası ekonomideki istikrarlı veya istikrarsız dönemlerin analiz edilmesinde büyük önem taşımaktadır. Özellikle 20. yüzyılın başından itibaren ampirik veriler, hegemonik güç ile uluslararası istikrar arasındaki ilişkiyi analiz etmek için kullanılmıştır (Yazid, 2015: 67). Böylece politik kararların ekonomik etkileri üzerinde durulurken; dünyadaki ekonomik yapı ve güç dağılımı arasındaki bağlantı ortaya konulmaya çalışılmıştır (Halaç ve Doruk, 2019: 180).

Kindleberger, Gilpin ve Krasner gibi yazarlar, gücün belli bir merkezde yoğunlaştığı durumda uluslararası ekonomik düzenin istikrara kavuştuğu; aksine gücün farklı aktörler arasında dağılması durumunda ise uluslararası ekonomik

düzenin zayıfladığı sonucuna varmaktadır[1] (Keohane, 2019: 136). Özellikle Gilpin ve Krasner gibi realist yazarlar, gücün tek bir hegemon aktörün elinde toplanmasının diğer ülkelerin koordinasyon içerisinde çalışmasına katkıda bulunacağı, onları disipline edeceği ve her ülkenin kendini daha fazla güvende hissedeceği bir ortamı sağlayacağını öne sürmektedir. Böylece ülkeler, bir yandan piyasalarını uluslararası rekabete açmaya başlarken; diğer yandan da komşu ülkelere zarar verme politikalarından kaçınacaktır. Hegemonun gücü zayıfladığı takdirde ise korumacılık ve otarşiye yönelim artacak, piyasalarda istikrarsızlıklar ve bloklaşmalar ortaya çıkacaktır (Öztürk, 2011: 75).

Bu bölümde hegemon gücün sahip olması gereken temel nitelikler, devletler arasındaki güç dengelerinin uluslararası ekonomik istikrar ile ilişkisi ve farklı yazarların Hegemonik İstikrar Teorisi'ne yönelttikleri eleştiriler üzerinde durulacaktır.

1.1. HEGEMONUN NİTELİĞİ

Hegemonik İstikrar Teorisi'nde vurgulanan hegemonya kavramı, liderlik kavramı ile yakın ilişkilidir. Bu iki kavram çoğu zaman farklı yazarlar tarafından aynı anlamı ifade etmek amacıyla birbirinin yerine kullanılmaktadır. Özellikle hegemonya kavramına yönelik olumsuz algı, sübjektif nedenlerle liderlik kavramının tercih edilmesine sebep olmaktadır. Diğer taraftan hegemonun sahip olması gereken temel özellikler ve görevleri ile ilgili literatürde birçok farklı görüş bulunmaktadır. Bu bölümde hegemonya ve liderlik kavramları arasındaki ilişki ile hegemonun özellikleri ve görevlerine değinilecektir. Ayrıca hegemonik gücün görevleri içerisinde en belirgin fonksiyon olan "kamu mallarını sağlama" üzerinde durulacaktır.

1.1.1. Hegemonya ve Liderlik

Etimolojik olarak Yunancaya dayanan ve siyasi liderlik anlamına gelen hegemonya kavramı, İtalyan düşünür Antonio Gramsci ile özdeşleşmiş ve literatürde onun çalışmalarıyla yaygınlık kazanmıştır. Gramsci'nin kullandığı anlamıyla hegemonya, -yönetici sınıfın dünya görüşünün nüfuzu ve yaygınlaştırılmasıyla güvence altına alınan- iktidarın tesis ettiği rızaya dayalı siyasi liderlik yapısı anlamına gelmektedir. Tarihte birçok siyasetçi tarafından liderlik, yönetim ve

[1] İlgili yazarların bu çıkarımları: Kindleberger'in "The World in Depression, 1929-1939", Gilpin'in "U.S. Power and Multinational Corporation" ve Krasner'in "State Power and the Structure of International Trade" adlı çalışmalarında yer almaktadır.

hegemonya kavramları aynı anlamı ifade edecek biçimde kullanılmıştır[2]. Çağdaş bazi yazarlar tarafından ise hegemonyanın kötücül bir anlam taşıdığı gerekçesiyle liderlik terimi tercih edilmektedir (Bates, 1975: 352; Gilpin, 1987: 66).

Hegemonyayı uluslararası ekonomi politik bağlamında kullanan yazarlara göre ise bu kavram; liderlik teması çerçevesinde güç, maddi kaynak ve rekabet olgularını içermekte, birbirine yakın fakat farklı anlamlar ifade etmektedir. Örneğin; bağımlılık kuramcılarından Immanuel Wallerstein, hegemonya kavramını piyasadaki rekabet avantajı üzerinden yorumlamaktadır. Bu anlamda hegemonya, bir merkez ülkede (hegemon) üretilen malların diğer merkez ülkelere göre bile daha rekabetçi ve daha etkin bir biçimde üretildiği durumdur. Söz konusu merkez ülke, sahip olduğu bu etkinlik sayesinde serbest dünya piyasasından en çok faydalanan ülke konumundadır (Wallerstein 1980: 38). Yine politik iktisatçı Robert Wade'e göre de hegemonya kavramı, baskın bir grubun, başkalarının kendi istediği şeyi istemelerini sağlama yeteneğini ifade etmektedir (Wade, 2002: 215).

Gilpin ise hegemonyayı; uluslararası sistemdeki tek bir güçlü devletin, sistemdeki küçük devletleri kontrol etmesi ya da onların üzerinde kurduğu egemenlik durumu olarak değerlendirmektedir. Gilpin'e göre her uluslararası sistemde, uluslararası güç ve itibar hiyerarşisinde üst sıralarda yer alan baskın devletler bulunmaktadır. Bu devletler, sistemin unsurları arasındaki etkileşim süreçlerini koordine ve kontrol eder; aynı zamanda kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye ve genişletmeye çalışırlar. Baskın gücün tek bir devletten oluştuğu durum ise hegemonya olarak adlandırılır (Gilpin, 1981: 29). Güç dengesi yaklaşımı, gücün bu şekilde tek bir devlette yoğunlaşmaya başlamasıyla diğer devletlerin bir karşı denge kurma eğiliminde olacağını iddia etmektedir. Uluslararası sistemde herhangi bir devlet, hegemon olarak öne çıkarsa diğer devletler bunu önlemeye yönelik girişimlerde bulunacaklar ve böylece sistemdeki gücü dengelemeye çalışacaklardır. Bu nedenle zaman içinde hegemonun güç kaynakları üzerindeki tekelini artırması, karşı dengeleme hareketlerinin daha fazla gelişmesini beraberinde getirecektir (Brooks ve Wohlforth, 2008: 22).

Hegemonun kendisine yönelik tehditlerin artması karşısında çıkarlarını koruyabilmesi gerekmektedir. Bu noktada hegemonun elde ettiği iktisadî kaynaklar önem taşımaktadır. Maddi kaynaklarda üstünlüğü elde eden devlet, uluslararası

[2] Örneğin; Lenin konuşmalarında genellikle liderlik ve yönetim kavramlarını tercih ederken, Stalin daha çok liderlikle aynı anlamı ifade etmek için hegemonyayı tercih etmiştir. Gramsci de yürüttüğü İtalyan Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevi sırasında Stalin ile benzer biçimde liderliği ifade etmek için hegemonya kavramını kullanmıştır (Bates, 1975: 352).

sistemi yönetebilme kabiliyeti kazanmakta ve sistem içerisinde bir güç asimetrisi ortaya çıkmaktadır. Böylece hegemon, gücün eşit dağılması durumunda ortaya çıkabilecek anarşi durumunun önüne geçerek; sisteme hiyerarşik bir yapı ve buna koşut olarak da istikrar kazandırmaktadır (Halaç ve Doruk, 2019: 181).

Hegemonya tanımlarında ise küresel mülkiyet ilişkileri öne çıkmaktadır. Keohane; hegemonyayı hammadde, sermaye kaynakları, piyasalar ve yüksek katma değerli üretim olmak üzere dört temel maddi kaynak üzerindeki üstünlük olarak olarak tanımlamaktadır (Keohane, 1984: 32). Buna benzer şekilde Levy ve Thompson (2005) da tanımlarında maddi kaynaklar üzerinde durmakta ve buna ek olarak iktisadî üstünlüğün politik sonuçlarına vurgu yapmaktadır. Onlara göre hegemonya, hem gücün tek bir devlette yoğunlaşması hem de sahip olunan maddi gücün sağlayabileceği politik egemenlik anlamına gelmektedir.

Hegemonik İstikrar Teorisi'ni ortaya koyan Kindleberger, hegemonya yerine liderlik kavramını tercih etmektedir. Lider, uluslararası sisteme ekonomik ve politik istikrar sağlayan tek bir hegemonik güçtür ve sömürüyü reddetmektedir (Kindleberger, 1981:242). Sistemin ihtiyaç duyduğu ve ortak iyiye hizmet eden küresel kamu malları, bu lider tarafından sunulmaktadır. Bu yönüyle lider, bir istikrar kaynağı olarak değerlendirilebilir ve liderin uluslararası sistemden sağladığı faydalar, katlandığı maliyetlerden fazla olduğu sürece mevcut statüsünü devam ettireceği öngörülebilir (Kindleberger, 1976: 34).

Snidal, "iyiliksever liderlik" ve "zorlayıcı liderlik" olmak üzere iki farklı hegemonik liderlik türü tanımlamaktadır. Bunlardan ilki; Kindleberger'in oluşturduğu Klasik Hegemonik İstikrar Teorisi'nin kabul ettiği bağlamda, sisteme kamu mallarını sağlayan ve sahip olduğu konumu suiistimal etmeyen bir hegemonyaya dayanmaktadır. İkincisi ise daha çok sömürüye ve baskıya dayalı bir hegemonyayı içermektedir (Snidal, 1985: 580-581). Ancak bu liderlik türleri arasında iki temel karşıtlık bulunmaktadır. Bunlardan ilki, hegemonun uluslararası sistemde büyüklük bakımından diğer devletlere göre göreceli mi yoksa mutlak üstünlüğe mi sahip olduğuyla ilgilidir. İkincisi ise hegemonun ortaya çıkışında yeteneğin mi yoksa çıkarların mı etkili olduğudur. Zorlayıcı liderlikte hegemonun devletler arasındaki gücünün göreceli üstünlüğü ve sahip olduğu yetenek önem taşımaktadır. Bu modelde hegemonyanın en temel koşulu, diğer devletleri istenileni yapmaya zorlama yeteneğinin olmasıdır. Diğerlerine karşı göreceli olarak üstün olan devlet, kamu mallarının sağlamasında doğrudan rol alarak ekonomik nüfuzunu artırabilir ve

meşruiyetini genişletebilir. Böylece gerekli yeteneğe ve güce sahip olan devlet, ekonomik çıkarlarını gerçekleştirebilir (Snidal, 1985: 589).

Ekonomik temelli bir yaklaşım olmakla birlikte iyiliksever liderlikte ise devletin uluslararası sistemdeki çıkarlarına odaklanılmaktadır. Ayrıca hegemonun diğer devletlere göre büyüklüğünün mutlak anlamda olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle istikrarlı bir serbest uluslararası ekonomik sistem, bu sistemden öncelikli olarak menfaat sağlayan hegemonun yararına olmaktadır. İstikrarı tesis eden hegemonun, kamu mallarının sağlanmasında da diğer devletlere göre daha fazla çıkarı bulunmaktadır. Bu hegemonya türünde hegemonun mutlak olarak üstün kabul edilmesi, göreceli üstünlük varsayımında -liderliğin yol açacağı maliyetler nedeniyle- ortaya çıkması beklenen ülkelerin liderliği birbirlerine devretme girişimleri ve bedavacılık gibi sorunlar en aza indirilmektedir (Snidal, 1985: 588- 589).

Bu çalışmada ele alınan liderlik ise Kindleberger'in teoride kabul ettiği anlamda iyiliksever niteliktedir. Ancak şüphesiz bu teorinin de tarihi ya da güncel pratikle bağdaşmayan yönleri bulunmaktadır. Zira liderlik, sömürücü ve gayri meşru hale gelirse kaybedilebilir. Yahut lider, sistemin istikrarını ikincil plana atarak; ortak yarardan ziyade kendi öznel yararını öncelerse ya da uluslararası kurumlardaki kendi temsil oranını adaletsiz bir şekilde artırırsa; mevcut konumunun meşruiyeti tehlikeye girer (Kindleberger, 1976: 34). Hegemon, diğer devletlerin ona yüklediği itibar temelinde meşruiyet kazanmaktadır. Bu bakımdan hegemonun devamlılığı, diğer devletlerin hegemonun politikalarının kendi çıkarlarıyla çatışmadığına ve onun sadece kendi çıkarına yönelik çalışmadığına dair inanca bağlıdır. Aksi takdirde hegemonun gücü dışarıdan gelen etkilerle sınırlanır. Ayrıca hegemon devletin vatandaşları; diğer devletlerin kendilerini kandırdığına inanırsa veya liderlik maliyetlerinin sağlanan faydaları aşmaya başladığını düşünürse hegemonun gücü, içeriden gelebilecek bu etkilerle de azalabilecektir (Gilpin, 1987: 73).

1.1.2. Hegemonun Özellikleri ve Görevleri

Hegemonik İstikrar Teorisi, iki temel önermeye dayanmaktadır. Birinci önerme, uluslararası sistemin tek bir baskın güç (hegemon) tarafından idare edilmesidir. Uluslararası sistemin işleyişini sağlayan siyasi ve ekonomik kurumlar, bu hegemon tarafından şekillendirilmektedir. İkinci önerme ise kurulan düzenin işleyişinin ve sürdürülmesinin bir hegemonik gücün varlığını gerektirmesidir (Keohane, 1984: 31). Bu bakımdan hegemon olgusu, sistemin geleceği için hayati

bir önem taşımaktadır. Ancak hegemonun görevlerini yerine getirebilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Literatürde farklı yazarlar tarafından hegemona yönelik birçok farklı özellik tanımlanmıştır.

Yazid, bir devletin hegemon olabilmesi için askerî, ekonomik, siyasi ve kurumsal olmak üzere dört temel üstünlük taşıması gerektiğini öne sürmektedir. Bunlardan ilki, hegemonun dünyanın en güçlü ordusuna sahip olmasıdır. Bu sayede hegemonun dahil olduğu askerî ittifakların, diğer rakip ittifaklardan çok daha güçlü olması garanti edilmektedir. İkinci özellik, dünyanın en büyük ve teknolojik olarak en gelişmiş ekonomisi olmasıdır. Böylesi büyük bir ekonomi ve diğer ekonomiler arasındaki karşılıklı bağımlılıklar, hegemonik gücün devamlılığını sağlamaktadır. Üçüncü özellik ise çok sayıda devletle siyasi müttefik olmasıdır. Hegemonik güç arttıkça bu özellik kendiliğinden gelişebilmektedir. Zira çoğu devlet, büyük güçlerle dostane ilişkiler kurma eğilimindedir. Hegemonun son özelliği ise uluslararası siyasi ve ekonomik ilişkileri yöneten kuralların çoğunun, kendisi veya müttefikleri tarafından oluşturulmasıdır. Bu üstünlük, uluslararası alandaki kurumların ve söylemlerin hegemon tarafından yönlendirilmesine olanak tanımaktadır (Yazid, 2015: 70).

Strange'e göre ise hegemon, küresel konumunu garanti edebilmek için dört yapısal güç unsurunu içermelidir. Bunlardan ilki, askerî yöntemlere başvurarak; diğer devletlerin fiziksel güvenliğini tehdit etme ve koruma gücünü elinde bulundurmasını ifade eden "güvenlik unsuru"dur. "Üretim unsuru" olarak adlandırılan ikinci özellik, hegemonun küresel mal ve hizmet mübadelesini kontrol etmesidir. Üçüncü özellik ise uluslararası sermaye ve finans piyasalarını şekillendirme gücüne sahip olmasını içeren "finans unsuru"dur. Strange, son olarak ise hegemonun bilginin gelişimini, birikimini ve aktarılmasını yönetme gücüne atıfta bulunduğu "bilgi unsuru"nu saymaktadır (Strange, 1987: 565).

Yazid (2015) ve Strange (1987)'in ifade ettiği bazı askerî ve kurumsal özellikler, kötüye kullanılmaya açık niteliktedir. Bu olasılığın sınırlandırılabilmesi açısından hegemonun liberal olması büyük önem taşımaktadır. Hegemonik İstikrar Teorisi'nde de varsayıldığı şekilde "açık ve liberal bir dünya ekonomisi" için bir hegemon gerekmektedir. Çünkü tek bir devletin baskın olduğu güç yapısı, nispeten daha kesin ve uygulanabilir kurallara dayalı bir uluslararası sisteme olanak tanımaktadır. Bu nedenle hegemonik gücün zayıfladığı veya olmadığı durumlarda dünyadaki liberal ekonomik sistem istikrarsız hale gelmektedir (vice versa). Teori, yine de hegemonun yokluğunda uluslararası bir ekonominin olamayacağını iddia

etmemektedir. Uluslararası bir ekonomik sistem, tarihin çoğu döneminde görülmekle birlikte; liberal anlamda bir uluslararası ekonominin gelişebilmesi ve uzun vadede sürdürülebilmesi bir hegemonunun varlığını gerekmektedir. Zira sistemin istikrarı için gerekli olan kamu malları, hegemonik güç tarafından sağlanmaktadır (Gilpin, 1987: 72,74). Kamu mallarının sunulması, istikrarın tesis edilmesinde anahtar unsur olmakta ve liberal ekonomiyi güçlendirerek; onu uzun vadede de sürdürülebilir kılmaktadır.

Liberal bir ekonomik düzen için liberal değerlere bağlılık duymayan bir hegemon güç yeterli görülmemektedir. Çünkü bu özellikteki bir hegemon, kendisine düşman gördüğü devletlere karşı siyasi ve ekonomik kısıtlamalar uygulayarak; düzene karşı doğrudan kendisi bir tehdit oluşturabilir. Liberal bir düzenin tesis edilebilmesi buna ek olarak, devletler arasında bir "sosyal amaç uyumu"nu da gerekmektedir (Ruggie, 1982: 384). Bu uyum, ortak çıkar olgusuna dayanmaktadır. Büyük güçler çıkarlar konusunda uzlaşırsa tüm devletler serbest ticarete dayalı liberal ekonominin kurallarını izlemeye teşvik edilebilir. Bu nedenlerle liberal uluslararası sistem için hegemonyanın dışında liberalizm ideolojisi ve ortak çıkarlar da mevcut olmalıdır (Gilpin, 1987: 72-73)

Gilpin, önceki yazarlardan farklı olarak daha çok hegemonun ekonomik özellikleri üzerinde durmaktadır. Örneğin; hegemonun uluslararası ekonomi içerisindeki payının büyümesinin, piyasa sisteminin faydasına olduğunu belirtmektedir. Bu bakımdan hegemonun dünyanın geri kalanından ithal ettiği mallar, ihracatçı ülkelerin ekonomik büyümesini teşvik etmekte ve yaptığı yurtdışı yatırımlar, bu ülkelere ekonomik büyüme için gerekli finansman desteğini sağlamaktadır. Bu süreçte gerçekleşen teknoloji transferi ve bilgi yayılımı süreçleri de gelişmekte olan ekonomilerin ihtiyaç duydukları teknik desteği ve büyümelerinin kaliteli olmasını sağlamaktadır. Hegemonun uluslararası ekonomideki gücü arttıkça bundan elde ettiği fayda da artmaktadır. Örneğin; oldukça geniş olan piyasalarını istediği ülkelere açıp açmama konusundaki kararları, diğer devletler üzerindeki nüfuzunu artırabilmektedir (Gilpin, 1987: 75-76).

Gilpin'in değindiği ekonomik faktörlerden ikincisi, hegemonun para biriminin uluslararası para sistemindeki merkezî rolüne ilişkindir. Hegemonun para biriminin dünyada rezerv para olarak kabul edilmesi, elde edilecek senyoraj geliri sayesinde kendisine bir finansal güç sağlamaktadır. Ayrıca bu finansal güç sayesinde, diğer devletlerin uluslararası sermaye piyasalarına katılabilmeleri konusunda belirleyici aktör olabilmektedir (Gilpin, 1987: 76).

Hegemonun gücünü belirleyen son faktör ise ekonomisinin esnekliği ve hareketliliğidir. Ekonomisinin kriz durumlarına hızlı bir şekilde çözüm üretebilme kabiliyeti ve kendisini dönüştürme yeteneği bu noktada önem taşımaktadır (Gilpin, 1987: 77).

Keohane'e göre ise hegemonik gücün dört temel ayırt edici özelliği bulunmaktadır. Bunlar ham madde, sermaye kaynakları ve piyasalar üzerinde kontrolü bulunması; buna ek olarak da yüksek değerli malların üretiminde rekabet üstünlüğüne sahip olmasıdır. Keohane, belirttiği son özellik ile Wallerstein'ın tanımını desteklemektedir. Burada rekabet üstünlüğü ile kastedilen hegemonun en çok kâr sağlayan mallardaki rekabet avantajıdır ve bu özelliği, gelecekte daha gelişmiş mallar üretebileceğini de garanti etmektedir. Hegemonik güce bu avantajı sağlayacak olan da teknolojik üstünlüğü veya önemli kazançlar vaat eden değerli kaynaklar üzerindeki politik kontrolüdür (Keohane, 1984: 32-33).

Hegemonik İstikrar Teorisi'nin ana hatlarını belirleyen Kindleberger, hegemonun istikrarlı bir uluslararası sistem oluşturabilmesi ve bu sistem içerisindeki konumunu koruyabilmesi için yerine getirmesi gereken bazı görevler olduğunu belirtmiştir. Bu görevler şu şekilde sıralanabilir (Kaykusuz, 2014: 174-175):

- "Zorunlu malların ticaretinin yapılabildiği açık bir piyasanın sürdürülmesi,
- Dönemsel hareketlere karşı ya da asgari anlamda sabit uzun vadeli borçlanma olanağının sağlanması,
- Dengeli bir döviz kuru sisteminin idaresi,
- Makroekonomik politikalar arasındaki uyumun garanti altına alınması,
- Finansal kriz dönemlerinde reeskont veya likidite sağlama yöntemiyle son kredi mercii olarak faaliyet gösterilmesi".

Hegemon bu görevleri yerine getirerek sisteme istikrar kazandırabilir ve diğer devletleri uluslararası liberal ekonomik sisteme dahil olmaya teşvik edebilir. Ayrıca sağlayacağı kamu malları ile sistemin tüm paydaşlarının refahına hizmet edebilir. Fakat sistemin sürdürülebilmesinin yanı sıra sisteme karşı tehditlere hızlı bir şekilde cevap verebilmesi, hegemonun daha hayati bir görevidir (Gilpin, 1987: 79). Özellikle ekonomik krizler karşısında bu görevleri en yetkin ve hızlı şekilde yerine getirebilmesi hegemonun sistem içerisindeki gerekliliğinin önemini ortaya çıkarmaktadır.

1.1.3. Hegemonun Sağlaması Gereken Küresel Kamu Malları

Hegemonik İstikrar Teorisi, Snidal (1985)'ın temellendirdiği kamu malları yaklaşımı ve Gilpin (1981)'in güvenlik yaklaşımı olmak üzere iki ana başlık altında incelenebilir. Teorinin güvenlik yaklaşımı, daha çok uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi ile bağlantılıyken; bu çalışmada üzerinde durulacak olan kamu malları yaklaşımı, kuramın ekonomik boyutunu açıklamaktadır (Halaç ve Doruk, 2019: 182).

Kamu malları terim anlamı bakımından; üretildiğinde herkesin yararlanabildiği, birinin yararlanmasının diğer bireylerin yararlanacağı miktarı azaltmadığı mal ve hizmetlerdir. Örneğin, kentlerin ışıklandırılması, güvenlik hizmetleri, kamuya açık park ve plajlar (Şenses, 2017: 313, 500) ve deniz fenerleri buna örnek gösterilebilir. Fakat bu mallar özellikle son örnekteki gibi her zaman saf kamu malları değildir. Pratikte kamu malı olarak nitelenebilecek birçok farklı ve karmaşık örnekler mevcuttur (Kindleberger, 1981: 243).

Tarihte birçok iktisatçı tarafından farklı kamu malları tanımlanmıştır. Örneğin; Adam Smith, kamu mallarını ulusal savunma, adalet sistemi ve asgari sayıda yol ve köprü gibi altyapı yatırımları olarak belirtirken; daha sonraları John Stuart Mill bu gruba huzuru (sükuneti sağlama) da eklemiştir. Keynes ile birlikte bu kamu malları sepeti, milli gelir artışını sağlamak adına gerekli para ve maliye politikalarının uygulanmasını içerecek şekilde genişletilmiştir (Kindleberger, 1981: 246).

Kamu malı yaklaşımı, uluslararası ekonomiye de uygulanabilmektedir. Örneğin; Kindleberger, sisteme dahil olan tüm ülkelerin faydasına olması nedeniyle liberal uluslararası ekonominin istikrarını; bir kamu malı olarak kabul etmektedir (Halaç ve Doruk, 2019: 182). Uluslararası sistemde istikrarı sağlayan bu küresel kamu malları, Hegemonik İstikrar Teorisi'nin hem Kindleberger tarafından ele alınan liberal hem de Krasner ve Gilpin tarafından ele alınan devlet merkezli yaklaşımlarında yer almaktadır (Öztürk, 2011: 62).

Kamu malları, üç farklı başlık altında sınıflandırılabilir. Birincisi, "açık ve liberal bir ticaret sistemi"dir. MFN (En Çok Kayırılan Ülke)[3] kuralı ve karşılıklılık ilkeleri çerçevesinde işleyen böyle bir sistem içinde ticarete katılan tüm taraflar sistemin avantajlarından faydalanabilmektedir. İkinci kamu malı ise dengeli döviz kurları ve bir rezerv parayı içeren "istikrarlı parasal sistem"dir. Bu sayede ulusal para

[3] Bu kural günümüzde dahi dünya ticaret sisteminin düzenlenmesinde önemli unsurlardandır. Dünya Ticaret Örgütü'ne göre, üye ülkelerden herhangi birinin üye olmayan bir ülkeyle ticari anlaşma imzalaması durumunda, o ülkeye tanıdıkları ayrıcalıkları örgüt üyesi ülkelere de tanıması gerekmektedir. Böylece adil bir ticaret sisteminin kurumsallaşması amaçlanmaktadır (www.wto.org, 17.08.2019).

birimlerinin konvertibilitesi kolayca sağlanmakta ve ticari faaliyetler kolaylaşmaktadır. Sonuncu ve daha tartışmalı olan bir diğer kamu malı ise "uluslararası güvenliğin sağlanması"dır. Ancak uluslararası ekonomik ilişkiler açısından ilk iki kamu malı daha büyük önem taşımaktadır (Gilpin, 1987: 74).

Herhangi bir devlet diğer devletlerin kamu mallarının sağlanmasına katılıp katılmadığına bakmaksızın, kolektif yararın maliyetini kendi başına üstlenirse ve diğerlerinin desteğini alırsa uluslararası sisteme istikrar sağlayabilecektir (Öztürk, 2011: 78). Bu nedenle Hegemonik İstikrar Teorisi'ne göre uluslararası sistemde bu malları sağlayacak olan tek bir hegemonik güç bulunmalıdır. Söz konusu hegemon (stabilizatör), aynı zamanda zorlayıcı değil iyiliksever bir özelliğe sahip olmalı ve sağladığı kamu mallarıyla sisteme istikrar kazandırmalıdır (Snidal, 1985: 581).

Kindleberger (1973) başlangıçta bir kamu malı olarak; hegemonun kriz anında karşı sermaye akımlarının önlenmesi ve parasal ilişkilerin iyi işlemesi için likidite sağlaması gerektiğine vurgu yapmış; bunun için de bir reeskont mekanizması oluşturması gerektiğini belirtmiştir. Daha sonraları ise buna döviz kuru sisteminin yönetimini ve iç para politikalarının eşgüdümünü sağlamayı eklemiştir (Kindleberger, 1981: 247).

Snidal (1985) küresel kamu mallarının sağlanabilmesi için üç temel ön koşulun olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki, devletler arasındaki "ortaklık" şartıdır ve üretilen kamu malının uluslararası sistemdeki farklı devletler tarafından eşanlı bir biçimde tüketilebilmesini gerektirmektedir. Ayrıca bir paydaşın kamu malından yararlanması, diğerlerinin sağlayacağı faydayı azaltmamalıdır. İkinci koşul ise "dışlanamamazlık"tır. Buna göre hiçbir devletin ortak faydadan yararlanması engellenememelidir. Zaten iyiliksever hegemon varsayımı gereği diğer ülkelere karşı bir zorlayıcı otorite bulunmamaktadır. Fakat iyiliksever bile olsa hegemon bir gücün, kısmî anlamda bir zor kullanma olasılığı vardır. Bunun asgari seviyede tutulması, dışlanamamazlık koşulunu sağlayabilmektedir. Bunlara ek olarak üçüncü koşul ise daha çok bir varsayımdan oluşmaktadır: "kolektif eylemin olanaksızlığı". Bu koşula göre devletler arasında kolektif bir eylemin olma olasılığı kabul edilmemektedir. Zira aksi durumda devletler işbirliğine giderek kolektif bir şekilde kamu mallarını sağlayabilirken; işbirliği olmadığı durumda ise malları tek taraflı olarak sağlayacak bir hegemon güce ihtiyaç bulunmaktadır (Snidal, 1985: 593).

Olson (1965) da kamu mallarının sağlanabilmesi ve bedavacılık[4] sorununun önüne geçilebilmesi için "seçici teşvikler(selective incentives)" koşulunu öne sürmektedir (Olson, 1965: 51). Bu yaklaşım fayda-maliyet analizine dayanmakta ve kamu mallarının üretilmesine katkıda bulunup bulunmadıkları temelinde devletlere sunulan teşviklerden oluşmaktadır. Kamu mallarının dışlanamamazlık özelliği gereği bir ülkenin bu mallardan yararlanması diğerlerinin yararlanma olanağını azaltmamaktadır. Teşvikler sayesinde hegemonun kamu mallarından elde edeceği fayda, onu üretmek için katlanacağı tüm maliyetten büyük olacaktır. Aksi takdirde; tek bir devletin, kamu mallarını sağlamanın tüm maliyetini üstlenmeye istekli olmayacağı savunulmaktadır. Çünkü söz konusu devlet, bunu yapmasını gerektirecek yeterli ekonomik çıkara sahip olmayacaktır (Oliver, 2013). Bu nedenle 19. yüzyılda İngiltere'nin ve Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin uluslararası serbest ticaret sisteminin sürdürülmesinde önemli rolü bulunmaktadır. Bu devletlerin bir kamu malı olan serbest ticaretten diğer devletlere göre daha fazla çıkarının olması, onları sistemi koruyup sürdürmeye teşvik etmiştir. Kamu mallarının bir hegemonik güç tarafından sağlanması argümanının, bu bakımdan Hegemonik İstikrar Teorisi'nin temelini oluşturduğu söylenebilir (Snidal, 1985: 581).

1.2. DEVLETLER ARASI GÜÇ DENGELERİ

Hegemonik İstikrar Teorisi temelde devletler arasındaki mevcut güç dengesinin ekonomik istikrarı nasıl etkilediği üzerinde durmaktadır. Buradan hareketle bir devletin (hegemonik gücün) uluslararası sistemde sahip olduğu güç üstünlüğünü sisteme istikrar kazandıracak şekilde kullanmasının, ortak refaha hizmet edeceği varsayılmaktadır. Bu bölümde söz konusu argümanın nasıl temellendirildiğini anlamak adına; devletler arası güç farklılıklarının ve bunun zaman içindeki değişiminin, uluslararası sistemde ortaya çıkardığı etkiler üzerinde durulmaktadır.

[4] Bedavacılık sorunu: kamusal mallardan yararlananların yararlanma düzeylerinin tam olarak sınıflandırılamaması sebebiyle yararlanıcıların maliyetlerinin kendilerine adil bir şekilde yansıtılamaması ve bunun sonucu olarak mallardan yararlananların maliyetleri başkalarının karşılamasını beklemeleri nedeniyle malların finansmanına katılmaktan kaçınmaları durumu (omer-demir.net, 19.04.2020).

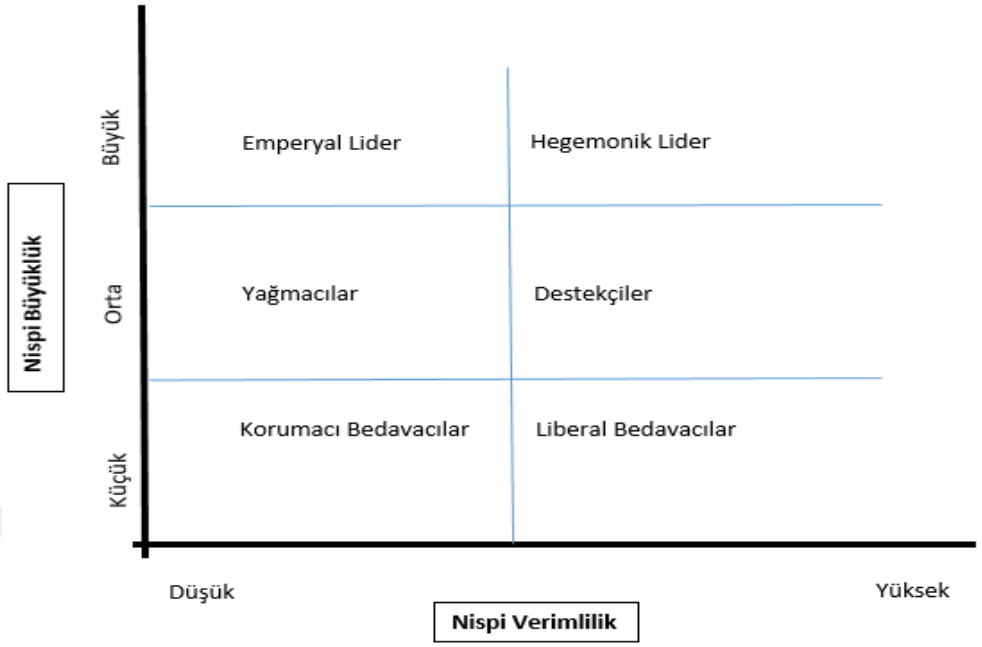
1.2.1. Nicel Farklılıklar

Uluslararası sistemdeki devletler arasında güç dengeleri bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bazı devletler, sahip oldukları ekonomik, politik ve askerî güçle diğer devletler üzerinde üstünlüğe ve uluslararası sistemin dengelerini etkileme kapasitesine sahiptir. Diğer bazıları ise daha kırılgan ekonomilere sahip olan ve hiçbir maliyete katlanmaksızın sistemin genel faydalarından yaralanma eğilimindeki nispeten güçsüz devletlerdir.

Kindleberger'e göre küçük devletlerin ekonomik sistemde hiçbir sorumlulukları bulunmamaktadır. Sermaye hareketleri serbest olduğu sürece para arzları ve faiz oranları da dolaylı olarak dış dünya tarafından belirlenmektedir. Bu devletler, dünya piyasalarında oluşan ticaret hadlerini de etkileyememektedir. Diğer yandan uluslararası sistemde orta güçteki devletler de bulunmaktadır. Bunlar, sisteme zarar verebilecek kadar büyük olsalar da sistemi yönetebilecek veya sisteme istikrar kazandırabilecek kadar güçlü değildir (Kindleberger, 1981: 249-250).

Lake (1984), devletler arası güç dengeleri bakımından daha detaylı bir sınıflandırmada bulunmaktadır. Lake'in yaklaşımı Şekil 1'de yer almaktadır:

Şekil 1: Devletler Arası Nispi Büyüklük-Nispi Verimlilik İlişkisi

Kaynak: (Lake, 1984: 150).

Şekle göre nispi olarak düşük verimliliğe sahip devletler; ticaret politikaları korumacı olan bedavacılar (protectionist free riders), yağmacılar (spoilers) ve emperyal lider (imperial leader) olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Korumacı bedavacılar, görece daha küçük devletlerden oluşurken; yağmacılar, orta büyüklükteki devletlerden oluşmaktadır. Emperyal lider ise nispeten daha büyük devletlerden çıkmaktadır. Bu devletlerin tümü, düşük verimlilikleri nedeniyle serbest ticaretten kazançlı çıkamadıkları için korumacılık konusunda güçlü bir tercihe sahiptir. Fakat bazı alanlarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları için sınırlı miktarda da olsa serbest ticarete katılırlar. Bu noktada söz konusu devletlerin, serbest ticarette daha yüksek verimlilikteki devletleri cezalandırmayı, daha düşük verimlilikteki devletlerden ise faydalanmayı seçecekleri söylenebilir. Kindleberger'in küçük devletler için saydığı özellikler, buradaki korumacı bedavacılar için de geçerlidir. Yağmacı devletler ise ticaretteki korumacılık düzeylerine bağlı olarak sistemin istikrarını etkileyebilme gücüne sahiptir. Zira uluslararası ekonominin istikrarı, uygulanan korumacı politikalarından olumsuz etkilenmektedir. Buna ek olarak emperyal liderler, gelişmiş ülkeler arasındaki sistemi yönetebilme kabiliyetine sahip olan devletlerdir. Fakat düşük verimlilikleri nedeniyle serbest ticaret tercihleri, ithal ikamecilikten öteye gidememektedir. Bu nedenle güçlü bir uluslararası ekonomi inşa etmek ve sisteme istikrar kazandırmak için yeterli amaç ve araçları bulunmamaktadır (Lake,1984: 151).

Diğer taraftan Şekil 1'de yüksek verimliliğe sahip devletler de bulunmaktadır. Bu devletlerin özellikleri, Hegemonik İstikrar Teorisi'nde kabul edilen yapıya daha çok uymaktadır. Zira karşılaştırmalı üstünlüklerinin fazla olması, bu devletlerin liberal bir uluslararası ekonomiden daha fazla çıkarının olmasını ve istikrarlı bir serbest ticaret düzeni istemelerini beraberinde getirmektedir. Bu nedenle söz konusu devletlerin görece küçük olanları daha liberaldir ve liberal bedavacılar olarak adlandırılmaktadır. Günümüzdeki gelişmekte olan ülkeler bu gruba dahil edilebilir. Yüksek verimliliğe sahip orta büyüklükteki devletler ise destekçiler olarak adlandırılmaktadır. Bu devletler, liberal sistemin kendilerine sağladığı avantajlardan yararlanmakta ancak sistemi yönetmenin maliyetine katlanmamaktadır. Uluslararası ekonomik istikrar kendi faydalarına da olduğu için istikrarın sağlayıcısı olan hegemonik liderin destekleyicisi konumundadırlar. Günümüzde başlıca gelişmiş ülkeler (G20), destekçiler olarak değerlendirilebilir. Görece büyük devletlerden biri olan hegemonik liderin -veya Hegemonik İstikrar Teorisi'nde kabul edildiği haliyle liderin- liberal sistemi kurup yönetme ve istikrarlı hale getirme yönündeki çıkarı ise yüksek verimlilikten kaynaklanmaktadır. Hegemonik lider, dönem dönem bazı endüstrilerini korumayı tercih edebilmektedir. Bu girişimler, uluslararası ekonomiyi yönetme kabiliyetlerini azaltabilmektedir. Bu nedenle hegemonik liderin sistemi yönetme kabiliyetinin azalması nedeniyle katlanacağı maliyetler, korumacı politikalar sayesinde elde edeceği kazanımlardan fazla olabilecektir. Sonuç olarak hegemonik liderin tercihinin liberal politikalardan yana olacağı söylenebilir (Lake,1984: 151-152).

Güç ilişkilerinin bir başka boyutu, istikrarlı bir uluslararası ekonomiden güçlü devletlerin mi yoksa küçük devletlerin mi daha fazla yararlanacağı ile ilgilidir. Olson (1965), küçük devletlerin daha fazla kazançlı çıkan taraf olacağını öne sürmekte ve bu durumu "küçük büyüğü sömürür" şeklinde ifade etmektedir. Bunun nedeni olarak ise küçük devletlerin sistemin oluşturulmasında hiçbir maliyet üstlenmemelerini ancak sistemin sağladığı faydalardan kendi paylarını eksiksiz bir şekilde almalarını[5] görmektedir (Snidal, 1985: 581).

Küçük devletlerin daha kazançlı çıkacağına dair bu yaklaşım, normatif temelleri nedeniyle tartışmalı görülmektedir. Zira serbest ticaretin az gelişmiş ülkeler

[5] Gilpin'e göre hegemonik devlet bedavacılık sorunu karşısında ikincil devletleri vergilendirme yoluna başvurabilir. Bu devletler, vergilendirmeye karşı isteksiz davranacaktır fakat kamu mallarından elde ettikleri fayda vergilendirme maliyetinden fazla olduğu sürece buna razı olacaktır. Bu mantık gereği sömürülme maliyetleri, hegemonik gücü devirme maliyetlerinden daha az olduğu sürece de bu tür bir sömürüyü ve hegemonun liderliğini kabul edeceklerdir (Snidal, 1985: 588). Fakat Krasner (1982), bunun tam tersini savunmakta; tüm devletlerin sistemden faydalansalar bile vergi ödemeyi kabul etmeyebileceğini iddia etmektedir.

için daha yararlı olacağı varsayımı, doğrudan Klasik İktisat Teorisi'nden kaynaklanmaktadır. Klasiklerin karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı ticaret modeline göre ticarete katılan her iki taraf da bundan kazanç sağlayabilmektedir. Fakat bu, tartışmaya açık bir ön kabuldür ve temelde iki nedenle eleştirilebilir. Birincisi, gelişmiş ülkelerin diğerlerine göre daima karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmasıdır. İkincisi ise piyasada bazı dönemler daha az bazı dönemler daha çok olsa da, ticari kısıtlamaların her zaman uygulanmasıdır. Az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelere göre bu tür kısıtlamalardan daha olumsuz etkilenmektedir. Çünkü söz konusu ülkeler, çıkarlarını güvence altına almak için daha az ekonomik veya siyasi güce sahiptir (Sachse, 1989: 10-11).

Hegemonik İstikrar Teorisi'nde varsayılan iktidarın simetrik dağıldığı durum - hegemonyanın herkese fayda sağlayacak şekilde uygulanması- geçerli olduğunda; küçük devletlerin hegemonun liderliğini memnuniyetle karşılayacağı ve bedavacılık yolları arayacağı söylenebilir. Bu koşulda hegemonun gücü azalsa bile küçük devletler onun liderliğini sürdürmesini destekleyebilecektir. Buna karşın iktidar asimetrik dağıldığında ise zorlayıcı liderlik biçiminin gelişmesi ve küçük devletlerin buna direnç göstermesi beklenebilir. Böyle bir durumda hegemon, güç kaybetmeye başlarsa doğrudan liderliğini kaybetme tehdidiyle karşılaşabilecektir (Snidal, 1985: 582).

1.2.2. Dönemsel Değişimler

Gilpin, uluslararası sistemi idare etme görevinin dönem dönem yükselen ve çöken hegemonik devletler arasında el değiştirdiğini öne sürmektedir. Bu argüman, Hegemonik İstikrar Teorisi'nin döngüsel bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Gilpin, 1981: 156). Keohane ve Nye (2011), döngüyü sağlayan ve hegemonun çöküşüne neden olan olguları, savaş ve genel güç dengesindeki büyük değişimler olarak görmekte fakat ek olarak bazı ekonomik süreçlerin de bunda etkili olabileceğini iddia etmektedir. Örneğin; devletler arasındaki güç dengeleri ve sistemden elde edilen faydaların oranı değiştiğinde hegemonik sistemler çökebilmektedir. İkincil devletler, ekonomik güçleri arttığında hegemonun liderliğini özerkliklerine bir tehdit olarak görmeye ve tek taraflı bir bağımlılığı reddetmeye başlayabilmektedir. Ayrıca hegemonun kural koyma ve bunları uygulama yeteneği azaldığında da ikincil devletlerin sisteme yönelik kabulleri değişmekte ve liderliğin maliyetleri sorgulanmaya başlamaktadır. Bunun sonucunda ikincil devletlerden

bazıları sistemi yönetmeye aday olabilmekte ve bu süreçte uluslararası istikrar için belirlenmiş ekonomik ve politik hedefler gerçekleşebilirlikten uzaklaşmaktadır (Keohane ve Nye, 2011: 38).

Hegemonik bir devlet, gücünün arttığı yükseliş dönemlerinde uluslararası ekonomik sistemi etkin yönetebilmektedir. Bu durum, ekonomik istikrarın getirilerine odaklanan diğer devletler açısından hegemonun iktidarını görünmez kılmaktadır. Diğer devletlerle iyi ilişkiler geliştirebilen hegemonun siyaseti yönetebilme kabiliyeti de artmaktadır. Bu nedenle hegemonik yükseliş dönemlerinde "bolluk siyaseti (politics of plenty)" olgusu geçerli olmaktadır. Ancak hegemonun düşüş dönemlerinde, ekonomiyi yönetebilme kabiliyeti gibi siyaseti yönetebilme kabiliyeti de azalmakta ve diğer devletlerle olan ikili ilişkileri bozulmaktadır. Zira istikrarsızlık sonucu uluslararası ekonominin getirilerinin azalması karşısında diğer ülkeler otarşiye yönelirken; hegemonun bu devletleri liberal politikalar izleme konusunda ikna etme kabiliyeti de azalmaktadır. Sonuç olarak uluslararası politik ekonomideki istikrarsızlık, hegemonun siyasi liderliğini engelleyebilmektedir. Bu bakımdan hegemonun düşüş dönemlerinde "kıtlık siyaseti (politics of scarcity)" geçerli olmaktadır (Katzenstein, 1977: 593).

Hegemonik devlet, düşüşe geçmemek için çoğu zaman konumunu güçlendireceği girişimlerde bulunmaktadır. Uluslararası alanda var olan mevcut kuralları değiştirme, karşı çıktığı kuralların reddedilmesini sağlama ve yeni kuralların konulmasında etkileyici güç olma gibi girişimler bunlardan bazılarıdır. Bu nedenle hegemonik devletin hem olumlu hem de olumsuz gücü bulunmaktadır (Keohane ve Nye, 2011: 37). Ancak olumsuz gücünü kullanırken askeri yöntemler gibi zor kullanma girişimlerinden kaçınmakdır. Örneğin: Krasner, hegemonik devletin küçük devletleri serbest ticaret uygulamaya zorlayabilecek askeri gücünün bulunduğunu fakat bunun ekonomi politikalarını değiştirmek için pek etkili bir yöntem olmadığını belirtmektedir. Buna ek olarak özellikle orta büyüklükteki devletler üzerinde askeri yöntemler kullanmanın olanaksız olduğunu savunmaktadır (Krasner 1976: 322). Benzer şekilde Keohane de modern dünyada bir hegemonik devletin askeri gücünü yalnız ekonomi politikalarını yönlendirme pahasına kullanmasının pek mümkün olmadığını vurgulamaktadır (Keohane, 1984: 40). Dolayısıyla hegemonik gücün mevcut konumunu koruma ve genişletme çabaları sınırsız değildir. 19. yüzyılda ekonomik ve Soğuk Savaş sonrası dönemde ise daha çok ideolojik nedenlerle, askeri politikalar eşliğinde gücün olumsuz kullanımı söz konusu olsa da günümüzde bu tür savaşa neden olabilecek girişimler rasyonel görülmemektedir. Bunun yerine

yakın geçmişte hegemonya ile tutarlı bir biçimde “yumuşak güç” (Nye, 2004) kullanımı önem kazanmaya başlamıştır.

1.3. HEGEMONİK İSTİKRAR TEORİSİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Hegemonik İstikrar Teorisi, sade ve anlaşılır olmasının getirdiği ilginin yanı sıra teoriyi destekleyecek tarihsel kanıtların sınırlı olması bakımından tartışmaya açıktır. Bu nedenle çok sayıda yazar tarafından farklı biçimlerde değerlendirilmektedir. Örneğin; Lake; teoriyi, açıklamalarının sınırlılığı nedeniyle “güçlü ama tamahkar” bir teori olarak tanımlamaktadır (Lake, 1983: 518). Snidal ise teorinin uluslararası ilişkilerdeki en genel ve güçlü açıklamalardan biri olduğunu öne sürmektedir (Snidal, 1985: 579). Keohane, teorinin genel anlamda çok az analitik değere sahip (Keohane, 1982: 326) ve "neredeyse basit fikirli" olduğunu belirtmektedir (Keohane, 2019: 156). Gilpin de bu görüşü destekler biçimde; teoriyi bilimsel bir yaklaşımdan çok belirli bir tarih okumasına dayanan sezgisel bir fikir olarak görmektedir (Gilpin R. ve Gilpin J. M., 2001: 94). Teoriyi destekleyen tarihsel örneklerin; Hollanda (17.yy.), İngiltere (19.yy.) ve ABD (II. Dünya Savaşı Sonrası) hegemonyaları olmak üzere temelde üç hegemonik dönemle sınırlı olması da teorinin bilimsel yeterliliğine olumsuz etki etmektedir (Griffiths ve Callaghan, 2004: 136). Ayrıca teorinin odaklandığı İngiltere ve ABD hegemonyalarının oldukça farklı özellikler taşıması (Kaymak, 2016: 86), bu dönemlere ilişkin çıkarımların amaca özel (ad hoc) olarak nitelendirilmesine sebep olmaktadır.

Esasen teorinin en çok eleştirildiği konuların başında serbest ticarete bakış açısı gelmektedir. Teoride kamu malı olarak kabul edilen serbest ticaret sistemi, aslında karşılıklılık ve pazarlık yoluyla oluşması nedeniyle dışlanabilirliğe sahip bir özel mal olarak da değerlendirilebilmektedir. Örneğin, İngiltere ve ABD’nin hegemon olduğu dönemlerde zorunlu mallar piyasası açısından bu durumun geçerli olduğu belirtilmektedir. Büyük ve serbest piyasalar ticaretin taraflarına fayda sağlamaktadır ancak tarafların maliyetlerini karşılama derecesi sınırlı ve korumacılığa açık bir yapıdadır. Bahsi geçen her iki ülke de mevcut konumları sayesinde piyasalar üzerindeki çıkarlarını koruyarak serbest ticaretten sürekli karlı çıkabilmektedir. Oysa diğer ülkelerin böyle bir ayrıcalığı bulunmamaktadır. Bu bakımdan söz konusu ülkelerin serbest ticaret konusundaki ısrarcı tutumları oldukça rasyonel görünmektedir. Böylece teori; serbest ticaret politikalarının desteklenmesinde çıkarı bulunan güçlerin, bu politikaları destekleme eğiliminde olması gibi totolojik bir argüman içermektedir (Grunberg, 1990: 438, 442-443). Gallagher ve Robinson

(1953) da özellikle İngiltere'nin durumundan hareket ederek; serbest ticaretin temelde güçlü ülkenin kendi dış hedeflerini genişletmek amacıyla tesis ettiği bir düzenleme olduğu sonucuna varmakta ve bu durumu "serbest ticaret emperyalizmi" olarak nitelemektedir (Gallagher ve Robinson, 1953: 9).

Teorinin hegemonu daimi bir serbest ticaret savunucusu olarak görmesi de tartışmaya açık bir konudur. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD'nin dünyadaki hegemon ülke olarak kabul edilmesine rağmen belli sektörlere ticari kısıtlamalar getirdiği görülmüştür. Özellikle 1970'lerde çelik ve tarım endüstrilerindeki korumacı uygulamalar buna örnek gösterilmektedir. Bu durum, teori ile örtüşmemektedir (Krasner, 1976: 376).

Hegemonik İstikrar Teorisi'ne getirilen bir diğer eleştiri, Gilpin (1981)'in varsayımı olan hegemonyanın döngüselliğine yöneliktir. Grunberg (1990); hegemonya dönemlerinin, çoğulcu yapıların gelişmesiyle son bulduğunu öne süren fakat bu gelişmeyi sadece tarihteki istisna durumlar olarak kabul eden döngüsellik görüşüne karşı çıkmaktadır. Grunberg, tarih boyunca döngüselliğin aksini kanıtlayacak çok sayıda örnek bulunduğunu belirtmekte; ayrıca Calleo (1987)'nun uluslararası sistemin yapısının aslında çoğulcu güç dengelerine göre şekillendiği ve nadiren görülen hegemonik dönemlerin sadece bu doğal durumdan sapmalar olduğuna dair Hegemonik İstikrar Teorisi ile çelişen görüşünü desteklemektedir (Grunberg, 1990: 435, 436).

Teoride hegemon olarak kabul edilen devletin neye göre belirleneceğine yönelik kesin bir ölçüt bulunmamaktadır. Örneğin; bazı yaklaşımlar ülkenin parasal rezervleri ve ticaretinin GSMH'sındaki payı gibi referanslar kullanırken; bazıları ise dünya ticaretinde ve dünya GSMH'sındaki payı, imalat sanayii ve hammadde üretimi düzeyini baz almaktadır (Strange, 1987: 554). Russett, GSMH ve askerî harcamalar baz alındığında 19. yüzyıl İngiltere'sinin tam anlamıyla bir hegemon olarak adlandırılamayacağını ancak II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin bir hegemon olarak nitelendirilebileceğini belirtmektedir. Çünkü ABD'nin gücü, İngiltere'nin hiçbir zaman ulaşamadığı seviyeye varmıştır (Russett, 1985: 211). Sonuç olarak farklı ölçütler baz alındığında, tarihsel süreç içinde hangi ülkelerin hegemon olarak değerlendirilebileceği de değişmektedir.

Uluslararası sistemdeki baskın gücün Kindleberger tarafından iyiliksever bir lider olarak kabul edilmesine de birçok yazar tarafından karşı çıkılmaktadır. James ve Lake (1989) bu gücü, baskıcı bir hegemon olarak görmekte ve benzer şekilde Krasner (1983) de iyiliksever varsayımının anlamsız olduğunu dile getirmektedir.

Grunberg (1990) ise hegemonun, gücün ve refahın dağılımındaki eşitsizlikten ortaya çıktığını öne sürmektedir (Halaç ve Doruk, 2019: 187).

Snidal (1985); teorinin, hegemonyayı sömürü yerine liderlik olgusu üzerinden açıklamaya odaklandığını ve bu nedenle normatif özellikler taşıdığını vurgulamaktadır (Snidal, 1985: 582, 612). Bunu destekleyecek şekilde; Grunberg (1990), Amerikan kökenli olması nedeniyle teorinin açıkça ABD yanlısı olduğunu öne sürmektedir. O'na göre teorinin ilgi çekici hale gelmesi de rasyonel sebeplerden çok bu tür normatif yargılarından kaynaklanmaktadır ve teorinin çoğu savunucusu, ABD'nin diğerlerinden üstün olduğuna dair güçlü bir değer yargısına sahiptir. Kindleberger'in kötü kavramlarla özdeşleştirilen hegemonya yerine iyiliksever liderlik kavramını tercih etmesi de bu duruma kanıt olarak sunulmaktadır. Çünkü ahlaki bir sorumluluk duygusu ile tanımlanan iyiliksever ABD liderliğinin, tüm ülkeler için faydalı sonuçlar ortaya çıkaracağına inanılmaktadır (Grunberg, 1990: 444-445). Bu bakımdan teorinin ırk temelli(ethnocentric) bir yapıya sahip olduğu iddia edilmektedir.

1.4. LİTERATÜR

Hegemonik İstikrar Teorisi, eko-politik istikrarsızlıklara açıklama sunması ve istikrarın tesis edilebilmesi için gerekli koşulları ortaya koyması bakımından hem iktisat hem de uluslararası ilişkiler disiplini içinde önemli bir yere sahiptir. Teorinin fikir babası Charles Kindleberger, uluslararası ticaret ve finans ile iktisat tarihi alanlarında çalışmaları bulunan bir iktisatçıdır. Teorinin çıkış noktası olarak görülen ilk çalışması (1973) ise, "The World in Depression, 1929-1939" adlı kitabıdır. Bu kitapta, 1929'da ABD'de meydana gelen krizin nasıl genel bir depresyon haline geldiği ortaya konulmakta ve ülkedeki yerel dinamiklerin yanı sıra bu sürecin uluslararası boyuttaki nedenleri üzerinde durulmaktadır. Depresyon sürecinin, temelde dünya ekonomisindeki liderliğin el değiştirme aşamasından kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Zira depresyon döneminde İngiltere'nin mevcut liderliğini devam ettirmeye gücünün olmadığı ve ABD'nin ise liderliğe isteksiz yaklaştığı iddia edilmektedir. Ayrıca yazar lidere; zorunlu mallar için serbest piyasa mekanizmasını sürdürmek, dönemsel olarak uzun vadeli dış borç sağlamak ve kriz durumlarında iskonto uygulamak gibi görevler tanımlamaktadır.

Kinleberger (1976), hegemonun uluslararası sistemde istikrarın sağlanmasındaki rolüne ve hegemonya altında inşa edilen uluslararası kurumların önemine vurgu yapmaktadır. 19. yüzyılda İngiltere'nin ve II Dünya Savaşı

sonrasında ise ABD'nin liderliği belli kurumlar temelinde icra ettiğini açıklamaktadır. Ortak bir parasal sistem, serbest ticaret ve gerektiğinde kredi sağlama gibi kamu mallarının bu kurumlar sayesinde yürütüldüğüne değinmektedir. Bir diğer çalışmasında (1981) ise hegemonya ile liderlik arasındaki ayrımı detaylandırmaktadır. Yazar, Hegemonik İstikrar Teorisi'nin kurucusu kabul edilmesine karşın hegemonya yerine "lider" kavramını tercih etmektedir. Bu anlamda lider, hegemonun aksine sömürüyü reddetmekte ve uluslararası ekonomide istikrarın sağlanması için ihtiyaç duyulan kamu mallarını tedarik etmektedir. Sistemde bir lider (dengeleyici) olmadığı sürece istikrarsızlık hakim olmakta (Kindleberger, 1981: 253); serbest zorunlu mallar piyasası, istikrarlı sermaye hareketleri ve kredi mekanizması tehlikeye girmektedir. Çalışmada II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin istikrarı sağlayan temel güç olduğu ancak 1970'lerle birlikte gücünü kaybetmeye başladığı ve ona alternatif bir gücün de sistemde bulunmadığı vurgulanmaktadır. Söz konusu dönemde istikrarsızlığın temel nedeni ise aşırı baskın bir gücün varlığı veya tamamen yokluğu değil, sürdürülebilirliği sağlayacak yeterince güçlü bir liderin olmayışı ve bedavacılık sorunu olarak görülmektedir. Yazar, son olarak (2007) ise hegemona yüklediği son kredi mercii görevinin üzerinde durmaktadır. Buna göre hegemonun rezerv paraya sahip olmasının sağladığı ayrıcalık, ekonomik krizlerde likidite sıkışıklığını giderecek girişimler sergileyerek bir dünya merkez bankası olarak sistemde rol almasını gerektirmektedir.

Teorinin temel dayanakları, ekonomik karakterli olmasına karşın ekonomi alanında teoriye yönelik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bunların arasında teorinin özellikle finansal boyutunu ele alan Barry Eichengreen'in çalışmaları dikkate değerdir. Eichengreen, 1987 tarihli çalışmasında teorinin parasal sistem ile ilişkisini ele almakta ve istikrarlı bir parasal sistem için hegemonun varlığının gerekli olup olmadığı konusunda bir açıklama sunmaktadır. Aynı yazarın bir diğer (1996) çalışmasında ise kriz durumlarında hegemona yüklenen son kredi mercii görevine değinilmektedir.

Krasner (1976) ise teorinin uluslararası ticaret boyutunu temellendirmektedir. Krasner'e göre sistemde liberal bir hegemonik gücün varlığı, hem uluslararası ticaretten sağlanan avantajların diğer devletler tarafından görünür hale gelmesi hem de hegemonun diğer devletleri sisteme eklemleme gücü –ancak askerî güç kullanması rasyonel değildir- sayesinde serbest ticaret koşullarının oluşmasını sağlamaktadır. Buna ek olarak Krasner ve Webb (1989)'in ortak çalışmalarında teorinin 1945 sonrası ABD hegemonyası bağlamında ampirik bir değerlendirmesi

sunulmaktadır. Çalışmada, ABD'nin hegemonik gücünün azalmaya başladığı 1970'ten itibaren dünya ekonomisindeki genel performansın düştüğü ve birçok ekonomik göstergenin daha az istikrarlı hale geldiği vurgulanmaktadır. Bu noktada teorinin ampirik olarak tutarlı olup olmaması iki farklı ön kabule bağlı olmaktadır. İlk olarak, ABD'nin 1970 sonrasında bir hegemon güç olarak kabul edilmemesi durumunda; uluslararası sistemin dağılmayışı ve ticari bölgeselleşmenin oluşmaması nedeniyle teoride beklenenin pratikle tutarlı olmadığı sonucuna varılmaktadır. Ancak ABD'nin gücünün zayıflasa da hegemonyasının devam ettiği şeklinde bir ikinci varsayıma göre ise; teori ampirik olarak tutarlı görülmektedir. Zira ekonomik performans zayıflasa da Hegemonik İstikrar Teorisi'nde beklenen ticari serbestinin sağlanamaması ve istikrar durumunun olmaması gibi sonuçlar gerçekleşmemiştir. Dahası ABD azalan gücüne rağmen çoğu kriz durumunda mevcut hegemon konumunun gerektirdiği; son kredi mercii olma, serbest ticareti sürdürme ve gelişmekte olan ülkelere finansman sağlama gibi görevlerini yerine getirmiştir. Çalışmada son olarak sermaye akımları ve serbest ticaret gibi uluslararası ekonomik ilişkilerin, ABD'nin güvenlik çıkarlarına uygun olarak ve katılımcı devletlerle ekonomik işbirliği dışında askerî işbirlikleri sağlanarak gerçekleştirildiğine dikkat çekilmektedir.

Teoride yer alan hegemonik gücün bulunduğu dönemlerde açık bir ticari sistemin oluşturulabileceği savunusunu McKeown (1983), 19.yüzyıldaki tarife oranları üzerinden değerlendirmektedir. Ekonomik krizler karşısında hükümetlerin bütçe dengesini korumak amacıyla gelirlerini artırabilmek için tarife artışları uyguladığına değinmektedir. Belirli kriz dönemleri örnekleri üzerinden serbest ticaretin Hegemonik İstikrar Teorisi kadar iş döngülerine dayalı bir açıklamasının da mümkün olabileceği sonucuna varmaktadır. Benzer bir sorunsalı ele alan bir diğer çalışma, Silvia ve Stanaitis (2013)'in ticari açıklık ile hegemonya arasındaki ilişkiyi ekonometrik bir analiz yardımıyla değerlendirdikleri makaleleridir. Çalışmada 1960-2010 arasında ABD'nin ekonomik verileri kullanılarak; Kindleberger'in hegemona atfettiği görevlerin yerine getirilip getirilmediği üzerinde durulmuş ve ABD'nin bu noktada pek istekli olmadığı ortaya konulmuştur. Ticari açıklığın ise hegemonyadan ziyade ekonomik yayılma ile daha yakın ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Gowa (1989), kamusal mal olarak görülen uluslararası ticaretin aslında güvenlik dışsallıkları gibi siyasi boyutlara sahip olduğunu ve bunun teoride göz ardı edildiğini öne sürmektedir. Çalışmada, hegemon devletin gücünü artırabilmek için diğer devletlerin zenginliklerinden yararlanmak isteyebileceğine ve bunun için ticaret

politikalarını kullanabileceğine değinilmektedir. Bu bakımdan anarşik uluslararası sistem içinde diğer devletlerin, hegemona yönelik güvenlik kaygıları nedeniyle liberal politikalar yerine korumacı politikalar izleyeceği sonucuna varılmaktadır.

Grunberg (1990), teorinin uzun süre boyunca ve birçok farklı gelişmeye rağmen nasıl popüler kalmayı başardığı sorusuna cevap aramaktadır. Çalışmada sonuç olarak teorinin varsayımlarının temelde mitolojik kökenler barındırdığına dikkat çekilmektedir. Örneğin; hegemonun döngüselliğinin kozmolojik gözlemlerden, uluslararası sistemdeki asimetrik güce duyulan ihtiyacın tek tanrıcılıktan ve hegemonun özgeci tutumunun Hristiyan düşüncesinden kaynaklanıyor olabileceği belirtilmektedir.

Snidal (1985), uluslararası sistemde istikrarı sağlayacağı varsayılan hegemonik gücün iyiliksever ve zorlayıcı olmak üzere iki farklı özelliğe sahip olabileceğini ortaya koymaktadır. Hegemonun sahip olduğu özelliğe göre de farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Ancak hangi özelliğe sahip olursa olsun hegemonik bir gücün ortaya çıkabilmesi için iki temel varsayımın gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki, uluslararası sistemde istikrarsızlık kaynağının kamu mallarının sağlanmaması olarak kabul edilmesidir. İkinci varsayım ise sistem içinde işbirliği gibi kolektif eylemlerin mümkün olmayışıdır. Snidal, teorinin pratikle tutarlı olmadığı ve hegemonik istikrarın sadece işbirliğinin özel bir durumu olduğu sonucuna varmaktadır. Bunu destekler nitelikte Akyol ve Ulutürk (2007) de, hegemonun kamu mallarını sağlaması varsayımına bir itiraz sunmakta ve ABD hegemonyasının bu malları sağlamaya öncelik vermediğine ve zorlayıcı bir nitelik taşıdığına değinmektedir. Benzer şekilde Sachse (1989), 1945-1960 döneminde oldukça baskın olan ABD hegemonyasının 1960'ların sonundan itibaren azalması karşısında dünya ticaretinin teoriye uygun olarak azalıp azalmadığını test etmekte ve hegemonun güç kaybetmesi karşısında azalması beklenen dünya ticaretinin bunun aksine artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak açık bir ticaret sisteminin sürdürülebilmesi için hegemonun değil ortak işbirliğinin gerekli olabileceğini öne sürmektedir. Keohane (1982) de; istikrarlı bir uluslararası düzen için hegemonyanın gerekli olmayabileceğini, onun yerine işbirliğine dayalı rejimlerin de iktidarın parçalanmasını önleyerek istikrarlı bir yapıyı tesis edebileceğini uluslararası ilişkiler perspektifinden öne sürmektedir.

Yazid (2015), hegemonik gücün uluslararası istikrarın yaratılmasındaki etkinliğini kurumlar ve ABD hegemonyası üzerinden ele almaktadır. II. Dünya Savaşı öncesindeki istikrarsızlığı, uluslararası kurumların arkasında bir hegemon gücün

olmayışı ve ABD'nin hegemonik güç olmayı reddetmesi ile açıklamaktadır. Savaş sonrasında ise ABD'nin, dünyanın farklı bölgeleriyle kurduğu askerî ve ekonomik işbirlikleri sayesinde hegemonik gücünün etkisini genişlettiği ve sisteme istikrar kazandırma noktasında başarılı olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Esasen Yazid'in çalışması, gerek uluslararası kurumlar gerekse iki savaş arası dönemdeki istikrarsızlığa dair açıklamaları bakımından çalışmamızın sonuçlarını desteklemekte; ancak vardığı sonuçlara yönelik çözümlemeleri bakımından oldukça kısa ve yüzeysel kalmaktadır.

Kaymak (2016), 19 yüzyıldaki İngiltere ve 20. yüzyıldaki ABD hegemonyalarını, içinde bulundukları koşullar ve sahip oldukları özellikler bakımından farklılıklarını ortaya koymaktadır. Çalışmada yüksek kurumsallaşma düzeyine sahip olan hegemon devletlerin zaman içinde güçleri azalsa dahi oluşturdukları kurumlar üzerinden sistemi yönetme kabiliyetlerinin devam ettiği öne sürülmektedir. ABD'nin Bretton Woods sistemi sonrasında hegemonyasını sürdürebilmesinin, Washington Uzlaşısı çerçevesinde uygulatılan Neoliberal politikalar sayesinden mümkün olduğuna değinilmektedir.

Özcan (2002), teorinin hegemonsuz bir uluslararası sistemde istikrarsızlıkların olacağı iddiasını ele almaktadır. Çalışmada, içinde bulunulan zamanın şartları gereği ABD veya başka bir devletin artık tek başına sistemi yönetebilme iradesine sahip olamayacağı savunulmakta ve 21. yüzyılın hegemonsuz yapısında istikrarsızlık ve çatışmalar -kısmen varlığını korusa da- yerine devletler arasında işbirliğine dayalı bir uluslararası sistemin oluşacağına dair bir öngörü sunmaktadır.

Bunlar dışında literatürde teoriyi belli bölgeler ekseninden ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalar içinde Japonya, Orta Doğu ve Orta Asya'ya yönelik analizler öne çıkmaktadır. Japonya'ya yönelik çalışmalardan ilki, Hakan (1997)'ın 1945-1997 dönemi için ABD- Japonya ilişkilerini ele aldığı çalışmadır. İkinci çalışma ise Japonya'nın Güneydoğu Asya bölgesinde ABD hegemonyasına alternatif bir hegemon güç olarak değerlendirilmesinin mümkün olmadığını ekonomik göstergeler üzerinden ortaya koyan Pehlivantürk (1997)'dir. Diğer taraftan Öztürk (2011), teoriyi Ortadoğu'yla ilişkilendirerek ele alan çalışmalardan biridir. Çalışmada Ortadoğu'da yer alan enerji kaynaklarının Türkiye'ye sağladığı aracılık misyonu sayesinde Türkiye'nin bölgedeki öneminin artışı vurgulanmaktadır. Ortadoğu'yla ilişkili olarak Bozdağlıoğlu (2013) ise bölgedeki istikrarsızlık ve çatışmaların kaynağına yönelmekte ve bunu teori bağlamında ABD hegemonyasına dayandırmaktadır.

Teoride varsayıldığı şekilde sistemde bir hegemonik gücün bulunmasının, istikrarı daima garanti etmediği sonucuna ulaşmaktadır. Son olarak Gürdal (2014), Orta Asya'nın ABD hegemonyasına eklemlenme sürecinin, neden ve sonuçlarını ortaya koymaktadır.

Bu bölümde yer verilen çalışmaların çoğunluğu uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde yapılmıştır. Özellikle ülkemizde iktisat disiplini içinde teoriyi ele alan çalışmalar bulunmadığı görülmektedir. Örneğin; Türkiye'de yürütülen lisansüstü iktisat programları içinde Hegemonik İstikrar Teorisi'ni ele alan tek çalışma Öztürk (2011)'ün doktora tezidir. Ancak Öztürk, teori açısından Türkiye'nin stratejik durumunu yorumlamaktadır. Bundan farklı olarak çalışmamızda ise teorinin iktisat disiplinindeki eksikliğini gidermek adına özellikle en istikrarsız süreçlerden biri olan iki savaş arası dönemdeki küresel ekonomi ele alınmaktadır.

İktisat disiplini içinde Hegemonik İstikrar Teorisi'nin yanı sıra çalışmamızın odaklandığı iki savaş arası döneme ilişkin literatür de oldukça sınırlıdır. Literatürde bu döneme dair dış politika (Rhodes, 2001; Nish, 2002; Burgwyn,1997), ideoloji (Verdery ve Banac, 1995) ve küreselleşme (Boyce, 2009) açısından analizler bulunmaktadır. Ayrıca iktisadî perspektiften; Eichengreen ve Hatton (1988)'ın işsizlik, MacDougall (1975)'in Britanya ekonomisi özelinde ticaret ve sektörel bazda üretim, Roselli (2014)'nin Almanya ve İtalya ekonomileri ağırlıklı altın standardı ve ticaret konularını ele alan çalışmaları bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalarda döneme ilişkin genel bir çerçeve sunulmamaktadır. Ayrıca söz konusu dönemde oldukça iç içe geçmiş olan ekonomik ve politik kurumların birbiri ile olan ilişkisi üzerinde durulmamaktadır. Bu nedenle çalışmamızda ilgili eksiklikleri gidermek amacıyla eko-politik bir analiz tercih edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

19.YÜZYILIN EKO-POLİTİK KURUMLARI VE KAPİTALİZMİN DÖNÜŞÜMÜ

19. yüzyıl, uzun vadeli etkilere sahip çok sayıda olaya sahne olması bakımından dünya tarihi içerisinde en önemli dönemlerden biridir. Bu yüzyılın ekonomi politiği, çoğunlukla önceki yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan Sanayi Devrimi tarafından belirlenmiştir. Devrim sonrası ilk süreçte liberal kapitalizm iktisadî temele yerleşirken; yüzyılın sonlarına doğru ekonomik krizler, sisteme karşı toplumsal hareketler ve politik çıkar çatışmaları sonucu daha korumacı bir kapitalizm ortaya çıkmıştır. Yine yüzyıl boyunca (Kırım Savaşı dışında) Avrupalı büyük güçler arasında olmasa da dünyanın farklı yerlerinde birçok çatışma ve savaş yaşanmış, bazı devletler yıkılırken bazı yeni devletler de tarih sahnesine çıkmıştır. Bu geniş olaylar silsilesi, dönemin "Uzun 19. Yüzyıl" olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Ekonomik anlamda Sanayi Devrimi, politik anlamda da Fransız İhtilali olmak üzere iki büyük gelişmenin bu süreçteki belirleyici olaylar olması ve kurulu düzenin ana hatlarının I. Dünya Savaşı'na kadar varlığını koruması nedeniyle; bu adlandırmada dönem olarak 1789-1914 yılları arası kastedilmektedir (Türel, 2015).

Söz konusu dönemde dünya düzeninin kurulup sağlamlaştırılması ve sürdürülebilmesinde bazı kurumlar başat faktörler olmuştur. Bu kurumlar, yüzyılın baskın iktisadî ideolojisi olan liberal kapitalizmin temel bileşenleri olmakla birlikte, hem politik hem de ekonomik faktörlerin etkisi altında oluşmuştur. Bu nedenle piyasaların işleyişi, devletin kamusal alandaki rolü, refahın paylaşımı, ticaretin ve üretimin hukuk düzeniyle ilişkisi gibi açıklanmaya muhtaç konular; dönemin hakim iktisat paradigması tarafından politika ve ekonomi arasındaki ilişkiyi kapsayan politik ekonomi (siyasal iktisat)[6] disiplini çerçevesinde açıklanmıştır.

Politik ekonomi, ekonominin politikadan ayrı olmadığı ve ekonomik sonuçların belirlenmesinde politik faktörlerin de oldukça önemli olduğu görüşünü yansıtmaktadır. Dolayısıyla politik güçleri yalnızca ekonomik sonuçları etkileyen değil, çoğu zaman da doğrudan belirleyen bir olgu olarak değerlendirmektedir (Drazen, 2004: 4). Zira politika ve ekonomi çoğu kez bir bütün olarak aynı amaca hizmet etmektedir. Kazanılan politik güç, ekonomik avantajları artırmak için kullanılırken; sonrasında sağlanan ekonomik güç de pragmatist politik amaçları gerçekleştirmek uğruna seferber edilmektedir (Carr, 2010: 157-158).

[6] "*Siyasal iktisat kavramı, yaygın olarak kullanılan ekonomi politik'in Türkçeleştirilmesi yolunda bir çabadır*" (Satlıgan ve diğerleri, 2012: 68). Fakat bu çalışmada bağlama göre politik ekonomi ve ekonomi politik terimleri tercih edilmiştir.

Çalışmanın içerdiği dönem de dahil olmak üzere, tarih boyunca politika ve ekonominin oldukça iç içe geçtiği uluslararası sisteme ilişkin salt ekonomik veya salt politik perspektiften yapılacak analizlerin yetersiz kalacağı düşünüldüğünden; bu çalışmada ekonomi politik bir analiz tercih edilmiştir. Bu bakımdan dönemin başat kurumlarını açıklamada Karl Polanyi'nin sınıflandırması örnek alınmıştır.

Polanyi'ye göre 19. yüzyıl uygarlığını ayakta tutan yapıyı; ikisi ekonomik, ikisi politik ya da ikisi ulusal, ikisi uluslararası olmak üzere sınıflandırılabilecek dört temel kurum oluşturmaktadır. Bunlardan ilki, yükselen ulus devletler arasında politik uzlaşı sağlayarak; büyük savaşların çıkmasını önleyen uluslararası güç dengesi sistemidir. İkincisi, dünyanın ekonomik organizasyonunu sağlayan uluslararası altın standardıdır. Üçüncüsü, olağanüstü bir refah artışı sağlayan ve kendi kurallarına göre işleyen piyasa sistemidir. Sonuncusu ise liberal devlettir. Bunlardan ilk ikisi, daha çok uluslararası bir nitelik taşırken; son ikisi, ulusal niteliktedir. Diğer taraftan altın standardı ve piyasa sistemi ekonomik temelliyken güç dengesi ve liberal devlet ilkeleri politik kurumları oluşturmaktadır (Polanyi, 1986: 29). Bu dört temel kurum ve uluslararası alandaki işbirliği, genellikle dönemin hegemonik gücü İngiltere'nin yönlendirmesi altında sağlanmıştır.

2.1. EKONONOMİK KURUMLAR

19. yüzyılın ekonomik temelleri, serbest piyasa sistemi ve klasik altın standardına dayanmaktadır. Sanayi Devrimi sonrası İngiltere'de hakim sınıfın (burjuva) çıkarları doğrultusunda gelişen serbest piyasa sistemi, dönemin koşulları gereği parasal sistemde uluslararası çapta bir ortak standardın belirlenmesini gerekli kılmıştır. Bu bölümde, İngiltere öncülüğünde şekillenen uluslararası ekonomik sistemin bu iki temel unsuru üzerinde durulacaktır.

2.1.1. Kendi Kurallarına Göre İşleyen Piyasa Sistemi ve Laissez Faire Kapitalizmi

19. yüzyılın sosyoekonomik yapısını şekillendiren temel faktör, önceki yüzyılda İngiltere'de gerçekleşen ve tedricen Kıta Avrupası'na, Kuzey Amerika'ya ve Japonya'ya yayılan Sanayi Devrimi'dir. Bu gelişmenin İngiltere'de başlamasının getirileri sayesinde, yüzyılın büyük bölümünün düzen kurucusu; askerî, ekonomik ve siyasi gücüyle İngiltere olmuştur. Fakat Sanayi Devrimi, sadece İngiltere özelinde yapısal değişimlere neden olmamış; üretim biçimi, uluslararası ilişkiler ve hatta

toplum yapısında tüm dünya için kökten değişimleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle sermaye birikiminde yarattığı sürekli artış, üretim düzeyini daha önce görülmemiş boyutta yükseltmiştir. Öyle ki, 1700-1820 dönemine kıyasla 1820-1913 döneminde; dünya üretimi yaklaşık olarak 3 kat, kişi başına düşen hasıla ise 9 kat artış göstermiştir (Piketty, 2018: 79).

Bu iktisadî gelişmelerin teorik anlamda da alt yapısı bulunmaktadır. Örneğin; Adam Smith'e göre üretimde artış sağlayabilmenin en önemli yolu "iş bölümü"dür. Bu sayede işçilerin bireysel becerileri gelişmekte ve uzmanlaşma olgusu ortaya çıkmaktadır (Smith, 2012: 10). Smith, iş bölümünün piyasa ilişkilerine dayalı olarak oluştuğunu, piyasanın da bir yönlendirme olmadan gelişen ve insan doğasının özünde var olan bir olgu olduğunu şöyle vurgulamaktadır[7] (Smith, 2012: 15): "*Birçok üstünlükler ortaya çıkaran işbölümü, ona zaman yaratan bu serveti öngören ve planlayan herhangi bir insan zekasının orijinal etkisi değildir. Çok yavaş ve adım adım da olsa, insan doğasındaki, görünürde çok kapsamlı bir faydası olmayan mutlak bir eğilimin; takas, yani bir şeyi diğeri ile değiş tokuş etme eğiliminin zorunlu sonucudur*".

Piyasa ekonomisi çerçevesinde artan üretim hacmi, malların pazarlanabileceği yeni ve serbest uluslararası piyasalara yönelik kuvvetli bir ihtiyaç ortaya çıkarmıştır. Öyle ki kapitalizmin yaklaşık yarım asır boyunca, liberal bir ütopya gibi işlemesini sağlayan şey, bu sürekli genişleyen talep alanı olmuştur (Carr, 2010: 94). Buna paralel olarak kâr arayışı ve serbest piyasa arzusu, dönemin temel karakterini oluşturmaya başlamıştır. Bu yüzden Polanyi'ye göre piyasa ekonomisi, doğal bir süreç içerisinde kendiliğinden ortaya çıkan bir olgu değildir. Bizzat devlet tarafından uygulamaya konulan ve birçok kez diğer ülkelere de dayatılan serbest ticaret politikaları sayesinde oluşmuştur. Polanyi için piyasa sistemi, piyasalar tarafından kontrol edilen, düzenlenen ve yönlendirilen bir ekonomik sistemi ifade etmektedir. Bu sistemde mal ve hizmetlerin üretim ve dağıtımı piyasaya bırakılmış ancak hemen ardından toplumsal ilişkiler üzerinde bazı olumsuz etkiler görülmeye başlanmıştır. Örneğin: önceleri toplumun temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik olan

[7] Liberal iktisatçılardan Friedrich August von Hayek'e göre de piyasa bireysel fiilin doğasında olan ve bireylerin en az maliyete katlanarak en çok faydayı sağlayacak şekilde davranmaları sonucu ortaya çıkan bir sistemdir. Hayek piyasa gibi plansız ve tasarımsız bir şekilde oluşan düzenleri bir patika örneği ile açıklamaktadır: "*Patikaların bozuk bir arazide oluşma şekli böyledir. İlk başta herkes kendisi için en iyi yolu gösteren şeyi arayacaktır. Ancak, böyle bir yolun bir kez kullanıldığı gerçeği, geçişi kolaylaştırmayı ve dolayısıyla tekrar kullanılmasını daha muhtemel kılar; ve böylece giderek daha net bir şekilde tanımlanmış izler ortaya çıkar ve diğer olası yolların dışlanması için kullanılır*" (Hayek: 1952: 40).

geçim amacı, piyasa sistemi içinde yerini kâr amacına bırakmıştır (Polanyi, 1986: 87, 88, 148).

Piyasa sisteminde üretim sürecinin gerçekleştirilebilmesi için emek, toprak ve para[8] olmak üzere temelde üç unsura gereksinim duyulmuştur. Bu yüzden sistemin kusursuz şekilde işleyebilmesi için bir yandan bu üç unsurun sistem içerisinde mübadeleye konu olması, diğer yandan da kapsamlı üretim ilişkilerinin devam edebilmesi için bu unsurların arzının garanti altına alınması gerekmiştir. Bu bakımdan serbest piyasa sürecinin yaratımında ilk adım söz konusu üç unsurun piyasada alınıp satılabilen metalara dönüştürülmesi olmuştur (Polanyi, 1986: 93).

İngiltere'de emek açısından bu sürecin başlangıcı; 1662 Yerleşim Yasası, 1795 Speenhamland ve 1563 Zanaatkarlar Yönetmeliği'nin 19. yüzyılın başlarında kaldırılarak; ücret sisteminin sanayi kapitalizminin gelişmesine zemin hazırlayacak biçimde evrenselleştirilmesi olmuştur (Polanyi, 1986: 93, 95, 103, 117).

Metalaştırılan bir diğer faktör olan toprak, feodal sistem ve lonca düzeninde sosyal konumu belirleyen ve belli koşullar içerisinde devredilebilen temel mülkiyet unsurudur. Ancak hangi şartlar altında alınıp satılabileceği ve ne şekilde kullanılabileceği açıkça belli değildir. Bu yüzden neredeyse tamamen piyasa dışı ilişkilere konu olmakta ve üretim sürecinin dışında kalmaktadır. Olağanüstü üretim artışının yaşandığı bir ekonomi içinde bu derece önemli bir unsurun mübadeleye konu olmaması, piyasa sisteminin işlerliği açısından büyük bir kayıp olmaktadır. Bu nedenle sanayici kapitalistlerin isteğiyle İngiltere'de toprağın metalaşması amacına yönelik birçok kanuni düzenleme yapılmıştır (Polanyi: 1986: 88, 89, 185).

Bunlardan en önemlisi 1846 yılında Tahıl Yasaları'nın kaldırılmasıdır. O tarihe kadar tahıl ithalatına sınırlama getirerek; toprak sahiplerinin çıkarını koruyan bu yasa kaldırılmıştır. Bu kararla iki önemli etki ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, serbest piyasa mantığının gerektirdiği sözleşme özgürlüğünün toprağa da uygulanmaya başlanmasıdır. Böylece piyasa için üretim -sanayileşmenin büyük şehirleri doğurmasının da etkisiyle- toprak sahiplerinin de temel amacı haline gelmiştir. Öte yandan ikinci etki ise ucuz tahıl tedariki sayesinde üretim maliyetlerinin düşürülerek; sanayi kapitalizminin ihtiyacı olan ucuz işgücünün sağlanmasıdır (Polanyi: 1986: 148, 185, 186).

[8]Polanyi bu üç unsuru hayali metalar olarak adlandırmaktadır. Çünkü bunların hiçbiri piyasa sistemi öncesi sistemlerde meta olarak yer almamıştır. Örneğin; toprak, doğanın bir parçasıdır ve ne toprağın kendisi ne de üretimini toprakla gerçekleştiren emekçiler piyasa sistemi öncesinde hiçbir zaman meta gibi alınıp satılabilen unsurlar olmamışlardır.

Ekonomik alandaki değişimlerin yanında toplumsal dinamikler de piyasalaşma olgusunu takip etmiştir. Polanyi'nin ifadesiyle "*liberal kapitalizmin toplumu, bir piyasa toplumuy*"dur. Bu toplum tipi, daha önce var olmamıştır ve birçok dönüşüm sonucunda ortaya çıkmıştır. Özellikle piyasalaşma döneminin yerleşik üretim biçimi olan fabrika düzeninin, toplumun doğal (ham madde) ve insanî (emek) özünü metalaştırması bu süreçte etkili olmuştur. Bireyler ekonomik kararlarını, parasal çıkarlarını maksimize edecek şekilde almaya yönelmiş ve toplum içindeki tüm mübadele ilişkileri, parasal ilişkilere dönüşmüştür. Bu dönüşüm kalıcı bir değişim aracını (istikrarlı bir meta parayı) gerekli kılmıştır (Polanyi, 1986: 64-65, 78).

Bu dönemin paraya yönelik görüşleri, dönemin Klasik iktisatçılarının para teorisi etrafında şekillenmiştir. Klasiklere göre; para, mal ve hizmetlerin alınıp satılmasında sadece bir değişim aracı olan ve değeri piyasadaki altın miktarına bağlı olarak değişen bir metadır. Savaş gibi olağanüstü durumlarda enflasyona neden olan ve ihracat-ithalat dengesini bozan temel olgu, karşılıksız olarak para basılmasıdır. Bu bakımdan üretim-tüketim ve ticaret dengelerinin istikrarını sağlayacak, altın standardına dayalı bir uluslararası meta para sistemi oluşturulmuştur (Savaş, 2007: 334).

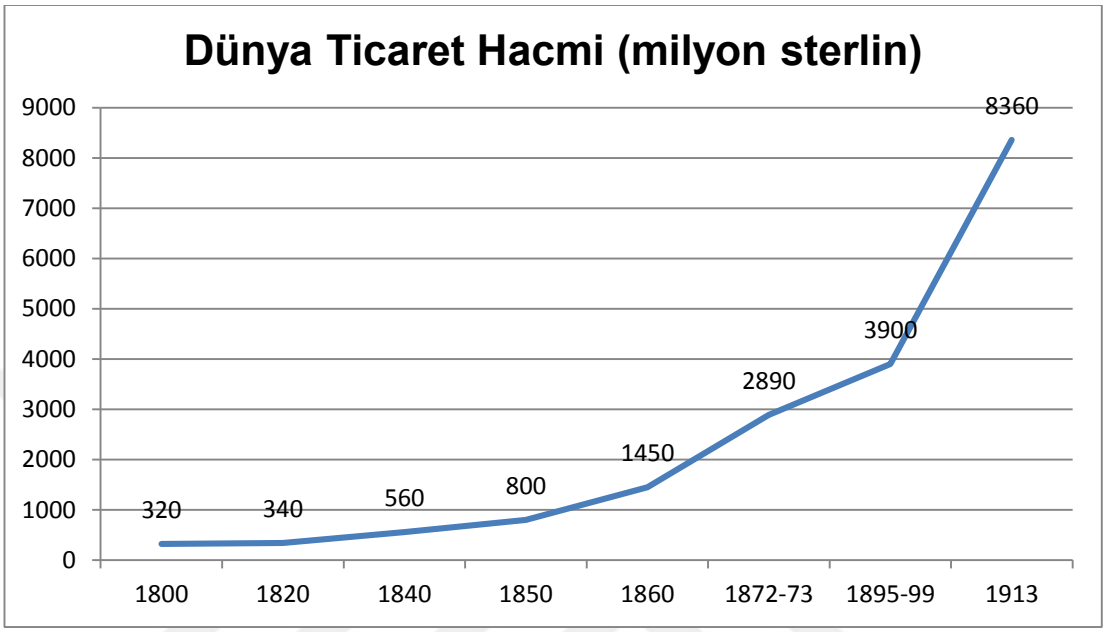
Serbest piyasa sisteminin inşasına yönelik atılan bu adımlara koşut olarak; ekonomisini liberalize eden ilk ülke, gücün ihracata yönelik çıkarlara kaydığı İngiltere'dir. Ancak İngiltere'den sonra diğer ülkelerin serbest ticaret ilkelerini kabul etmeleri, kısmen ve kısa dönemli olmuştur (Carr, 2010: 96). İngiltere'nin ardından Avusturya-Macaristan, İspanya, Hollanda, Belçika, İsveç, Norveç ve Danimarka gibi ülkeler de dış ticarette liberalizasyona yönelmiştir. İngiltere başta olmak üzere neredeyse tüm devletler, yeni fethedilen bölgelerde kendi uyguladıkları serbest ticaret politikalarını zorunlu kılmış[9] ve emperyalizm bu nedenle 19. yüzyıl küreselleşmesinin ana itici gücü olmuştur (Findlay ve O'Rourke, 2007: 395-396).

Birçok ülkenin serbest ticarete yönelmesi karşısında dünya ticareti, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük bir gelişme göstermiştir. Dünya ticaret hacmi, 1800'den 1913'e kadar 26 kat artmıştır. Şekil 2, 19. yüzyılda dünya ticaretindeki gelişmeyi göstermektedir. Bu noktada İngiltere'nin uluslararası sistemdeki gücüne bağlı olarak, dönemler arasındaki gelişme farklılıkları dikkate değerdir. Örneğin: İngiltere'nin hegemonik gücünün giderek arttığı 19. yüzyılın

[9] "*On dokuzuncu ve yirminci yüzyılın baskın kapitalist devletleri, sırasıyla* İngiltere ve *Amerika Birleşik Devletleri güçlerini açık bir dünya ekonomisi kurmak ve bu ekonomiyi geliştirmek için kullanmışlardır. Nüfuzlarını mal ve sermayenin serbest dolaşımının önündeki engelleri ortadan kaldırmak için kullanmışlardır*" (Gilpin, 2016: 72).

başından 1873 Uzun Depresyon'a kadarki süreçte, dünya ticaret hacmi 9 katına çıkmıştır. İngiltere'nin gücünün aşınmaya başladığı Depresyon sonrası süreçten I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte ise artış sadece 2,8 kat olmuştur.

Şekil 2: Dünya Ticaret Hacmi, 1800-1913

Kaynak: Yazar tarafından (Imlah, 1969: 189) baz alınarak oluşturulmuştur.

Serbest ticaret sisteminin kurulup yaygınlaşmasında ve dünya ticaretinin bu ölçüde artmasındaki en önemli araçlar, dönemin güçlü devletleri ile nispeten geri kalmış devletleri arasında imzalanan serbest ticaret antlaşmaları olmuştur. Bu antlaşmalara örnek olarak: 1860 yılında İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Cobden-Chevalier Antlaşması verilebilir. Bu antlaşmayla iki ülke arasındaki ticarete MFN kuralı getirilerek; ticari serbestleşmenin hızlıca yayılmasına zemin hazırlanmıştır. Böylece küresel ticareti etkileyecek ülkeler arasında MFN maddesini içeren bir dizi ikili ticaret anlaşmasının da temeli atılmıştır. MFN ilkesinin taraflar arasında ayrım gözetmemesi, 19.yüzyıl ticaret rejiminin çok taraflı niteliğini büyük ölçüde güçlendirmiştir (Findlay ve O'Rourke, 2007: 396).

Batılı güçlerin serbest ticaret sisteminin tesis edilmesinde uyguladığı politikalar, sadece barışçıl girişimlerle sınırlı kalmamıştır. Dünya coğrafyasının farklı bölgelerinde serbest ticaret ortamının yaratılması için zaman zaman askeri ve politik yöntemlere de başvurulmuştur. Özellikle yerel yönetimlerle anlaşarak ve çoğunlukla da sahip olunan teknolojik gelişmeyi silah gücü olarak kullanarak; dışa kapalı ülkeler üzerinde ticari liberalizasyon için baskı oluşturulmuştur (Pamuk, 1999: 251).

Askerî güç kullanımının en çarpıcı örneklerinden biri, İngiltere'nin 1839-1842 ve 1856-1860 dönemlerinde Çin'e karşı giriştiği Afyon Savaşları'dır. 1833 yılında

tekstil ve afyon satışlarını artırmak isteyen tacirlerin baskısı sonucunda Doğu Hindistan Şirketi'nin Çin ticaretindeki tekelini kaybetmesi nedeniyle gerilen siyasi ilişkiler, Çin'in 1839'da afyon ithalatını yasaklamasıyla savaş boyutuna ulaşmıştır. Savaşın en önemli ekonomik sonucu, Çin'in uluslararası serbest ticaret sistemine bir çevre ülke[10] olarak eklemlenmesi olmuştur. Daha da ötesi, Çin'in bu dönemde serbest ticaret yapmak zorunda bırakılan tek bağımsız Asya ülkesi olmadığı da görülmüştür (Findlay ve O'Rourke, 2007: 388-389).

İngiltere özellikle 1820-1840 yılları arasında, dünyanın farklı bölgelerindeki ülkelerle serbest ticaret antlaşmaları yapmıştır (Pamuk, 2017: 99). Bu antlaşmaların birçoğu politik gücün sağladığı avantajlarla oluşturulmuştur. Sunulan maddi yardımlar karşılığında, jeopolitik açıdan önemli fakat uluslararası ticaretin dışında kalmış olan belli coğrafyaların açık bir pazar haline getirilmesi amaçlanmıştır. Bu politik güç kullanımının en önemlilerinden biri, Osmanlı İmparatorluğu'nu yarı sömürge bir devlet haline getiren "Balta Limanı Antlaşması" olmuştur. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya karşı İngilizler tarafından verilen desteğin bir karşılığı olarak; İmparatorluk sınırlarında İngiliz tacirlere önemli ticari imtiyazlar sağlayan Balta Limanı Ticaret Antlaşması, 1838 yılında imzalanmıştır. Böylece İngiliz tacirlerin İmparatorluk içerisinde ticaret yapmasını kısıtlayan engeller kaldırılmıştır (Eşiyok, 2010: 75-78). Sonuç olarak Osmanlı'nın dış ticaretteki korumacı politikaları tasfiye edilmiş ve 23 yıl içinde İngilizlerden yapılan ithalat değer olarak %400'den fazla artmıştır (Kurmuş, 2012: 86).

Bu iki tarihsel olay serbest ticaret sisteminin tüm devletlerin gönüllü bir şekilde ortak oldukları bir organizasyon olmadığını gösteren önemli örneklerdir. Sistemin oluşturulmasında İngiltere başta olmak üzere serbest ticaretten büyük kâr sağlayan güçlü devletlerin çıkarları etkili olmuştur. Böylece serbest piyasalaşma süreci, bir yandan çevre ülkenin toplumsal yapısı tarafından güdülenen kapitalizme direniş hareketlerine sahne olurken; diğer taraftan demiryollarının hızlı bir şekilde yayılması, çevre ülkelerde yeni uzmanlaşma alanları ile üretim yapılarının oluşması, Avrupalı ticaret evleri ve büyük bankalar tarafından yönlendirilen yerli tacirlerin yabancı devletlerin politikalarıyla amaç birliği taşıması gibi faktörler sayesinde hızlıca gelişmiştir (Pamuk, 1999: 235-237).

[10] Merkez-çevre modeli bağımlılık kuramcıları tarafından savunulan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre ülkeler arası gelişmişlik farkları, kapitalist dünya sistemdeki eşitsiz mübadele ilişkileri nedeniyle oluşmaktadır. Gelişmiş ülkeler (merkez ülkeler) artı değeri az gelişmiş ülkelerden (çevre ülkeler) kendilerine çekmeye olanak tanıyan bir uluslararası ticaret ağı kurmuşlardır. Bu olgu nedeniyle ülkeler arası gelişmişlik farkları giderek artmaktadır (Wallerstein, 2011: 32).

2.1.2. Uluslararası Altın Standardı Sistemi

Avrupa ve Amerika'da mübadele hacminin ve paraya olan ihtiyacın, 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren giderek artmasıyla birlikte bimetalist (altın ve gümüşe dayalı çift metal sistemi) para sistemi ortaya çıkmıştır. Bu sistemde para olarak altın ve gümüş birlikte kullanılmaktadır. İki madenden birinin üretim ve stokunda oluşan yetersizliğin olumsuz etkisi, diğeri tarafından telafi edilmektedir. Bu sayede istikrarlı bir fiyat düzeyi sağlanarak dış ticaret özendirilmektedir[11]. Bimetalist sistemde altın, büyük ödeme ve tasarruflarda kullanılırken; gümüş, gündelik yaşamdaki alışverişler için tercih edilmiştir. Fakat zamanla gümüş stokunda meydana gelen büyük artışlar, ondan vazgeçilmesine ve altın kullanımının daha fazla tercih edilmesine neden olmuştur (Öztürk, 2017: 50-53, 159).

İstikrarlı bir ödeme sistemi, özellikle ilk küreselleşme dalgası olarak gösterilen dönemde (1815-1913) hayatî bir mesele olarak görülmüştür. Çünkü bu dönemde emek ve sermaye hareketliliği oldukça önem kazanmış, uzak bölgelere yapılan ticaretin hacmi genişlemiş ve dünya ekonomisi daha bütünleşik bir hale gelirken; ekonomik dalgalanmaların uluslararası anlamdaki geçişkenliği de giderek artmıştır (Güran, 2011: 199). Özellikle İngiltere'nin karşılaştığı ekonomik dalgalanmalardan neredeyse diğer tüm Avrupa ülkeleri etkilenmiştir. Böylece dünya ekonomileri fiyat istikrarını tesis etmeyi, en büyük amaç olarak benimsemeye başlamıştır (Cameron ve Neal, 2003: 300).

İstikrarlı bir parasal sistem için her ülkenin iki metal arasında kesin bir tercih yapması gerekmiş ve bimetalist sistemden ilk ayrılan İngiltere olmuştur. Napolyon Savaşları (1803-1815) ile birlikte İngiltere, hızlı bir şekilde bimetalizmi terk etmiş fakat diğer Avrupa devletleri, yaklaşık yarım yüzyıl boyunca bimetalist sistemi sürdürmüştür. 1871'de Almanya'nın ardından 1878'de Fransa'nın sadece altına dayalı para kullanımına geçmesiyle birlikte diğer tüm Avrupa devletleri bimetalist sistemi terk etmiştir (Cohen, 1977: 76). ABD'de ise parasal sistem konusunda Avrupa'dakinden farklı bir durum geçerli olmuştur. Ülkede 73 Olayı'na12 kadar bimetalist sisteme karşı önemli bir destek söz konusuyken; bu olayla birlikte ABD

[11] Liberal iktisadın ticari mantığı, David Ricardo'nun "Mukayeseli Üstünlükler Teorisine" dayanmaktadır. Bu teoride ticaretin sürekliliği, kendi kendini dengeleyen bir parasal sistem ile sağlanabilmektedir. Bu bakımdan altın standardı sistemi, serbest ticarete dayalı bir dünyada ülkelerin ödemeler dengelerini otomatik olarak düzenleyebilmektedir.

[12]1873'te yaşanan ve gümüş kullanımı taraftarlarınca 73 Suçu (The Crime of 73) olarak da adlandırılan gümüşün tedavülden kaldırılması olayı. Detay için bkz: (https://www.britannica.com, 18.10.2019)

Kongresi, gümüş karşılığında doların basımına resmi olarak son vermiştir (Cohen, 1977: 77).

Altın standardını uygulayan ülkeler, kendi paralarını belli bir parite (altın standardı sisteminde ulusal para karşılığında ne kadar altın tutulduğunu ifade eden değer) üzerinden altına bağlamaktadır. Altın standardı çerçevesinde, merkez bankalarının yerli para birimi cinsinden sabit bir fiyatla altın alıp satabilmesine ve bireylerin serbestçe altın ihracı ve ithalatı yapabilmesine olanak tanınması, sabit bir döviz kuru mekanizması oluşturulabilmesini sağlamaktadır (Cohen, 1977: 77) Böylece sisteme dahil olan tüm ülkelerin paraları, sabit bir kur üzerinden birbirine bağlanmaktadır. Döviz kurları da bu paritelere bağlı olarak oluşmaktadır. Paranın altına ve altının da kağıt paraya sorunsuzca dönüştürülebilmesini sağlayan bu işleve konvertibilite denilmektedir (Eğilmez, 2018: 117).

Serbest piyasa sisteminin ve ortak bir para ölçütünün oluşturulması, bir bakıma küresel kamu malı niteliği taşımaktadır. Zira böyle bir parasal ölçüt, serbest ticareti tüm ülkeler için oldukça kolaylaştırmaktadır. Ayrıca ortak bir parasal sistem, hegemonik devletler tarafından liberal ekonominin ilke ve kurallarının inşa edilmesinde ve milliyetçi ekonomi politikalarının önlenmesinde önemli araçlardan biri olmaktadır (Gilpin, 2016: 48-49). Örneğin: İngiltere, altın standardı sayesinde dünya para arzının kontrolünü eline geçirmiş ve uzun süre boyunca dünyanın para politikasını yönetmiştir. Başta İngiltere olmak üzere sermaye ihraç eden ülkeler[13] altın standardının yan etkilerinden İngiltere'nin bu rolü sayesinde korunmuştur. Sermaye ithalatçısı ülkeler ise böyle bir avantaja sahip olmadıkları için zaman zaman ekonomik darboğazlarla karşı karşıya kalmıştır (Gilpin, 2016: 159).

Altın standardı sistemi, I. Dünya Savaşı'na kadar uygulanmaya devam etmiştir. Fakat savaş ile birlikte gelen risk algısı ve panikler merkez bankalarına yönelik altın talebini artırmış ve sistem askıya alınmıştır. Savaş sonrasında ülkeler, tekrar bu sisteme dönmek için girişimler gösterse de başarılı olunamamıştır (Eğilmez, 2018: 118).

2.2. POLİTİK KURUMLAR

19. yüzyılın politik temelleri, ulusal anlamda liberal bir devlete ve uluslararası anlamda devletler arasındaki güç dengesine dayanmaktadır. Bu bölümde ilk olarak,

[13] Klasik altın standardının dünya genelinde uygulandığı 1870-1914 arası dönem, enflasyonun yok denecek kadar az olduğu, ılımlı bir deflasyon oranıyla birlikte sanayileşmiş ve sermaye ihracatçısı ülkelerde işsizlik hiç artmadan teknolojik gelişmenin verimlilik artışını sürdüğü ve yaşam standardının yükseldiği, tarihteki çok özel dönemlerden biri olmuştur (http://liberteryen.org, 15.03.2020).

özgürlüğü tesis eden ve serbest ekonomik aktiviteyi garanti altına alan bir kurum olarak liberal devlet ele alınacaktır. Ardından uluslararası barışın sağlanmasında etkili olan güç dengesi üzerinde durulacaktır.

2.2.1. Liberal Devlet

Liberalizm, hem aydınlanma düşüncesinin ortaya çıkışıyla gelişen felsefî bir gelenek hem de kaçınılmaz bir ilerleme tezini öne süren bir teoridir. Fakat bu olgu, tek bir disiplin içinde yer alamayacak kadar geniş bir alana yayılmıştır. Örneğin; bir yandan insan hakları, anayasacılık, demokrasi ve sınırlı devlet anlayışına dayalı bir kamu yönetimi ve uluslararası ilişkiler yaklaşımı iken; diğer yandan kapitalizmin kıt iktisadî kaynakları en etkin şekilde topluma dağıtarak bir refah artışı sağlayacağını savunan bir iktisat teorisidir (Burchill ve diğerleri, 2012: 81).

Liberal devlet kavramı ise liberalizm ideolojisinin temel savlarını içselleştirmiş ve liberal ekonomi politikalarını uygulayan devlet aygıtı olarak tanımlanabilir. Bir diğer ifadeyle "*liberalizmin üzerine kurulduğu ve işlediği politik düzen*"dir (Çetin, 2001: 219). Bu politik düzenin varlık nedeni ve işleyişi, ekonomik faktörlerle yakından ilişkilidir. Bu yüzden Karl Polanyi başta olmak üzere birçok düşünür, liberal devlet kavramıyla özellikle liberalizmin iktisadî yönüne vurgu yapmaktadır. Çünkü 19. yüzyıl dünya düzeninin can damarı, piyasa sistemi olmuştur. Polanyi'ye göre liberal devlet de kendi kurallarına göre işleyen bu piyasanın bir gereğidir (Polanyi, 1986: 29). Liberalizm; iktisadın doğasının ilerlemeci, siyasetin ise gerilemeci olduğunu savunmaktadır. Bu bakış açısına göre ilerleme ve refah artışının ön koşulu; bireylerin, siyasetin olumsuz etkilerinden arındırılmış bir piyasa sistemine katılabileceği bir özgürlük ortamının oluşturulmasıdır. Söz konusu özgürlüğü sağlayacak olan ise liberal devlettir (Gilpin, 2016: 47). Bu sayede toplumsal hayatın her alanında bireye aktif rol biçilmektedir. Özgürlüğü tesis eden liberal devlete ise sadece bireyin tekil veya kolektif olarak gerçekleştiremeyeceği güvenlik ve adalet gibi görevler kalmaktadır[14] (Şahin ve Şen, 2014: 70).

Liberalizm fikrinin öncüleri; John Locke, David Hume, Jeremy Bentham ve Herbert Spencer gibi İngiliz düşünürler olmuştur (Çetin, 2001: 219). 17. yüzyılda John Locke ile başlayan liberalizmin gelişme süreci, sadece siyasi boyutuyla sınırlı kalmıştır. 18. yüzyılda liberalizmi, iktisadî liberalizm boyutuyla daha kapsamlı bir

[14] Önemli liberal iktisatçılardan Milton Friedman'a göre de devletin başlıca görevleri: özgürlüğü korumak, adalet düzenini tesis ederek devamlılığını sağlamak, özel antlaşmaları imzalamak ve rekabetçi piyasaları geliştirmektir (Friedman, 2011: 3).

ideoloji haline getiren ise Adam Smith öncülüğündeki Klasik iktisatçılar olmuştur (Kök ve Çetin, 2019: 256). Klasik iktisatçılar, liberalizm çerçevesinde teorilerini oluştururken; çağın yapısını ve gereklerini dikkate almış ancak temelde Sanayi Devrimi'yle birlikte ortaya çıkan sanayici ve şehirli kesimin ihtiyaçlarına öncelik tanımışlardır. Ayrıca devrimin anavatanı olan İngiltere'nin o dönemdeki çıkarlarına uygun politikalar üretmişlerdir (Acar, 2004: 15).

Klasik fikirlerin yerleşmeye başladığı ülkelerde klasik paradigma öncesi dönemin devlete ve hükümdara büyük rol biçen anlayışı yerine, Locke'un bireysel özgürlük ilkesini temel alan yaklaşımının hakim olması için; Hobbes'un ifade ettiği şekliyle "*Mutlakiyetçi Hükümdarlık Devleti (Leviathan)*'nden liberal devlete geçiş gereklidir (Kök ve Çetin, 2019: 256). Buna koşut olarak, ekonomik milliyetçilik taraftarı olan ve ekonomik alanda devlet müdahalesini savunan merkantilist politikalar yerine; ticari kapitalizmin ihtiyaçlarına uygun olarak bireysel ekonomik ajanların özgürlüğünü teşvik eden, devletin rolünü azaltan ve esasen liberal olan evrensel ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmıştır (Prascevic, 2007: 106).

Tüm bu amaçların arasında liberal kapitalizm için en hayatî öneme sahip olanı serbest ticaret ortamının yaratılmasıdır. Zira Klasikler ekonominin uzun dönemde bir durgunluk dönemine gireceğini varsaymaktadır. Bundan dolayı Malthus ve Ricardo "*Pesimist İktisatçılar*" olarak nitelendirilmektedir. Ricardo'nun "*Rant Teorisi*" de bu bakış açısının bir örneğidir ve çözüm olarak dış ticarette serbestleşmeyi savunmaktadır (Acar, 2004: 16). Bu teorik çözüm önerisi en çok dönemin dünya ticaretinin lideri olan İngiltere'nin çıkarlarıyla özdeşleşmektedir. İngiltere, ticari serbestînin gereklerine uyarak; gümrük vergilerini sürekli azalan bir şekilde revize etmiştir. Ayrıca bu süreç boyunca yurtdışı yatırımlarını da sürekli olarak artırmıştır. 1817'de 25 milyon sterlin olan yurtdışı yatırımları; 1857'de 218, 1912'de ise 3568 milyon sterline varmıştır (Imlah, 1969: 192, 180). İngiltere, askerî ve politik gücünün sağladığı avantajlar sayesinde, zora veya rızaya dayalı biçimde serbestiye eklemlediği bölgelerdeki kâr olanaklarını bu şekilde değerlendirmiştir.

Sonuç olarak liberal devletin en önemli rolünün, liberalizmin özünü oluşturan "kendi kurallarına göre işleyen piyasa sistemi"nin yerleşmesi ve A. Smith'in tavsiye ettiği "laissez faire" politikalarının uygulanması olduğu söylenebilir. Bu çerçevede, ekonomideki devlet aktivitesinin minimuma indirilmesi gerekmektedir (Gilpin, 2016: 43).

2.2.2. Güç Dengesi(zliği) Sistemi: Yüz Yıllık Barış

Tarihte, devletlerin çevrelerindeki güç boşluklarından faydalanarak; sınırlarını genişletme girişimlerine dair birçok örnek bulunmaktadır. Bu girişimler, çoğunlukla diğer devletlerin yayılmayı önleme çabaları veya benzer yayılma girişimleri ile karşılaşmıştır. Bu nedenle neredeyse her güç unsuru, başka komşu güçlerle dönem dönem amaç çatışması içerisinde olmuştur. Fakat bir güç unsuru olarak her devletin, rakip devletler tarafından kısıtlanana kadar gücünü yayma ve sınırlarını genişletme amacını güttüğü söylenebilir (Söylemezoğlu, 1995: 531). Bu bakımdan güç dengesi, uluslararası ilişkilerin dostane yürütülmesini veya barışın korunmasını amaçlayan bir ilkeler sistemi değildir. Bu sistem sadece belli bir gücün veya güç ittifaklarının gelişip yayılmasını önlemeye ve her güç unsurunun bağımsızlığını garanti etmeye yönelik olarak tercih edilen bir tutumdan ibarettir (Gönlübol, 1993: 444).

Uluslararası sistem bazı dönemlerde bu tür güç dengesine dayalı bir yapıya sahipken; bazı dönemlerde ise gücün daha çok belli bir ülkede yoğunlaştığı hegemonik bir yapıya sahip olmuştur (Duman, 2002: 10). Örneğin: özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren serbest ticarete dayalı bir ekonomik sistem temelinde İngiltere'nin hegemonik güç haline geldiği ve bu gücü sayesinde diğer ülkeleri de sisteme eklemlemeyi başardığı söylenebilir. Ancak 1873 sonrası süreçte İngiliz hegemonyası, kapitalizmin ilk krizi ile birlikte biraz sarsılsa da küresel egemenliği ve küresel tekel sahipliğini sorgulatacak bir noktaya gelmemiştir. Bilhassa iki savaş arası dönem olarak bilinen 1919-1939 arası dönemde ise söz konusu hegemonya, yerini güç dengesi siyasetine bırakmaya başlamıştır. Küresel İngiliz gücünde gözlemlenen bu düşüş trendi, 1945 sonrası süreçte ise özellikle sömürgelerin uluslaşma süreci olarak bilinen de-kolonizasyon döneminde çöküş aşamasına geçmiştir. Bundan dolayı 19. yüzyılın ortalarından 1873'e kadar olan dönemde baskın bir hegemonik yapının; 1873 yılından I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde ise daha zayıf bir hegemonyanın söz konusu olduğu söylenebilir.

Avrupa'da siyasi ve ekonomik güç dengesi sisteminin geçmişi ise 1648 tarihli Vestfalya Antlaşması'na dayanmaktadır. Bu tarihten önce sadece bölgesel ve izole güç ilişkilerinden bahsedilebilmektedir. Genel bir güç dengesinin oluşumu ise bu antlaşmanın sonrasına dayanmaktadır (Söylemezoğlu, 1995: 549). Çünkü bu antlaşma, çok sayıda özerk gücün oluşmasına olanak tanıyan şu iki temel ilke etrafında şekillenmiştir (Heywood, 2014: 31):

1. *"Devletler, ülkelerinde olanları bağımsız olarak kontrol etme anlamında egemen yetkilere sahiptir. Diğer tüm kurumlar ve ruhani ya da dünyevi gruplar dolayısıyla devlete tabidir".*

2. *"Devletler arasında ikili ya da çok taraflı ilişkiler, tüm devletlerin egemen bağımsızlığının kabulü çerçevesinde yapılandırılmıştır. Dolayısıyla devletler yasal anlamda eşittir".*

Vestfalya Antlaşması'nın temel ilkelerine bağlı olarak dünya tarihinde ilk kez ulus ve ulus devlet kavramları ortaya çıkmaya başlamış ve modern uluslararası sistem bu antlaşmayla kurulmuştur. Bu dönemde Avrupa politik gücü, Orta Çağ boyunca baskın olan tek dünya imparatorluğu arzusunun gerçekleşmeyeceği düşüncesiyle yüzleşmiştir. Yaklaşık olarak eşit güçteki birçok ulus devlet, bu dönemde siyaset arenasında rol almaya başlamıştır. Yeni uluslararası düzen, istikrarın korunmasını sağlayacak bir denge mekanizmasını gerektirmiştir. Bu ancak güçler arasındaki dengeyi temel alan bir yaklaşımla sağlanabilecek bir gereksinimdir. Daha önceleri güçlü imparatorlukların egemen olduğu dönemlerde böyle bir güç dengesine ihtiyaç duyulmamıştır. Çünkü imparatorluklar, uluslararası sistem içindeki sıradan bir aktör olmaktan kaçınmış ve aksine her biri bizzat bir uluslararası sistem olma amacını gütmüştür. Fakat askeri, politik ve ekonomik güç olarak daha mütevazi olan ulus devletlerin böyle büyük bir amaç gütmesi mümkün değildir. Bu bakımdan yakın güçteki ulus devletlerin ve geri kalmış imparatorlukların çatışmadan uzak durması oldukça önem taşımaktadır (Kissinger,2018:11-12).

Avrupalı ulus devletler arasındaki güç dengesini altüst eden en önemli gelişmelerden biri, Napolyon Savaşları (1803-1815) olmuştur. Sanayi Devrimi'yle birlikte diğer devletler karşısında teknolojik olarak öne geçen İngiltere, aynı zamanda Napolyon Savaşları'nda Fransa'yı mağlup ederek; dünya piyasalarında rakipsiz bir konuma gelmiştir. Böylece güç dengesi sadece siyasi olarak değil ekonomik olarak da değişmiştir. Bu durum, Avrupalı devletleri yeni bir denge arayışı içine itmiştir (Pamuk, 1999: 251). 1815 Viyana Kongresi ile birlikte; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Prusya, Rusya ve sonradan dahil olan İngiltere arasında Kutsal İttifak adı altında yeni bir güç dengesi kurulmuştur. İngiltere dışındaki ülkelerin birleşme nedeni, liberal devrimleri önlemek ve Avrupa'da eski düzeni yeniden kurma amacından kaynaklanırken; liberal İngiltere'nin ittifaka dahil olmak istemesinin temel sebebi ise farklı bir ittifak kurmasının stratejik olarak mümkün olmaması ve bu nedenle bloğun dengesini bozmayı amaçlamasıdır (Tünay, 1995: 86). Bu ittifak çerçevesinde oluşan yeni uluslararası düzen *Avrupa Uyumu* (Concert

of Europe) olarak adlandırılmıştır. Avrupa Uyumu, uluslararası maliye ve bankacılık sistemlerine dayanan ve barışı tüm dünya ölçeğinde gözeten bir yapıya sahip olmuştur. Bunun yanı sıra ekonomik alanda da önemli dönüşümler meydana gelmiştir. Yüzyılın ilk yarısında sistem karşıtı hareketlerin yol açtığı ulusal kargaşa durumu sonlanırken; ikinci yarısında yüksek maliye ve bankacılık çevreleriyle ilişkili, sosyal açıdan daha ılımlı yeni bir ekonomik örgütleniş biçimi hakim olmuştur. Her iki dönemin ortak çıkarı ise güç dengesi sisteminin geleceğini tehlikeye atmayacak şekilde barışı korumak olmuştur. Böylece barışın örgütlenebilmesinin ekonomik örgütlenişe bağlı olduğu açıkça görülmüştür (Polanyi,1986: 41).

Karl Polanyi'nin ifadesiyle: Avrupa, 19. yüzyıl boyunca Altın Çağ'ını yaşamıştır (Aktaran: Bakkalcı, 2019: 48). Çıkar çatışmaları, söz konusu dönem de dahil olmak üzere dünya tarihinin her döneminde yaşansa da bunu düzeltebilecek tek şey, genellikle "güç" olgusu olmuştur. Bu bakımdan Altın Çağı sağlayan temel unsur, yine 19. yüzyıldaki mevcut güç dengesi sistemidir. Polanyici anlamda bu denge, dönem dönem değişmekle birlikte yaklaşık olarak eşit güçlerin var olduğu bir yapıya dayanmaktadır (Polanyi, 1986: 32, 34). Hegemonik İstikrar Teorisi bağlamından bakıldığında ise daha eşitsiz güç ilişkilerine dayalı hegemonik bir yapı söz konusudur. Teoriye göre İngiltere, ekonomik ve politik gücünün kendisine sağladığı üstünlük sayesinde gücün yoğunlaştığı hegemonik devlet konumundadır.

İngiltere'nin baskın olduğu güç dengesi; ekonomik liberalizasyona dayalı, nispeten barışçıl bir küreselleşme meydana getirmiştir. Bu küreselleşmenin gelişimi, büyük ölçüde teknolojik ilerlemeden kaynaklanmıştır. Tarihte küreselleşme olarak adlandırılabilecek birçok önceki gelişme ise daha çok şiddet ve fetih amacıyla ilişkilendirilmiş ve bu nedenle jeopolitik bir karaktere sahip olmuştur. Benzer şekilde şiddete dayalı girişimler, 19. yüzyıl küreselleşmesinde de tamamen ortadan kalkmış değildir. Zira Sanayi Devrimi'nin yeni teknolojileri, Batı'nın sahip olduğu şiddetin önceden var olan karşılaştırmalı üstünlüğünü büyük ölçüde artırmış; üretim maliyetlerini düşürmüş ve yayılmacı güçlerin menzilini genişletmiştir (Findlay ve O'Rourke, 2007: 379). Ancak Avrupalı devletler, teknolojik güçlerini birbirlerine karşı değil daha çok potansiyel sömürge olarak gördükleri gelişmemiş bölgelere yönelik kullanmıştır. Bu nedenle söz konusu sürecin barışçıl olarak adlandırılması, Avrupa'daki iç çatışmaların daha az görülmesinden kaynaklanmaktadır

Avrupa'nın çatışmalarla dolu tarihinden farklı olarak 19. yüzyılda barışın hakim olması, Avrupalı güçlere hem ekonomik hem de politik açıdan dünyanın geri kalanına hükmetme olanağı sağlamıştır. Özellikle Sanayi Devrimi'nin yarattığı

ekonomik ve politik güç asimetrisinin İngiltere başta olmak üzere güçlü devletlere sağladığı avantajlar, bu iklimin oluşmasında etkili olmuştur. Buna ek olarak; Avrupalı güçlerin, kendi aralarında çıkar çatışmaları oluşana kadar ılımlı bir rekabet içinde olmaları da güçsüz devletleri boyun eğdirme sürecini desteklemiştir (Findlay ve O'Rourke, 2007: 378).

Avrupada barışı tesis eden güç dengesi sistemini, Polanyi'nin "Yüksek Maliye" (haute financee) olarak adlandırdığı olgu sağlamıştır. Yüksek maliye, Londra merkezli uluslararası bankacılık çevrelerinden oluşan ve yarı sömürge yönetimlerinin getirdiği baskın ilişkilerden yararlanarak; siyasal ve ekonomik örgütlenme arasındaki bağlantıyı sağlayan genel yapı olarak tanımlanabilir. Bunun en önemli örneklerinden biri ise Osmanlı Devleti'nde 1881 yılındaki Muharrem Kararnamesi ile kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi'dir. Bu kurum ile birlikte Osmanlı maliyesi bütünüyle tasfiye edilmiştir. Kamu gelir ve giderlerinin yönetimi, Yüksek Maliye'nin temsilcilerine devredilmiştir. Bu kişiler, bazen Osmanlı'nın borçlu olduğu kişilerin bazen de ülkede yeni kar fırsatları arayan kapitalistlerin çıkarlarını korumuşlardır15. Yüksek Maliye'nin diğer örneklerinde de var olan bu dengeleme mekanizması sayesinde siyasal ve ekonomik örgütler arasındaki uçurum azaltılmış, mevcut barış durumu uzun bir süre korunmuş ve sistemin geleceğini tehlikeye atmadan sömürünün devamlılığı sağlanmıştır (Polanyi,1986: 35, 39).

Avrupa'daki barış durumunun ülkelere sağladığı faydalar, dönemsel olarak farklılık arz etmiştir. Örneğin: 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere, barış durumu sayesinde serbest ticarete dayanan iktisadî üstünlüğünü artırabilmiş ve hegemonik gücünün zirvesine ulaşmıştır. Yüzyılın son çeyreğinde ise barıştan en fazla çıkar sağlayan ülke, yükseliş dönemine giren Almanya olmuştur. Buna koşut olarak; özellikle Bismarck döneminde (1871-1890) barışın, tüm güçlü devletlerin ortak hedefi haline gelmesi için büyük çaba sarf edilmiş; Balkanlar'da ve deniz aşırı bölgelerdeki yayılmacı girişimlere karşı çıkılmıştır. Almanya'nın mevcut gücünü elde etmesinde önemli bir etkiye sahip olan serbest ticaret, dönemin başında desteklenerek Avusturya ve Fransa'ya karşı bir koz olarak kullanılmıştır (Polanyi, 1986: 42-43). Ancak aynı dönemde dünya ekonomisinde bir zihniyet değişimi meydana gelmiş ve Almanya'nın 1871 yılında altın standardına geçişini takiben çeşitli ülkelerde ticari korumacılığa yönelik güçlü bir tercih oluşmaya başlamıştır.

[15] Emperyalizmin işleyişinde finans ve yatırım alanlarındaki aktörlerin önemli bir rolü bulunmaktadır. Çoğu durumda bu aktörler, devletleri birer borçlanma aracı olarak kullanarak; sermaye kesiminin gelirlerini garanti altına almaya çalışmıştır. Bu duruma uygun ortamın hazırlanmasında egemen devletlerin askeri, politik ve ekonomik güçlerinden yararlanılmıştır (Kök ve Çetin, 2015: 206).

1870’lerin sonuna kadar ise serbest ticaret düzeni neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. 1879'dan itibaren Almanya'da hem tarım hem de sanayi koruma altına alınmış; Fransa'da 1880'lerde ve ardından 1892'de tarifeler yükseltilmiş; İsveç'te 1888'de tarımsal koruma başlatılmış ve 1892'de endüstriyel korumaya ağırlık verilmiştir. İtalya'da ilk ılımlı tarifeler, 1878'de uygulanmış ve ardından 1887'de daha yüksek tarifeler yürürlüğe konmuştur. Hollanda, Belçika, İsviçre ve Danimarka gibi bazı küçük ülkeler nispeten liberal politikalar izlemeye devam etmiştir. Korumacılığın aksine yönelik en çarpıcı örnek ise hegemonik gücü azalmasına rağmen İngiltere’nin I. Dünya Savaşı’na kadar serbest ticaret uygulayıcısı olarak kalması olmuştur (Findlay ve O’Rourke, 2007: 397-398).

Yüksek Maliye’nin 1890’larda en yüksek düzeye ulaşması, siyasi barışın korunmasında bir garanti unsuru olarak görülmüştür. Sonrasında ise güçlü devletler arasında politik kutuplaşmalar oluşmaya başlamıştır. İngiltere’nin girişimleri ile kurulan serbest ticaret düzeni, zaman içinde yerini silahlanma, sömürgecilik ve emperyalizm olgularına bırakmıştır. Ülkeler arasında sömürge konumundaki bölgelerle ilgili düşmanlıklar ve uluslararası pazarlara yönelik çıkar çatışmaları ortaya çıkmıştır.

Almanya bu yeni konjonktürde, İtalya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile güçlü ilişkiler kurarak; bu iki devletle birlikte hareket etmeye başlamıştır. Almanya’yı bu yönde bir ittifak tercihine yönelten ilk adım ise İngiltere ve Fransa arasında Mısır-Fas bölgesine yönelik olarak imzalanan anlaşma(1904) olmuştur. Ardından bu anlaşmanın bir benzeri, Rusya’yla İran konusunda yapılmıştır. Bu yakınlaşmalar sonucunda üçlü ittifak karşısında yeni bir ittifak bloku oluşmuştur. Böylece o zamana kadar Avrupa barışını sağlayan güç dengesi sistemi çökmeye başlamış ve yerini iki kutuplu bir güç ilişkisine bırakmıştır (Polanyi, 1986: 42-43). Nihayetinde İngiltere merkezli Yüksek Maliye, barışın korunmasında başarılı olamamıştır. Ayrıca Almanya’nın elde ettiği iktisadî gelişme ve tercih ettiği ticari korumacılık karşısında liberal sistemi de yeterince koruyamamıştır. 1914’te I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte ise yüzyıllık barış dönemi son bulmuştur.

2.3. LİBERAL KAPİTALİZMİN SORUNLARI VE SİSTEM KARŞITI HAREKETLER

19. yüzyıl boyunca egemen devletlerin çıkarları doğrultusunda şekillenen liberal kapitalizm, ülkelerin sosyoekonomik yapılarında oldukça büyük değişimler

meydana getirmiştir. Üretim kompozisyonları, ekonomik amaçlar, toplumsal kurumlar ve insan ilişkileri kaçınılmaz bir biçimde dönüşüme uğramıştır. Özellikle teknolojik gelişmenin toplumsal yaşam üzerindeki etkileri, en güçlü dönüşüm alanlarından biri olmuştur. Zira Sanayi Devrimi ile birlikte sanayinin üretim içerisindeki payı büyük bir artış göstermiş ve sanayi kapitalizminin gelişmesi, beraberinde sistemi yürütecek olan bir sanayi toplumunu gerekli kılmıştır. Fabrika tipi üretim, tüm kapitalist ülkelerde hızla yayılmıştır. Bu teknik gelişmenin yanında topluma etkisi daha da büyük olan bir sosyolojik değişim de yaşanmıştır. Daha önce tüccar, usta, kalfa vb. mesleklere sahip kişiler, ücretli emek gücü haline gelmiş ve modern işçi sınıfının çekirdeğini oluşturmuştur (Beaud, 1984: 83, 85). Üretim ilişkilerindeki yeni konumlarından memnun olmayan bu kesimler, ekonomik sisteme karşı tepkisel bir tutum sergilemeye başlamış ve bu nedenle kapitalizm, 19. yüzyıl boyunca kendisine paralel olarak güçlenen bir karşı hareket ile karşılaşmıştır.

Liberal kapitalizmin en büyük eksikliklerinden biri, sistemin omurgasını oluşturan işçi sınıfının sistemden beklentilerinin göz ardı edilmesi (Hamitoğulları, 1977: 192) ve uzun süre boyunca sömürü öznesi olarak kullanılması olmuştur. Özellikle 19. yüzyılın ortalarına doğru gelindiğinde Sanayi Devrimi'nin yarattığı sosyal yıkım, İngiltere'nin tüm sanayi bölgelerinde açıkça görülmüştür16. Artan üretim ve ticaretin sağladığı tüm zenginlik ve görkeme rağmen diğer tarafta yoksullaşan, açlık ve salgın hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalan büyük bir işçi kesimi yer almıştır17 (Engels, 1994: 71-74, 79).

Sanayileşmeye başlayan diğer ülkelerde de İngiltere'dekine benzer durumlar yaşanmıştır. Beaud'a göre 19. yüzyıl kapitalizmi acımasız bir yüzleşmeye neden olmuştur: "*burjuva zenginliği ile işçi mutsuzluğu arasında; konfor ve katıksız bir ıstırap arasında; güç ve mutlak bağımlılık arasında*" (Beaud, 1984: 101). Bu zıtlık, sefalet içerisinde yaşamaya mahkum edilen ve politik olarak temsil yetkisi oldukça sınırlı olan kesimleri, sisteme karşı bir itiraza doğru sürüklemiştir. Polanyi'nin çift yönlü hareket olarak adlandırdığı bu olgu, iki düzenleyici ilke şeklinde ortaya çıkmıştır. İlki piyasanın kendi özerk işleyişi içerisinde ticaretle uğraşan kesimlerin desteğiyle korunan ekonomik liberalizm(hareket)'dir. İkincisi ise birinci ilkenin

[16] Bu teknolojik gelişmenin emek tasarruf edici bir üretim yapısına yol açması, emek arzı fazlalığı nedeniyle ücretlerin geçimlik ücret (Bir işçinin ailesinin hayatını idame ettirebileceği ücret düzeyidir. Uzun dönemde ücretlerin düşebileceği en düşük seviyeyi ifade eder) düzeyine düşmesine neden olmuştur. Aslında İngiltere'deki reel ücretler, Sanayi Devrimi sonrası ilk dönemde nominal ücretlere bağlı olarak bir süre artış göstermiştir. Fakat 1815 sonrası yıllarda azalan bir seyir izlemiş ve 1850'ye kadar % 85 oranında düşmüştür (Başer, 2011: 162; Savaş, 2007: 286).

[17] Toynbee'nin ifadesiyle "*Sanayi devriminin etkileri, serbest rekabetin refah üretmeden zenginlik üretebileceğini kanıtladı*." (Toynbee, 1956: 66).

yarattığı sosyal yıkım karşısında toplum tarafından oluşturulan koruyucu kanunlar, sendikalar ve cemiyetler gibi müdahaleci unsurları içeren bir sosyal koruma(karşı hareket)'dır. Tüm yüzyıl boyunca toplumsal dinamikler, piyasanın genişleyerek; kendi kurallarını uyguladığı bir sistem inşa etmeye çalışması ve ona zıt olarak bu genişlemeyi durdurmaya çalışan iki yönlü bir hareket tarafından yönetilmiştir (Polanyi, 1986: 141,143).

19. yüzyılın başlarında sanayileşmenin sağladığı ekonomik büyüme ve teknolojik değişim bir yaratıcı yıkıma[18] yol açmıştır. Ekonomik kaynaklar, mevcut sektörlerden diğerlerine doğru yer değiştirirken; emek yoğun üretim yerini teknoloji yoğun üretime bırakmıştır. Yüzyıllardır geleneksel üretim tarzıyla çalışan zanaatkarlar, makinaların yarattığı verimlilik artışı karşısında rekabet gücünü tamamen yitirerek ya işsiz kalmış ya da işçi sınıfına dahil olmuştur. Bu nedenle sistem karşıtı ilk hareketler, sanayileşmeden olumsuz etkilenen zanaatkar kesimin girişimleri ile başlamıştır. 19. yüzyılın başında Ludist Hareket, 1830'larda tarımsal kesimdeki Swing Ayaklanmaları, Doğu'da deve ve katır şoförleriyle kayıkçıların mekanize taşımacılığa karşı protestoları, sisteme karşı gösterilen kolektif direniş örnekleridir (Başer, 2011: 168; Issawi, 1982: 10, 151).

19. yüzyıla kadar insanlığın ekonomik refahını artırma amacı taşıyan tek bir ütopya formüle edilmiştir. Bu, geleceğe yönelik iyimser bakış açısını temsil eden liberal kapitalizmdir. Klasik iktisatçıların çalışmaları ile ortaya konulan liberal kapitalizm, serbest girişim ve rekabet özgürlüğü çerçevesinde devlet müdahalesinin asgari düzeyde tutulmasını savunan bir yaklaşımdır. Bu ekonomik sistem sayesinde büyük bir üretim artışı meydana gelmiş fakat zenginliğin paylaşımı konusunda adaletli bir sonuç elde edilememiştir. Bu durum, özellikle artan refahtan yeterli pay alamayanların nezdinde farklı bir ekonomik sistem arzusunun doğmasına neden olmuştur. Buna koşut olarak gelişen ve kötümser yaklaşımı temsil eden sosyalizm düşüncesi, yüzyılın ortalarından itibaren liberalizme karşı yeni bir ütopya olarak görülmeye başlanmıştır. Bu yeni ütopya, Karl Marx ve Friedrich Engels'in 1848'de yayınlanan "Komünist Manifesto" adlı çalışmasıyla yaygınlık kazanmış ve söz konusu çalışma, uzun yıllar boyunca toplumsal alandaki gelişmelerin açıklamasında referans gösterilmiştir (Hamitoğulları, 1977: 298; Beaud, 1984: 78).

Manifesto'nun yayınlandığı yıl içerisinde Avrupa'nın neredeyse tamamında meydana gelen (bu nedenle "*Halkların Baharı*" olarak da adlandırılan) işçi

[18] Schumpeter'in literatüre kazandırdığı bu kavram, teknolojik gelişmeye ve inovasyonlara ayak uyduramayan unsurların bir süre ekonomik aktiviteden dışlanacağını öngören bir yaklaşımı ifade etmektedir (www.iktisadiyat.com, 03.01.2020).

ayaklanmaları, sistem karşıtı hareketlerin en güçlüsünü oluşturmuştur. 1848 Ayaklanmaları, sahip olduğu sosyalist karakter ve liberal kapitalizmin dönüşümünü değil, ortadan kaldırılmasını savunması nedeniyle daha önceki hareketlerden ayrılmaktadır (Tünay, 1995:108).

Avrupa'da bu hareketlerden en az etkilenen ülke ise en şiddetli sosyal tahribatın yaşanmasına ve birçok ayaklanmaya sahne olmasına rağmen İngiltere olmuştur. Dışlanan kesimlere verilen ılımlı politik tavizler sayesinde Kıta Avrupası'nda ortaya çıkan kargaşadan kaçınılmış ve liberal kapitalizm sürdürülebilmiştir (Wallerstein, 2011: 117). 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkedeki işçi sınıfının bir kısmı, gerçek ücretlerinin arttığını ve sömürü koşullarının ılımanlaştığını görmüştür. Evrensel oy hakkı ve sendikal örgütlenme sonucunda işçi hareketleri, İngiliz burjuvazisi tarafından dikkate alınması gereken bir unsur olarak değerlendirilmiştir (Beaud, 1984: 104). Böylece ekonomik alandaki dönüşüme politik alandaki dönüşümler de eşlik etmiştir. Sonraları Almanya ve Fransa tarafından da uygulanacak olan bu politik taktikler, sisteme karşı oluşabilecek potansiyel kalkışmaları önlemek amacıyla uygulanmıştır. Bu gelişmelerle birlikte yoksul kitlelerin gücü; liberal kapitalizmi yıkmaya yetmese de İtalya, Fransa, İsviçre, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Alman Prenslikleri'nde sistemin nispeten daha korumacı bir hale dönüşmesine neden olarak dönemin ekonomi politiğinin yönünü etkilemiştir (Hobsbawm, 2003: 135-136).

Sonuç olarak Sanayi Devrimi'yle birlikte gelişen liberal kapitalizm, 19 yüzyıl boyunca bir yandan artan refah sayesinde politik gücü ele geçiren kesimlerin sistemin devamlılığı için sarf ettiği çabalarla korunmaya çalışırken; diğer yandan proleterleşen kesimlerin sisteme karşı gerçekleştirdiği ayaklanmalarla yıkılmaya çalışılmıştır. Ortaya çıkan bu sosyal kutuplaşma, sistemsel sıkışmanın bir yansıması niteliğindedir. Liberal kapitalizmin sürdürülemeyen yanları, sosyal alanda bir rekabete ve farklı ekonomik sistem alternatifleri üzerinde durulmasına yol açmıştır. Yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde ise kapitalist sistem, farklı bir karaktere bürünmeye başlamıştır.

2.4. KORUMACI KAPİTALİZMİN DOĞUŞU ve EMPERYALİZM

19. yüzyıl boyunca kapitalist sistem iki farklı biçimde varlığını sürdürmüştür. Bunlardan ilki, İngiltere öncülüğündeki liberal kapitalizm iken diğeri yüzyılın sonlarına doğru gelişen korumacı kapitalizmdir. Ticari serbestleşmeye dayalı liberal

kapitalizm, İngiltere hegemonyasının baskın olduğu 1849-1880 döneminde oldukça yaygınlaşmıştır. Ancak 1880'lerle birlikte hegemonik gücün azalmaya başlaması, liberal kapitalizmin de güç kaybetmesine ve ticari korumacılığın artmasına yol açmıştır (Mc Keown, 1983: 75). Korumacı karaktere sahip bu yeni kapitalizm, emperyalizm olgusuyla yakından ilişkili olmuştur. Söz konusu dönemde iktisadî kaynaklar üzerinde yoğunlaşan tekelci güç unsurları (piyasa sistemi içinde büyük şirketler, devletler arası sistemde ise sanayileşmiş güçlü devletler) askeri olarak coğrafi yayılmacılığı ve sömürgeciliği teşvik etmiştir. Bu bölümde birbirleri ile güçlü nedensellik ilişkileri bulunan korumacılık, emperyalizm ve yayılmacılık olguları üzerinde durulacaktır.

2.4.1. Tekelci Kapitalizm: Emperyalizm

Sanayi Devrimi, 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de başlamış ve 19. yüzyılın ortalarına doğru da tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Bu dönemden önce Avrupa yayılmacılığının sınırlı kalışı, belirgin ölçüde teknolojik yetersizliklerden kaynaklanmıştır. Fakat Sanayi Devrimi'yle birlikte sermaye birikimi ve teknolojik gelişme meydana gelmiştir. Ardından fiziksel ve finansal sermaye, dev şirketlerin tekelinde toplanmaya başlanmıştır. Bu durumla birlikte azalan kâr hadleri nedeniyle dev şirketler ve onların etkisindeki devletler, kontrolleri dışındaki bölgelerde zor kullanmaya ve şiddete dayalı yeni bir kâr arayışı şekline -emperyalizme- yönelmiştir (Hunt ve Lautzenheiser, 2016: 507).

Literatürde emperyalizmi açıklamaya yönelik birçok farklı görüş bulunmaktadır. Örneğin; Marksistlere göre, emperyalizm kapitalizmin tekelleşme aşamasının kaçınılmaz bir sonucuyken; Marksist olmayan yaklaşımlara göre ise iç politika ile önlenebilecek geçici bir sorundur (Kazgan, 1980: 401). Bu ayrımda özellikle emperyalizm teorilerinin temellerini atan üç isim öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Marksist olmayan bir iktisatçı ve İngiliz İşçi Partisi üyesi J. A. Hobson'dır. Emperyalizm kavramı, 19. yüzyılın ikinci yarısından beri kullanılıyor olsa da onu bütüncül bir olguyu -İngiltere'nin talep yetersizliği ve sermaye fazlası nedeniyle dünyanın muhtelif bölgelerinde pazar arayışını- ifade etmek için kullanan ilk kişi Hobson olmuştur (Çetin ve Kök, 2015: 206). O'na göre emperyalizmin itici gücü, sermaye birikimi sağlamak ve sağlanan sermaye için sürekli yeni kâr alanları arama ihtiyacıdır (Hunt ve Lautzenheiser, 2016: 513). Zira bu arayışı doğuran rasyonel gerekçe, finansal sermayenin yabancı yatırımlarından elde edilecek faiz gelirinin mal

ticareti ile elde edilecek kârları kesin bir biçimde aşmasıdır (Hobson, 2005: 53). Artan sanayileşme ile ortaya çıkan gelir eşitsizliği ve yetersiz tüketim olguları, ticari karlılığı azaltıp; emperyalizmi ortaya çıkaran temel etkenlerdir. Bu bakımdan emperyalizm, üretim fazlasını giderebilmek için bir çözüm olarak görülmüştür. Hobson, eğer gelir bölüşümü sorunu çözülebilirse emperyalizmin de kendiliğinden ortadan kalkacağını öngörmektedir (Kazgan, 1980: 404-405).

Emperyalizmi temellendiren ikinci düşünür olan Alman Marksist siyaset teorisyeni Rosa Luxemburg'a göre ise bu olgu, kapitalist ülkelerin kapitalist olmayan çevre ülkelere yönelik girdikleri rekabet sürecinde elde ettikleri sermaye birikiminin politik yansımasıdır (Luxemburg, 2003: 426). Aynı zamanda artık değerin gerçekleştirilmesi, yani bir efektif talep yaratma çabasıdır. Fakat Luxemburg, Hobson'dan faklı olarak gelir bölüşümü çözülse bile efektif talep artışının ortaya çıkmayacağını savunmaktadır (Kazgan, 1980: 405-406).

Avusturyalı Marksist iktisatçı R. Hilferding, emperyalizm teorilerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunan bir diğer düşünürdür. Hilferding, emperyalizmi malî sermaye ve bankalar üzerinden açıklamaktadır. Malî sermayeyi sanayi kesiminin kullandığı bankalar denetimindeki sermaye olarak tanımlamakta ve bu sermaye türünün yayılmasıyla ülkeler arası ilişkilerin değiştiğini iddia etmektedir. Bu yaklaşıma göre malî sermaye, kâr haddini ülkeler arasında eşitleme olanağını artırmış ve bu yüzden sanayileşmiş ülkeler, kâr hadleri daha yüksek olan ülkeleri denetim altına almak istemiştir (Kazgan, 1980: 407).

Emperyalizm teorilerinin en bilinenlerinden biri, Lenin'in "Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması" adlı kitabında vurguladığı tezidir. Bu çalışmada emperyalizm, kısaca tekelci kapitalizm olarak tanımlanmakta ve bu olgunun temelde beş aşamada geliştiği öne sürülmektedir. Lenin'e göre ilk olarak, üretimde ve sermayede görülen yoğunlaşma sonucunda ekonomik alanda baskın bir rolü olan tekeller meydana gelmiştir. Ardından banka sermayesi, sanayi sermayesiyle kaynaşmış ve bu finansal sermaye üzerinden bir finans oligarşisi oluşmuştur. Yüksek düzeyde ekonomik getiri sağlayan sermaye ihracı, böylece meta ihracından ayrı olarak özel bir önem kazanmaya başlamıştır. Bir sonraki aşamada uluslararası tekelci kapitalist birlikler kurulmuş ve nihayetinde dünya coğrafyası, en büyük kapitalist güçler arasında paylaşılmıştır (Lenin, 2003: 90).

Lenin'in ortaya koyduğu bu aşamaların başlangıcı, 19. yüzyılın sonlarında, ekonomideki liberalizasyon sürecinin tersine dönmeye başladığı bir döneme denk gelmektedir. Söz konusu dönemde liberal kapitalizmin ortodoks politikaları, yerini

korumacı ekonomi politikalarına bırakmıştır. Bu yeni ekonomi politikaları ve kitlesel üretim sayesinde güçlenen tekelci kapitalizm, dünyanın geleceğini şekillendirmeye başlamıştır.

Rekabetçi kapitalizmden tekelci kapitalizme geçiş, temelde üretimin yoğunlaşması ve sermayenin merkezileşmesi ile olmuştur (Çetin ve Kök, 2015: 206). Bu durum, önceki sosyo-ekonomik yaklaşımların değişmesini de beraberinde getirmiştir. Örneğin; tekelci kapitalizmde artık değer kavramının yerine iktisadî artık geçmiştir. Çok sayıdaki bireysel girişimci, piyasadan tasfiye olmuş; az sayıdaki dev anonim şirketler, piyasanın başat aktörleri haline gelmiştir. Diğer taraftan Marksist yaklaşımdaki, kapitalizmin işçi sınıfının gerçekleştireceği bir devrim ile ortadan kalkacağı öngörüsü terk edilmiş ve devletin kapitalizmi kurtarmaya yönelik artan rolü ön plana çıkmıştır (Kazgan, 1980: 417).

Kapitalizmin rekabet karşıtı bir boyuta evrilmesi, güç ilişkilerinin de değişmesine neden olmuştur. Örneğin: rekabetçi kapitalizm (Sanayi kapitalizmi) mukayeseli üstünlüklere dayalı mal ihracı üzerinden işleyen bir sistem temelinde kurulmuştur. Bu işleyiş, nispi güçler arasında bir farklılaşma yaratmamış ve ticarete katılan iki tarafa da kazanç fırsatı sunmuştur. Tekelci kapitalizm (Mali kapitalizm) ise sermaye ihracı temelinde gelişmiş ve zamanla nispi güçler arasındaki dengenin bozulmasına neden olmuştur. Yeni sistem, iki tarafın da kazanmasına olanak tanımamamış ve ekonomik alanı sıfır toplamlı bir oyun haline getirmiştir (Kurmuş, 2012: 92).

Güç ilişkilerindeki bu değişme nedeniyle tekelci kapitalizmde; devletlere, devletlerarası sisteme ve baskın güçlerin periyodik olarak ortaya çıkmasına ihtiyaç duyulmuştur. Baskıcı yönetimlerin sağladığı istikrar ortamı, özellikle yöneticilerle siyasi bağlantısı bulunan kapitalist şirketler için son derece yararlı olmuştur (Wallerstein, 2011: 108,109). Kenneth Galbraith, iş dünyası ile devletler arasındaki karşılıklı çıkara dayalı bu ilişkileri "simbiyotik ilişki" olarak tanımlamaktadır (Aktaran: Pressman, 2013: 153). Simbiyotik ilişkilerin gelişmesi, serbest piyasa karşıtı amaçların güçlenmesine ve tekelci sanayilerin yayılmasına neden olmaktadır

İş dünyası ve devletler arasındaki bu çıkar ilişkilerine bağlı olarak tekelci kapitalizmin gelişimi ile devlet aygıtı arasında önemli bir bağ bulunmaktadır19. Serbest piyasa ekonomisinin temel mantığı, en az maliyetle en yüksek kazancı elde

[19] Aslında serbest piyasa ve devlet arasında teorik bir zıtlık bulunmaktadır. Çünkü piyasa sistemi ekonomik kaynakların en verimli alanlara yönlendirilmesini amaçlarken; devletin amacı ise iktisadî büyüme ve sermaye birikimi süreçleri üzerinde etkili olmaktır (Gilpin, 2016: 25). Fakat piyasa aktörleri, tekelleşme amacı gütmeye başladığında defacto bir işbirliği sayesinde çıkarlar özdeşleşmektedir.

etmek olduğundan; piyasa içindeki aktörlerin amaçları genellikle kendilerini rekabetten korumaktır. Bu nedenle bir üretici için kâr haddini korumanın veya artırabilmenin en kolay yolu, tekel haline gelmektir. Tekelleşme, bazen bir üreticinin piyasanın kendi içsel işleyişi içerisinde ölçeğini artırıp maliyetlerini azaltarak rakiplerini piyasa dışına itmesiyle20; bazen de piyasaya yapılacak dışsal bir müdahale ile olarak ortaya çıkabilir. Devletler de; kota ve vergi indirimleri gibi ekonomi politikaları uygulama, zayıf devletlerin güçlüler karşısında alabileceği korumacı tedbirleri engelleme, büyük ölçekli alıcılar olarak dünya piyasalarına katılma ve ülke içindeki fiyat rekabetini asgari düzeye indirme gibi kabiliyetleri sayesinde kısmi tekellerin oluşturulmasında rol alabilmektedir (Wallerstein, 2011: 55, 56). Neticede tekelci kapitalizmin devlete olan ihtiyacı, özellikle bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Tekellerin yeni kâr alanları bulma arzusu, zamanla devletlerin birer piyasa aktörü haline gelmesine neden olmuştur. Devletler arasında başlayan rekabet ise büyük savaşların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

2.4.2. Korumacılık, Tekelleşme ve Emperyalist Yayılmacılık

19. yüzyılın sonlarına doğru kapitalizm bir paradigma değişimi yaşamıştır. Liberal kapitalizm yerini korumacı kapitalizme bırakırken; ekonomilerin temel motoru olan atomize küçük işletmeler, az sayıdaki büyük ölçekli şirket tarafından ikame edilmiştir. Hamitoğulları(1978)'na göre bu tekelleşme sürecinin arkasında üç temel etken bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ulaştırma ve haberleşme tekniklerinin gelişmesiyle birlikte ulusal piyasaların uluslararası piyasalara eklemlenmesidir. Bir diğeri, bireycilik ve liberalizm arasındaki gizli çatışmanın ortaya çıkması ve sonuncusu ise Fransa ile İngiltere'nin uyguladığı ortodoks ekonomi politikalarından farklı olarak korumacı politikalar uygulayan ABD ve Almanya'nın dünya ekonomisiyle bütünleşmesidir (Hamitoğulları, 1978: 217). Rakipleri gümrük tarifelerini artırmasına rağmen dünya ticaretindeki liderliğini sürdüren İngiltere, kapitalizmin bu dönüşüm sürecinde de liberal ekonomi politikalarının uygulayıcısı olmaya devam etmiştir. Fakat Sanayi Devrimi'nden beri koruduğu sanayi üretimi alanındaki liderliğini, devletin ekonomide aktif rol aldığı ülkelere -1880'lerde ABD'ye ve 20. yüzyılın başında da Almanya'ya- kaptırmıştır (Güran, 2011: 207). Ayrıca rakiplerinin Kıta Avrupası, Kuzey Amerika ve yeni sömürge bölgelerinde İngiliz ihraç mallarına yüksek gümrük tarifeleri uygulaması, İngiltere'nin dünya ticaretindeki nispi

[20] Proudhon bu rekabetçi durumdan tekelciliğe yönelişi, "Rekabet, rekabeti öldürür" ifadesiyle açıklamaktadır (Proudhon, 1847: 107).

payında büyük bir azalma meydana getirmiştir (Kennedy, 1990: 266). Bu gelişmeler sonucunda, korumacı politikalar uygulayan ülkelerin İngiltere'nin dünya güçleri arasındaki liderliğini tehdit ettiği görülmüştür.

ABD'de uygulanan korumacı ekonomi politikaları ve beraberinde gelişen kitlesel üretim biçimi, tekelleşme sürecini başlatan en önemli nedenlerden biridir. Ülkedeki korumacı politikaların başlangıcı ise 1861-1865 yılları arasındaki Amerikan İç Savaşı sonrasına dayanmaktadır (Baran ve Sweezy, 1970: 265). İç savaş, ülke genelindeki silah ve demiryolu ihtiyacına koşut olarak sanayileşmeyi teşvik etmiştir. Buna uyumlu şekilde bankacılık sektörü yeniden düzenlenmiş; koruyucu tarifeler uygulamaya konulmuş ve kırdan kente yoğun bir göç meydana gelmiştir. Kısacası yeni ve önemli bir endüstriyel gelişmenin şartları sağlanmıştır. Ayrıca savaş sırasında yeni nesil kapitalistler yetişmiştir[21] (Dowd, 2004: 53).

Bu gelişmelere, geniş tarım alanları ve zengin doğal kaynaklara sahip olması, bölgesel uzmanlaşma ve hızlı teknolojik gelişme sağlaması eklendiğinde; ABD'nin I. Dünya Savaşı'na kadar gerçekleştirdiği ekonomik atılım şaşırtıcı görülmemektedir. Diğer taraftan ülkedeki refah artışının temel kaynağı olan kitlesel üretim yapısı, kaçınılmaz olarak ABD'nin, dev firmaların ortaya çıkış yeri olmasını beraberinde getirmiştir. Büyük ölçeklerle çalışan bu firmaların yarattığı üretim fazlası 1870'lerde bir sorun olmaya başlamıştır. Sonraki yirmi yıl boyunca sanayi sektörü öngörülemez bir hızla büyüyen ABD ekonomisi, 1890'larda dünyanın en güçlü sanayi ekonomisi haline gelmiştir. Hızlı ekonomik büyüme sonucunda üretken kapasiteler artarken, fiyatlar ise tersi yönde bir seyir izlemiştir. Bu durum, "yıkıcı rekabet" olarak adlandırılan olguyu ve şirket birleşmelerini[22] ortaya çıkarmıştır. Birleşmeler, ilk olarak demiryolu endüstrisinde başlasa da en çok çelik endüstrisinde yoğunlaşmış ve daha sonra ekonominin geneline yayılmıştır. Nihayetinde "oligopol" olarak adlandırılan ve az sayıdaki birkaç büyük şirketin egemen olduğu bir piyasa yapısı ortaya çıkmıştır (Güran, 2011: 208-209; Dowd, 2004: 55-56).

19. yüzyılda ABD'ye benzer şekilde Almanya da korumacı ekonomi politikaları çerçevesinde önemli bir ekonomik gelişme gerçekleştirmiştir. Bu ülkenin ticari politikalarının önemi, sadece ekonomik değil tarihsel bir anlamdan da kaynaklanmaktadır. Zira Almanya'nın siyasi birliğinin sağlanması ve uyguladığı ticari politikalar arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. 1648 Vestfalya Antlaşması ile

[21] ABD silahlı kuvvetlerine kusurlu tüfek stoğu satan J.P. Morgan; spekülatör Jay Gould; orduya battaniye satan Jim Fisk; federal hükümete çok sayıda tekne kiralayan Cornelius Vanderbilt; ve daha önceden petrol satmaya başlamış olan John D. Rockefeller.

[22] Dünya genelinde ortaya çıkan kartel ve tröstlere dair detaylı örnekler için bkz.: (Bukharin, N. Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm, 1975: 58-63).

siyasi ve ekonomik olarak parçalanan Almanya, bu durumdan 1815 Viyana Antlaşması ile kurtulmaya başlamış; ancak ulus devlet haline gelmesindeki çok daha önemli bir gelişme ise 1834 tarihinde Zollverein (Gümrük Birliği)'in kurulması olmuştur (Dowd, 2004: 57-58).

Almanya'da gümrük birliğinin kurulması, demiryolu ağlarının yapımı ve sanayinin gelişmesi büyük ölçüde Alman ekonomist Friedrich List'in düşüncelerine dayanmaktadır. List'e göre, uluslararası farklılıkların ve çatışmaların mevcut olduğu bir dünyada, Klasiklerin öngördüğü gibi evrensel bir refah üretme anlayışı gerçekçi değildir. Bu yüzden ulusların değil "ulusun refahı" amaçlanmalıdır. Refahı ortaya çıkaracak olan sanayileşme ise ancak gümrük vergileri sayesinde mümkün olmaktadır. Gelişmemiş sanayilerin (bebek endüstri), olgunlaşıp rekabet gücü kazanana kadar gümrük vergileri ile korunması gerekmektedir (Savaş, 2007: 425-427).

Bu fikirler doğrultusunda kurulan Zollverein ile birlikte, iç piyasada tarifeler kaldırılırken; dış piyasaya karşı ortak gümrük tarifeleri uygulanmıştır. Ayrıca eğitim kurumları sanayideki teknik gelişmelere entegre edilerek; beşeri sermaye önemli ölçüde geliştirilmiştir (Güran, 2011: 210). Beşeri sermaye bolluğunun sağladığı avantajlar, tarım sektöründe etkin bir biçimde kullanılmış ve bu sektör, ucuz tarımsal ürün ihracatçısı olan Rusya ve ABD'ye karşı yüksek gümrük tarifeleri uygulanarak desteklenmiştir (Kennedy, 1990: 245). Fakat Almanya'nın ekonomik alanda yarattığı fark, temelde tarımdan ziyade sanayi kesiminde gerçekleştirdiği büyümeden kaynaklanmıştır. 1871'de siyasi birliğin resmen sağlanmasına kadar geçen süreçte sanayi ekonomisine dönüşümün hukuki ve fikri şartları sağlanmıştır. Bu süreçten sonra ara ve yatırım malları endüstrilerine ağırlık verilmiş ve sanayi kesimiyle bankacılık sektörü arasında sıkı bir bağ kurulmuştur. Bankalar çoğu zaman sanayi kesimine uzun vadeli kredi olanağı sağlamanın yanı sıra bazı şirketlere ortak olarak sanayi kesimiyle yatay entegrasyon sağlamıştır. Bunların yanında Alman ekonomisinin en dikkat çekici özelliği, kartellerin ekonomideki hakimiyeti olmuştur. Gerektiğinde fiyatların saptanması, üretimin sınırlanması, bazı pazarların farklı birliklere tahsis edilmesi gibi tekelci amaçların gerçekleştirilmesini içeren karteller, İngiltere ve ABD'de yasaklansa da Almanya'da hukuken serbest bırakılmıştır. Kartellerden elde edilen yüksek kazançlar, Alman ekonomisine dış piyasada olağanüstü bir rekabet gücü sağlamıştır. Öyle ki bu durum Klasik ekonomi politikalarının öncüsü İngiltere'yi dahi ekonomik önlemler almaya itmiştir (Güran, 2011: 210-211).

Tarım ağırlıklı bir ekonomiye sahip olan Rusya da söz konusu dönemde korumacı politikaları tercih eden ülkelerden biri olmuştur. Rusya ekonomisi, bir yandan geniş toprakları, yüksek emek arzı, petrol üretiminde dünya ikincisi oluşu ve 1892'de altın standardına geçişi ile büyük bir potansiyeli bünyesinde barındırırken; diğer yandan çağa ayak uyduramayan teknolojisi nedeniyle Avrupa ekonomileri ile rekabet edebilirlikten uzak kalmıştır. Oldukça düşük verimlilikle gerçekleştirilen sanayi üretimi, genellikle tekstil ve yiyecek üretimine yoğunlaşmıştır. Rus endüstrileri, bu özelliğiyle olgunlaşmamış bir görünüm sergilemiş ve dış rekabetten korunmaları amacıyla Avrupa'daki en yüksek gümrük tarifelerinden biri uygulanmıştır (Güran, 2011: 215; Kennedy, 1990: 272-273).

Çok sayıda ülkede korumacılığın yükselişi, küçük şirketlerin piyasadan dışlanması ve yeni gelişmeye başlayan ekonomilerde kartelleşmenin ortaya çıkması, kapitalistler arası rekabeti şiddetli bir hale getirmiştir. İç rekabete ek olarak oluşabilecek bir dış rekabet sonucunda, kar oranlarının düşme ihtimaline karşı korunma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu gereklilik Almanya (1879, 1902), ABD (1857-1890), ve Fransa'da (1892,1907 ve 1910), yüksek tarifelerden oluşan korumacılık şeklinde vücut bulmuştur: 1878'den itibaren ise bir sistem olarak serbest ticaretin, korumacılık karşısında ikinci plana düşmeye başladığı görülmüştür. Bu eğilimden kurtulabilen tek ülke ise gücünü tam anlamıyla dünya pazarındaki öncülüğünden ve hegemonik istikrarı devam ettirmesinden alan İngiltere olmuştur (Beaud, 1984: 134; Pommery, 1956: 37).

Ekonomik alanda meydana gelen bu sistemsel sıkışma, askeri ve politik alandaki rekabeti artırarak; uluslararası ilişkileri çatışmaya açık bir hale getirmiştir. Bu rekabet artışında, daha önceleri ulusçuluk fikrinin ortaya çıkışı gibi politik alanın kendine özgü gelişmeleri de etkili olmuştur. Öyle ki Vesfalya Antlaşması (1688) ile ortaya çıkan ve Fransız İhtilali (1789) ile tüm dünyaya yayılmaya başlayan ulusçuluk fikri, 19. yüzyılda farklı devletlere karşı düşmanlık olgusunu körüklemiştir. Bu olgu, çoğul medeniyet algısının yıkılıp yerine tekil bir medeniyet oluşturma arzusunun geçmesinden kaynaklanmış ve 19. yüzyıl kültür emperyalizminin de temelini oluşturmuştur (Wallerstein, 2011: 120).

Batı'nın emperyalist girişimleri, farklı coğrafyalara doğrudan etki etmeye başlamıştır. Örneğin; Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki girişimler, I. Dünya Savaşı'na kadar hızla ve kesintisiz bir biçimde genişleyen ticaret yoluyla hissedilmiştir. Buharlı gemiler ile başlayan modern ulaşım, 1830'larda bölgeye girmeye başlamış ve yüzyılın ikinci yarısında telgraf hatları, demiryolları ve limanların inşasına şahit

olunmuştur (Issawi, 1982: 1). Diğer taraftan Amerika'nın Doğu ve Batı kıyıları, 1869'da kıtalararası bir hat ile birbirine bağlanmıştır. Kanada'nın kıtalararası demiryolu 1885'te tamamlanırken, 1903'te de Sibirya'nın demiryolu bölgesi tamamlanmıştır[23]. Böylece I. Dünya Savaşı'nın altyapısı, büyük ölçüde İngiliz sermayesi tarafından finanse edilen devasa bir demiryolu ve iletişim ağının gelişmesiyle sağlanmıştır. Emperyalizm ve Batı'nın küresel hegemonyasının yayılmasındaki en başat faktör, ulaştırma ve haberleşme teknolojilerindeki gelişme olmuştur. Headrick'e göre muhtelif ülkelerin boyunduruk altına alınma süreci sırasıyla nüfuz etme[24], fethetme ve ulaştırma-haberleşme altyapısı sağlayarak bölgeyi genişleyen dünya ekonomisine entegre etme olmak üzere üç aşamalı bir şekilde gerçekleşmektedir. Avrupa emperyalizmi bu aşamalar sonucunda, 1800 yılında dünya coğrafyasının %37'sine hükmederken bu oranı 1878'de %67'ye, 1914'te ise %84'e kadar çıkarmıştır (Findlay ve O'Rourke, 2007: 381, 388).

Ekonomik, politik ve sosyal alanlarda meydana gelen tüm bu gelişmeler, bir bütün olarak sistemsel bir sıkışmaya işaret etmektedir. Ekonomik alanda: üretim fazlasına küresel sistem dışında kalmış bölgelerde pazar arayışının başlaması, bu bölgelerin aynı zamanda bir ham madde kaynağı olarak kullanılmak istenmesi, 19. yüzyılın sonlarına doğru kapitalizmin daha korumacı ve tekelci bir özelliğe kavuşmasıyla uluslararası ekonomik rekabetin artması gibi gelişmeler yaşanmıştır. Politik alanda ise: güçlü devletlerin emperyalist idealleri benimsediği ve kendilerine kapitalistleşmemiş bölgeleri medeniyete kavuşturma sorumluluğu yüklediği görülmüştür. Bunlara üretim biçimindeki değişim nedeniyle sınıfsal geçişlerin başlaması ve ulusçuluk fikrinin yayılması gibi sosyal alandaki olgular eşlik etmiştir. Farklı alanlardaki bu olumsuz gidişat, mevcut uluslararası sistemin çatışmasız bir şekilde sürdürülemeyeceğini göstermiştir.

[23] "*1900 itibarıyla 200 bin mil yol döşenmişti*" (Dowd, 2013: 80).

[24] Nüfuz etme sürecinde iki somut etken rol oynamıştır. Bunlardan ilki, teknolojik gelişme sayesinde silahlı vapurlar ve makineli tüfekler gibi savaş materyallerinin hayata geçirilmesidir. İkincisi ve belki daha da önemlisi ise Latin Amerika'da Cizvitler tarafından keşfedilen kinin maddesinin; Avrupalı tacirler, misyonerler, askerler ve idareciler tarafından Afrika ve Asya'nın büyük parçalarına güvenli bir şekilde taşınması ve bu alanların fethedilmesi sırasında sıtmaya karşı profilaktik kullanımıdır (Findlay ve O'Rourke, 2007:388-389).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE DÜNYA EKONOMİK SİSTEMİ

19. yüzyılın son on yılından itibaren başlayan *"ittifak bloklarının katılaşması*" (Kennedy, 1990: 291) süreci, yeni yüzyılda dünya tarihinde daha önce görülmemiş büyüklükte bir çatışmaya zemin hazırlamıştır. Uzun süredir Avrupa ve Dünya siyasetinin belirleyicisi olan güç dengesi sistemi, birbirine düşman blokların ortaya çıkmasıyla bozulmuş ve emperyalist rekabetin temelini attığı ilk dünya savaşı 1914'te başlamıştır (Kissinger, 2018: 188). Dört yıl boyunca sürecek olan bu savaş, hem öncesinde var olan iktisadî sorunları derinleştirmiş hem de yeni sorunların ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir.

Savaşa katılan devletlerin lojistik ihtiyaçlarını çoğunlukla borçlanarak finanse etmeleri (Akıncı, 2009: 24) savaş sonrasında ödenemeyen büyük bir borç sorununa neden olmuştur. Ayrıca kredi kanallarının tıkandığı ve vergi gelirlerinin yeterli olmadığı durumlarda ülkelerin emisyon hacmini karşılıksız olarak artırması, zaten var olan parasal sisteme yönelik tartışmaları daha da şiddetlendirmiştir.

Önceki yüzyılda artan korumacı ekonomi politikaları nedeniyle zarar gören dünya ticareti de savaş ile birlikte daha da problemli bir yapıya bürünmüştür. Diğer taraftan savaş sonunda galip devletlerin Almanya ile 28 Haziran 1919'da imzaladığı Versay Antlaşması'nın ağır yaptırımlar içermesi de yeni ekonomik çıkmazlara zemin hazırlamıştır. Dünya ekonomisi, 1920'li yıllarda I. Dünya Savaşı'nın etkilerini bertaraf etmeye hazırlanırken; 1929'da ABD'de ortaya çıkan ve tüm ekonomileri derinden etkileyen Büyük Buhran'a sahne olmuştur. Böylece dünya, Buhran'ın uzun süre devam eden yıkıcı sonuçlarının yanı sıra Avrupa'da yükselen faşizmin eşliğinde II. Dünya Savaşı'nın alt yapısını oluşturan bir sürece girmiştir.

3.1. I. DÜNYA SAVAŞI'NIN İKTİSADİ SONUÇLARI VE VERSAY ANTLAŞMASI

I. Dünya Savaşı sadece oluşturduğu siyasi kargaşa anlamında değil insan eliyle yaratılan ekonomik yıkım bakımından da tarihin en büyük olaylarından biri olmuştur. Harabeye dönen şehirler, dağılan demiryolları, işlenmesi olanaksız hale gelen tarım arazileri, gemi taşımacılığındaki zararlar ve savaşan tarafların harcadıkları paralar göz önüne alındığında savaşın maliyetleri öngörülemez boyutlara ulaşmıştır. Bu bakımdan savaş öncesinde ve sonrasında ekonomi oldukça önemli bir faktör olmuştur. Pommery ekonominin savaştaki rolünü şöyle

vurgulamaktadır: *"İktisadi faktörler hemen hemen askerî faktörler kadar ehemmiyetli oldu. O zamana kadar iktisat, bir harp içinde böyle bir rol oynamamıştı. Ve bu iktisat bir harp tarafından bu kadar alt üst edilmemişti"* (Pommery, 1956: 39).

Savaşla birlikte, 18. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başına kadarki süreçte dünyada oluşan ulusal borçların toplamının yaklaşık 6.5 katı büyüklüğünde (260 milyar dolar) bir maddi hasar ortaya çıkmıştır. Ayrıca imalat sanayi üretimi uzun süreli bir büyüme trendinden sonra 1920'de savaş öncesine göre yüzde 7 oranında daha düşük gerçekleşmiştir. Savaş öncesi ile karşılaştırıldığında ihracat hacmi yarı yarıya ve zirai üretim de üçte bir oranında azalmıştır. Bu durum, Avrupa ekonomilerinde 8 yıl sürecek bir durgunluğa neden olmuştur (Kennedy, 1990: 327).

İstatistiksel verilerin eksikliği nedeniyle I.Dünya Savaşı için tam ve kesin bir ekonomik maliyet hesaplaması mümkün değildir. Fakat çeşitli çalışmalara göre yaklaşık rakamlar belirtilebilir. Örneğin: bir New York bankası tarafından yayımlanan bir çalışmada, savaşın maliyeti yedi büyük devlet için (brüt toplam) 194 milyar dolar olarak tahmin edilmiştir. Diğer taraftan ABD Savaş Bakanı Baker, Mart 1919'da katıldığı bir konferansta, dahil olan tüm uluslar için savaşın toplam parasal maliyetinin 197 milyar dolar olarak tahmin edildiğini belirtmiştir. Savaşın ekonomik maliyetine yönelik İngiliz istatistikçi Edgar Crammond tarafından yapılan bir çalışmada ise 210.17 milyar doları doğrudan ve 50 milyar doları dolaylı olmak üzere toplam yaklaşık 260 milyar dolarlık bir maliyet hesaplanmıştır (Bogart, 1920: 266).

Savaşın yarattığı yıkıma ilişkin Bogart (1920)'ın tahminleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. Söz konusu tablo, savaşın yarattığı ekonomik maliyetin incelenmesini içermektedir. Tabloda belirtilen rakamlar yalnızca ilgili ülkelerin doğrudan parasal maliyetlerini kapsamakta; gayrimenkul kayıpları, sermayenin amortismanı, üretimdeki daralma gibi dolaylı maliyetleri dikkate almamaktadır (Bogart, 1920: 268).

Tablo 1: Ülkelere Göre I. Dünya Savaşı'nın Parasal Maliyeti

Ülkeler	Brüt Maliyet ($)	Müttefiklere Verilen Avanslar ($)	Net Maliyet ($)

Birleşik Devletler	32.080.266.968	9.455.014.125	22.625.252.843
İngiltere (Büyük Britanya)	44.029.011.868	8.695.000.000	35.334.011.868
Britanya İmparatorluğu'nun Geri Kalanı	4.493.813.072	-	4.493.813.072
Fransa	25.812.782.800	1.547.200.000	24.265.582.800
Rusya	22.593.950.000	-	22.593.950.000
İtalya	12.313.998.000	-	12.313.998.000
Diğer İtilaf Devletleri	3.963.867.914	-	3.963.867.914
Toplam	**145.287.690.622**	**19.697.214.125**	**125.590.476.497**
Almanya	40.150.000.000	2.375.000.000	37.775.000.000
Avusturya-Macaristan	20.622.960.600	-	20.622.960.600
Osmanlı Devleti-Bulgaristan	2.245.200.000	-	2.245.200.000
Toplam	**63.018.160.600**	**2.375.000.000**	**60.643.160.600**
GENEL TOPLAM	**208.305.851.222**	**22.072.214.125**	**186.233.637.097**

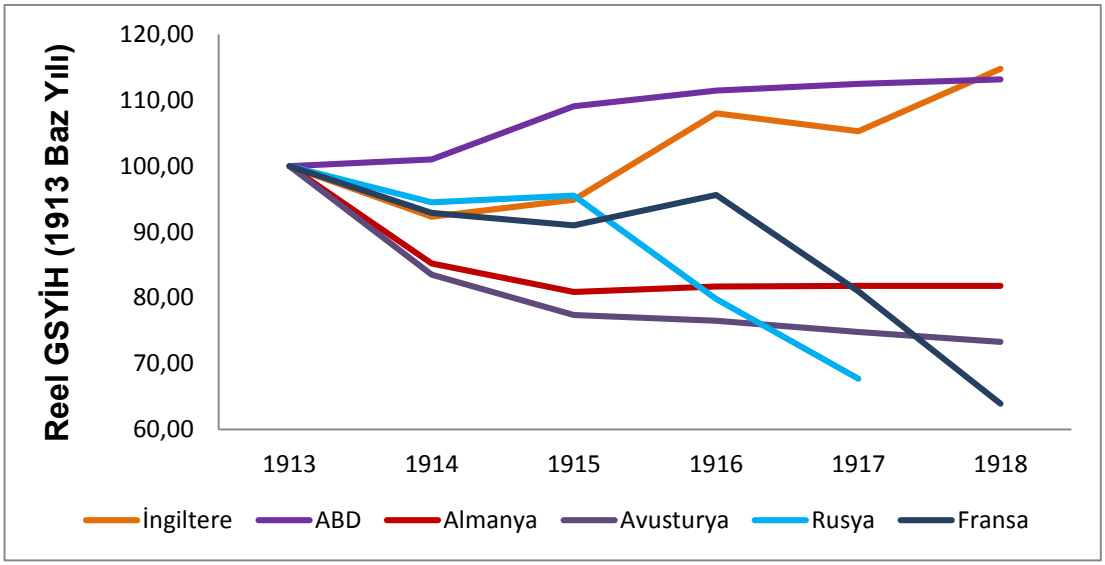
Kaynak: (Bogart, 1920: 267).

Tabloya göre ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın müttefiklerine sağladığı avanslar 22 milyar dolar civarındadır. Bunlar, brüt harcamadan düşüldüğünde savaşın doğrudan net parasal maliyeti yaklaşık 186 milyar dolar olarak bulunmaktadır. Söz konusu çalışmada buna ek olarak; dolaylı maliyetler de hesaba katıldığında, savaşın toplam maliyeti yaklaşık 370 milyar dolar olarak tahmin edilmektedir (Bogart, 1920: 267-268).

Diğer taraftan 1913 yılında tüm Avrupa'nın ürettiği gayrisafi hasıla (1990 yılı fiyatlarıyla) 902 milyar 210 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Maddison, 2007: 379). İşçi İstatistikleri Bürosu'nun döviz kuru değerleri baz alınarak (1913 yılındaki 1$, 1990 yılında 13,20$'a karşılık gelmektedir) hesaplandığında bu rakam, 1913 yılı dolar kuruyla sadece 68,34 milyar dolara denk gelmektedir (www.in2013dollars.com, 15.09.2019). Bu açıdan bakıldığında savaşın dört yıl boyunca oluşturduğu ekonomik maliyetin büyüklüğü daha net anlaşılmaktadır.

Savaşta taraf olan ülkeler doğrudan savaşa yönelik gerçekleşen maliyetlerin yanı sıra ekonomik anlamda birçok yönden olumsuz sonuçlarla karşılaşmıştır. İktisadî kaynakların savaş ekonomisinin gerektirdiği alanlarda seferber edilmesi (Pommery,1956: 41) ve dış ticaretten sağlanan gelirlerin savaş süresince azalması gibi nedenlerle çoğu ülke hasıla kaybına uğramıştır.

Şekil 3: Ülkelere Göre Savaş Zamanı Reel GSYİH'daki Değişimler

Kaynak: (Broadberry ve Harrison, 2005: 26)'da yer alan veriler baz alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda yer alan grafiğe göre, İngiltere ve ABD ekonomileri, savaş döneminde yüzde 10'un üzerinde büyümüştür. 1916'da Rusya ve 1917'de de Fransa ekonomilerinde büyüme dibe doğru yol almaya başlamıştır. Bu durum, ABD'nin müttefikler tarafında savaşa girmesine zemin hazırlayan faktörlerden biri olmuştur. Diğer taraftan savaş döneminin büyük bir bölümünde Almanya ve Avusturya ekonomileri, hasıla bakımından savaş öncesinde gerçekleşen değerlerin yüzde 20-25 oranında altına düşmüştür. Tabloda yer almayan Osmanlı İmparatorluğu'nun ise 1918 yılı itibarıyla GSYİH'sında yüzde 30 ila 40 oranında azalma meydana geldiği tahmin edilmektedir (Broadberry ve Harrison, 2005: 5).

Savaşın yarattığı çatışma ortamı, dünya ticaretinde de önemli değişimlere neden olmuştur. Bu durum, daha önce önemli ticaret ortakları olan İngiltere, Fransa, Almanya ve ABD'nin çatışmanın karşıt taraflarında yer almasından kaynaklanmıştır (Prascevic, 2007: 117). Böylece savaşa katılan ülkelerin dış ticaretindeki genel eğilim, ihracatta azalma ve ithalatta artış olarak görülmüştür.

Tablo 2: Ülkelerin Toplam Dış Ticaret Değerleri

	Fransa (milyon frank)		İtalya (milyon liret)		İngiltere (milyon sterlin)		Avusturya-Macaristan (milyon kron)		ABD (milyon dolar)	
	İthalat	**İhracat**	**İthalat**	**İhracat**	**İthalat**	**İhracat**	**İthalat**	**İhracat**	**İthalat**	**İhracat**
1914	6402	4869	2923	2195	697	431	2902	2095	1924	2420
1915	11036	3937	4704	2512	852	385	3800	1335	1703	2820
1916	20640	6214	8390	3053	949	506	6009	1540	2424	5554
1917	27554	6013	13990	3276	1064	527	-	-	3005	6318
1918	22306	4723	16039	3305	1316	501	-	-	3102	6402
1919	35779	11880	16623	6004	1626	799	-	-	3993	8159

Kaynak: (Mitchell, 1998: 577, 578, 580; Mitchell, 1983: 545).

Yukarıda yer alan tabloya göre, Fransa'nın ihracat değeri 5 yıl içerisinde yaklaşık 2,4 katına çıkarken; ithalatı ise 5,5 katına yükselmiştir. Aynı dönemde İtalya'da ise ihracat değeri 2,7 katına ulaşırken; ithalatta bu oran 5,6 kat olarak gerçekleşmiştir. Her iki ülkede de ithalatta meydana gelen parasal artış, ihracatta meydana gelen artışın iki katından fazla olmuştur. Diğer taraftan İngiltere'nin ihracatı 1,8 katına, ithalatı ise 2,3 katına çıkmıştır. Bu ülkelerden farklı olarak, müttefik güçler tarafında yer alan Avusturya- Macaristan'da ise savaşın ilk üç yılında ihracat değer olarak azalırken ithalat yaklaşık 2 katına yükselmiştir. Avrupa'da başlayan savaş, kıtada yer alan ülkelerin üretimlerinin çökmesine neden olurken; Yeni Dünya'nın yükselen gücü ABD ise Avrupa'nın düştüğü bu durumdan olumlu etkilenmiştir. Zira Avrupa'dan kaynaklanan üretim eksikliğini ABD doldurmaya başlamış ve bunun bir sonucu olarak da 1914–1918 yılları arasında ABD ihracatı yaklaşık üç katına çıkmıştır (Pommery, 1956: 45).

Bunlara ek olarak, savaşın uluslararası ekonomi üzerinde parasal anlamda da önemli etkileri olmuştur. Bu etkinin temelde enflasyonist olduğu ve bunun iç mali politika ile daha da şiddetlendiği söylenebilir (Milward, 1970: 27). Çünkü birçok ülke, farklı alanlarda ortaya çıkan darboğazlar karşısında gelirlerinin yetersizliği nedeniyle emisyon hacmini genişletme yoluna başvurmuştur.

Tablo 3: Ülkelerin Dolaşımdaki Para Miktarı

	Avusturya (milyon kron)	**Fransa (milyon frank)**	**Almanya (milyon mark)**	**İtalya (milyon liret)**	**Rusya (milyon ruble)**	**İngiltere (milyon sterlin)**
1914	5137	7325	5862	3593	1665	316
1915	7162	12280	8360	5050	2947	90
1916	10889	15552	11438	6329	5617	157
1917	18440	19845	18246	10265	9104	206
1918	-	27536	33073	14087	-	311
1919	-	34744	50065	18814	-	413

Kaynak: (Mitchell, 1998: 787-789).

Tabloya göre, İtalya'da 1914-1919 yılları arasında dolaşımdaki para miktarı yaklaşık 5 katına çıkmıştır. İttifak devletlerinin öncüsü Almanya'da ise bu artış 8,5 kata varmıştır. Avusturya ve Rusya için ulaşılabilen 1914-1917 yılları arasındaki verilerde her iki ülkede de dolaşımdaki para miktarında büyük artışlar görülmektedir. Diğer yandan İngiltere'de nispeten daha az bir parasal genişleme yaşanmış fakat İtilaf devletlerinin diğer bir büyük gücü olan Fransa'da ise dolaşımdaki para miktarı 4,7 kat gibi büyük bir artış göstermiştir.

Meydana gelen tüm bu olumsuzlukların giderilebilmesi ve yeni bir dünya düzeninin inşa edilebilmesi için savaş sonunda iki farklı bakış açısı ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, evrensel değerler temelinde barışçıl bir düzeni içeren ve ABD Başkanı Wilson'un On Dört İlkesi etrafında şekillenen idealist yaklaşımdır. Diğeri ise savaşın galibi bazı devletlerin saldırgan uluslararası düzen varsayımlarını esas alan realist yaklaşımdır. Savaş sonrasında İngiltere'nin ticari rakiplerini, Fransızların ise siyasi rakiplerini bertaraf etme beklentisine girmesi, bu ikinci yaklaşımın bir sonucu olmuş ve yeni düzenin inşasında realist görüş daha baskın bir rol almıştır. Güçlü ülkelerin rövanşist tutumları nedeniyle ekonomik ilişkilerin geleceği şekillendireceği gerçeği göz ardı edilmiştir (Keynes, 2018b: 59, 62, 77). Almanya ile galip devletler arasında imzalanan Versay Antlaşması da bu gerçekliği destekler nitelikteki ilk adım olmuştur.

Alman Filozof Immanuel Kant, iyi bir barış antlaşmasının yeniden savaş yaratacak sebeplerden kaçınılarak hazırlanması gerektiğini savunmuştur (Bakkalcı, 2019: 48). Oysa Versay Antlaşması'nın taşıdığı hükümler, Kant'ın önermesinden

oldukça uzak bir biçimde oluşturulmuştur. Öyle ki savaşta İtilaf devletlerini komuta eden Mareşal Ferdinand Foch oldukça isabetli bir yorumla bunun bir barış antlaşması değil, 20 yıl sürecek bir ateşkes olduğunu vurgulamıştır (Churchill, 2004: 20). Çünkü müttefik güçler istedikleri başarıya savaş alanında ulaşamamış ve bu antlaşmayla ekonomik bir zafer elde etmeye çalışmışlardır (Roselli, 2014: 4). Savaşın mağluplarından Almanya'nın savaş sonrasında siyasi ve ekonomik olarak karşı karşıya kaldığı büyük zorluklar ise onun bir çıkar yol olarak uluslararası alanda oldukça saldırgan bir dış politika tercih etmesine neden olmuştur.

Keynes'in savunduğu gibi; bölge güvenliğinden önce ekonomik istikrara kavuşma gereği konusunda daha geniş bir çerçeve öneren görüşlere (Clavin, 2013: 11) rağmen hakim kanaat, savaş sonunda her anlamda altüst olan Almanya'nın bir dünya krizi yaratacağını öngörememiştir. Bu nedenle Versay Barışı'nda galip devletlerin vatandaşlarının uğradığı ekonomik zararların, Almanya tarafınca ödenmesi kararlaştırılmış ve Almanya'nın -nakdi veya ayni olarak- ödemesi gereken diğer parasal yaptırımlar ise beş milyar dolar olarak belirlenmiştir (Cevizliler ve Öncü, 2013: 4). Keynes, bu beş milyar dolarlık savaş tazminatının Almanya'yı kapitalizmin dışına atacağını söyleyerek karşı çıkmıştır (Eğilmez, 2018: 119).

Savaş öncesi Almanya'nın üç temel ekonomik kaynağını oluşturan deniz ticareti, madenlere (kömür- demir) dayalı sanayi ve Alman gümrük tarifesi (ve buna bağlı olarak nakliyecilik) de Versay Antlaşması'nın etkilerinden uzak kalamamıştır (Keynes, 2018b: 84). Savaştan sonra Saar havzasını Fransa'ya, Yukarı Silezya havzasını da Lehistan'a bırakmak zorunda kalan Almanya'nın sahip olduğu kömürün büyük kısmına el konulmuştur (Keynes, 2018b: 96-97). Almanya'nın 1913 senesindeki başlıca ihracat kalemleri sırasıyla %13,2 ile demir, %7 ile makine-teçhizat ve yine aynı oran ile kömür olmuştur. Bu üç endüstri; Alsas Loren, Yukarı Silezya ve Lehistan'a bırakılan araziler gibi toprak kayıpları sonucunda büyük bir yıkıma uğramıştır (Keynes, 2018b: 168-169). Versay Antlaşması ile Alman arazilerinin bir bölümünün başta Fransa olmak üzere başka devletlerin idaresine bırakılması ve Alman sanayiinin itici gücü olan demir ve kömür madenlerine el konulması nedeniyle bu antlaşma, John Maynard Keynes tarafından "Kartaca Barışı[25]" olarak nitelendirilmiştir (Keynes, 2018b: 61).

Ayrıca Versay'ın tamirat bölümünde de Almanya'ya ödetilecek bedelin bir bölümü nakdi değil ayni olarak belirlenmiştir. Bu hükümler uyarınca Almanya, galip

[25] Milattan önce 201 yılında Roma'nın Kartaca'yı kukla devlet statüsüne düşürdüğü anlaşmadır. Aynı zamanda mağlup tarafın bir bütün olarak boyun eğdirilmesini içeren acımasız bir barış antlaşmasını ifade etmektedir.

devletlere yıllık 25 bin ton kömür vermek durumunda bırakılmıştır (Keynes, 2018b: 99-100). Parasal düzensizlik nedeniyle ticaretin bartere döndüğü bir dönemde madenlere el konulması ve tamirat borcunun bir bölümünün para yerine ayni olarak ödetilmesi Alman ticaretinin uğradığı zararın büyümesine neden olmuştur[26] (Keynes, 2018: 105). Buna ek olarak Almanya'nın ticaret filosunun büyük bölümünün İngiltere'ye verilmesi kararlaştırılmış ve bir yandan bazı nehirlerinin (Elbe, Oder, Tuna ve Ren) idaresi uluslararası komisyonlara bırakılırken diğer yandan da gümrük tarifelerinin yükseltilmesi engellenmiştir (Kissinger, 2018: 234). Böylece antlaşma sonunda Alman ekonomisinin en önemli üç unsuru da zarara uğramıştır.

Savaşın sona erdirilmesi için Almanya'ya verilen taahhütlerin çoğundan Versay Antlaşması ile birlikte dönülmüştür. Keynes'e göre; galip devletlerin başkanları[27] antlaşma sürecinde siyasi ve teritoryal meselelerden ziyade Avrupa'nın malî ve iktisadî gereklerine öncelik vermiş olsalardı savaş sonrasında Avrupa çok daha iyi bir geleceğe sahip olabilecekti (Keynes, 2018b: 138). Fakat uygulanması mümkün olmayan ekonomik yaptırımlar nedeniyle başta Almanya olmak üzere yaptırımların uygulandığı savaşa katılan tüm devletler, savaş bittikten sonra ekonomik darboğazlarla karşı karşıya kalmıştır.

Antlaşma sonrası, Ocak 1921'de Almanya'nın ödemesi gereken tamirat borçları galip devletler tarafından 56 milyar dolar olarak belirlenmiştir. Buna karşı çıkan Alman makamları ise ödenebilecek miktarın sadece 7,5 milyar dolar olduğunu belirtmiştir. Ayrıca 1921 yılının Mayıs ayına kadar ödenmesi gereken tamirat borcunun da ayni olarak ödendiğini iddia etmiştir. Fakat Almanya'nın bu iddiası, mallara yüksek fiyat belirlenerek; ödenilen miktarın fazla gösterilmiş olması nedeniyle reddedilmiş ve Almanya'ya yönelik bazı yeni yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır. Buna koşut olarak, Ren Nehri'nin doğusu işgal edilmiş ve tamirat borcu 33 milyar dolar olarak güncellenmiştir. Alman hükümeti, bu miktarın ödenemeyecek kadar yüksek olduğunu belirtmesine rağmen Mayıs 1921'de yaptırımları kabul etmek zorunda kalmıştır (Cevizliler ve Öncü, 2013: 6). Aralık ayında hala borçlarını ödeyemez durumda olan Almanya, moratoryum ilan etmiş ve bu tarihten itibaren ülkede zaten var olan yüksek enflasyon önlenemez hale gelmiştir. Böylece tazminat hükümlerinin gözden geçirilmesi gerekliliği ağırlık kazanmıştır. ABD bu dönemde

[26] Parasal istikrarsızlığın hakim olduğu bu dönemde sanayi kesiminde dahi *"ayni kıymetlere hücum"* süreci başlamıştır. Karlar ve tedavüldeki sermayeler sabit değerlere yatırılmaya başlanmış ve böylece parasal felaketin olumsuz etkilerinden kaçınılmak istenmiştir (Pommery, 1956: 68).

[27] Fransa Başbakanı Georges Clemenceau düşmanın ekonomik hayatını yok etme, İngiltere Başbakanı Lloyd George alkışa layık girişimlerde bulunarak siyasi çıkar elde etme ve ABD Başkanı Woodrow Wilson ise doğruluktan ve adaletten şaşmama amacı gütmüştür (Keynes, 2018b: 191).

galip devletlerin Almanya'ya yönelik yaptırımlarını ılımlılaştırma girişiminde bulunmuş; Fransa ve İngiltere'nin kendisine olan borçlarını silerek de bu girişimi sonuca ulaştırmaya çalışmıştır (Roselli, 2014: 7-8). Ancak 1923 yılının başında Fransa, ödenemeyen tamirat borcu nedeniyle Almanya'nın sanayi bölgesi olan Ruhr'u işgal etmiş ve burayı kendisi işleterek elde edilen gelirlerin tamirat borcundan düşüleceğini bildirmiştir (Sander, 2003: 22). Sonuç olarak resmiyette 1918 yılında sona eren I. Dünya Savaşı'nın, aslında iktisadî konular üzerindeki fikir ayrılıkları ve bunun getirdiği askerî çatışmalar göz önüne alındığında Dawes Planı'nın onaylandığı 1924 yılına kadar devam ettiği söylenebilir (Roselli, 2014: 10).

3.2. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMİN TEMEL İKTİSADİ SORUNLARI

19. yüzyılın dünya düzeni, Napolyon Savaşları'nın son bulmasıyla 1815 yılında tertip edilen Viyana Kongresi'nde kurulmuştur. Barış koşulları, savaşa katılan tarafların kabul ettiği ortak ilkeler etrafında belirlenmiştir. Yeni düzenin garantörü devletler, barışın adil olduğu konusunda hemfikir olmuş ve mevcut güç dengesine dayalı bir düzen inşa etmiştir. Bu düzen, I. Dünya Savaşı'na kadar varlığını sürdürmüştür. Benzer şekilde, I. Dünya Savaşı'nın sonunda da yeni bir dünya düzeni oluşturmak üzere barış antlaşmaları imzalanmıştır. Bunlardan en önemlisi mağlup devletlerin öncüsü Almanya ile İtilaf devletleri arasında imzalanan Versay Antlaşması olmuştur. Ancak bu antlaşmada, önceki yüzyılın düzen inşasından farklı olarak taraflar barışın adil olduğu konusunda fikir birliği sağlayamamıştır. Bu gerçekliğe rağmen yapılan antlaşmayla dünya toplumsal kargaşa, ideolojik çatışma ve birçok ekonomik sorunla karşı karşıya kalmıştır (Kissinger, 2018: 215, 238).

Savaşın yarattığı etkiler, dünya ekonomisinde uzun süre istikrarsızlık kaynağı olmuştur. Bu uzun vadeli sorunların tetikleyicisi ise temelde savaşın finanse edilme yöntemi ile ilişkilidir. Zira çoğu ülke, savaşın giderlerini finanse edebilmek için para arzında genişlemeye gitmiş; buna bağlı olarak da altın rezervleri ticaret açığı bulunan ülkelerden ticaret fazlası olan ülkelere kaymıştır. Bu iki gelişme, birçok ülkede konvertibilitenin askıya alınmasına ve dış borçlanmaya neden olmuştur (Roselli, 2014: xii). II. Dünya Savaşı'na kadarki süreçte de bu gelişmelere koşut olarak altın standardının terk edilmesi ve yeniden kabulünü de kapsayan parasal düzensizlikler, ülkeler arasında oluşan borçlara dair ödeme problemleri ve dünya ticaretinde daralmaya neden olan konjonktürel dalgalanmalar gibi olumsuz gelişmeler meydana gelmiştir. Tüm bunlara 1929 yılındaki Büyük Buhran nedeniyle

başta işsizlik olmak üzere birçok sorunun eklenmesi, dünya ekonomisinin istikrara kavuşturulmasına yönelik çabaların boşa çıkmasına neden olmuştur.

3.2.1. Parasal Sistemin İstikrarsızlığı

I. Dünya Savaşı boyunca çoğu ülke altın standardını terk edip, yüksek düzeyde ve karşılıksız banknot basarak; finansman sağlamıştır. Artan borçlanma ve buna koşut olarak karşılıksız basılan banknotlar, Avrupa'da yüksek enflasyonu tetiklemiştir[28]. Öte yandan Avrupa'daki altın hacmi de askerî ihtiyaçların başta ABD olmak üzere kıta dışındaki ülkelerden karşılanması ve bu ticarette ödemelerin altın ile yapılması nedeniyle giderek daralmış; altın transferi olağanüstü boyutlara ulaşınca da para, ödeme aracı olma işlevini kaybetmiştir. Savaş sonunda ABD, istikrarlı bir parasal sisteme dönüş amacıyla altın standardını tekrardan uygulamaya karar (1919) vermiştir. Ancak Avrupa ülkeleri bu kararı takip etmemiş; üstüne üstlük savaşın getirdiği zorunluluklar nedeniyle bir süre daha genişletici para ve maliye politikaları uygulamıştır. Ayrıca ticari rekabet içinde gerçekleştirilen devalüasyon uygulamaları, kıtadaki enflasyonist sürecin giderek daha da yıkıcı bir hal almasına neden olmuştur (Kennedy, 1990: 330; Galbraith,1980:160).

Yüksek enflasyonun yol açtığı fakirleşme, 1920'ler boyunca şiddetli bir biçimde hissedilmiştir. Toplumlar hızlı bir şekilde mülksüzleşmiştir. Avrupa'da yaşanan temel ekonomik problemler, çoğunlukla ödemeler bilançosu kaynaklı olmuş ve bunun da ancak istikrarlı bir para birimi sayesinde giderilebileceği düşünülmüştür. Bu nedenle savaş döneminde askıya alınan altın standardına dönülmesi, tüm ekonomik amaçların en güçlüsü olmaya başlamıştır. Oysa altın standardının etkin bir şekilde işlediği dönemde ödemeler bilançosunda meydana gelen dengesizlikler, standardın "otomatik denkleştirme" işlevi sayesinde kısa sürede giderilebilmiştir. Ülkeler arasındaki altın giriş çıkışları hem mal ticaretine hem de paraya dayalı olarak yapılabildiği için mekanizma otomatik olarak çalışmıştır. Ancak standart terk edildikten sonra bu kendiliğinden denkleştirme işlevi ortadan kalkmış ve bunu takiben ülkeler neredeyse coğrafi sınırlara göre değil, sağlam bir para birimine sahip olup olmadığına göre sınıflandırılmaya başlanmıştır. Bu dönemde dünyanın

[28] Savaş boyunca para arzı Almanya'da yaklaşık 10 kat İtalya'da ise 6 kat artmıştır. (Keynes, 2018b: 200,202). Diğer taraftan Rusya'da Haziran 1914'teki fiyat endeksi 100 baz alındığında bu oran, Aralık 1916'da 398'e ve ardından 6 ay içinde de 702'ye yükselmiştir. Enflasyon oranındaki bu büyük yükselişle birlikte halkın artan iaşe sorunu peş peşe gerçekleşen grevlere zemin hazırlamış ve 1917 Ekim'indeki Bolşevik Devrim'in habercisi olmuştur (Kennedy, 1990: 308).

genelinde parasal problemler yaşanmıştır. Örneğin; Rusya'da yüksek enflasyona zemin hazırlayan uygulamalar nedeniyle Ruble, parasal fonksiyonlarını yitirmiştir. Avusturya'da ise kronun değerini korumaya yönelik başarılı çabalar, Viyana'yı liberal iktisatçıların kalesi haline getirmiştir. Bu iktisatçıların arasında Friedrich von Hayek, Ludwig von Misses, Gottfried Haberler, Fritz Machlup ve Oskar Morgenstern bulunmaktadır; tümünün ortak özelliği ise daha sonraları enflasyon yaratacak her gelişmeye karşı güvensizlik duymaları olmuştur. Çünkü ülkede; savaş öncesinde 4.9 Avusturya kronununa karşılık gelen dolar kuru, 1922'de gerçekleşen Avusturya enflasyonu ile birlikte yaklaşık 70.000 krona yükselmiştir. Bu yüksek enflasyonu tecrübe eden iktisatçılar ve enflasyona bakış açıları, Avusturya'nın iktisat teorisi için önemli bir merkez olmasını sağlamıştır. Almanya'da ise hem savaş sonrasında imzalanan antlaşmanın yükümlülükleri gereği borçların ödenebilmesi hem de döviz girişi sağlayabilmek için para basma yoluna gidilmesi nedeniyle hiperenflasyon[29] ortaya çıkmış; ardından sermayedar kesimin varlıklarına el konulmasıyla Nazi iktidarına zemin hazırlanmıştır. İngiltere ve Fransa'da ise sol partiler ulusal paranın değerini koruma amacı doğrultusunda iktidardan indirilmiştir. Son olarak Balkan ülkeleri de kredi mekanizması yoluyla ABD'ye bağımlı hale gelerek bu para krizinden etkilenmişlerdir. Tüm bu gelişmeler, dünyada başlayan kaotik sürecin bir panoraması olmuş ve bu parasal hastalık sırasıyla Doğu Avrupa, Batı Avrupa ve ABD'ye bulaşmıştır (Polanyi, 1986: 47, 151; Parasız ve diğerleri, 2015: 6; Galbraith, 1990: 191).

Etkin bir parasal sistemin tesis edilebilmesi için 1922'deki Cenova Konferansı'nda yeni bir altın kur standardı oluşturulmuştur (Gilpin, 2016: 164). Aslında konferasın temel amacı, uluslararası ticaretin yeniden canlandırılması ve kurallarının düzenlenmesi olarak belirlenmiştir (Cevizliler ve Öncü, 2013: 8). Zira bu dönemde uluslararası barış ve istikrarı sağlamak amacıyla teşkil edilmiş olan Milletler Cemiyeti, liberal değerler etrafında kurumsallaşmış, bu nedenle de ilk olarak üyelerine özgür bir ticaret ortamı tesis etmeyi amaçlamıştır. Fakat dünyanın önde gelen para birimlerinin değişken dalgalanma değerleri nedeniyle bu amacın gerçekleşmesi mümkün görülmemiştir. Bu bakımdan söz konusu dönemde ekonomik faaliyetlerin temel problemi, sağlam bir para sisteminin eksikliği olmuş ve

[29] 1921 yılında Londra Konferansı'nda alınan kararla, Almanya'nın tazminat ödemelerinin 132 milyar savaş öncesi Alman markına varacağı görülmüş ve bu tarihten itibaren ülkede enflasyonun önüne geçilememiştir. 1921 yılının ortasında ülke içinde fiyatlar 1913'teki düzeyin 14 katı kadarken, aynı yılın sonunda 35 katına; 1922'de de 1475 katına ulaşmıştır. Kasım 1923'e gelindiğinde ise olağanüstü bir artış gerçekleşmiş ve fiyatlar savaş öncesi düzeyin 1.422.900.000.000 katına yükselmiştir (Galbraith, 1990: 195).

ticaretten önce finansal ilişkilerin istikrara kavuşturulması gerekmiştir (Clavin, 2013: 12). Bu gerekler doğrultusunda oluşturulan ve *"Altın Değişim Standardı (Gold Exchange Standart)"* olarak adlandırılan yeni parasal sistem ile birlikte daha önce uygulanan altın standardından farklı olarak banknotların altına değil dövize konvertibilitesini temin eden dolaylı bir standart kabul edilmiştir (Pommery, 1956: 89). Böylece yetersiz olan altın rezervlerinin yanı sıra konvertibl döviz rezervleri (dolar ve pound) de para tabanı olarak tutulabilir hale gelmiştir (Prascevic, 2007: 121). Bu gelişmeleri takiben 1920'lerin ortalarından itibaren çoğu ülke altın standardına dönmeyi tercih etmiştir. Aşağıda yer alan Tablo 4, ülkelerin altın standardı uygulamalarına yönelik tarihsel bir izlenim sunmaktadır.

Tablo 4: Ülkelerin Altın Standardı Politikalarındaki Değişiklik Tarihleri

Ülkeler	Altın Standardına Dönüş	Altın Standardının Askıya Alınması
Avustralya	Nisan 1925	Aralık 1929
Avusturya	Nisan 1925	Nisan 1933
Belçika	Ekim 1926	-
Kanada	Temmuz 1926	Ekim 1931
Çekoslovakya	Nisan 1926	-
Danimarka	Ocak 1927	Eylül 1931
Estonya	Ocak 1928	Haziran 1933
Finlandiya	Ocak 1926	Ekim 1931
Fransa	Ağustos 1926 – Haziran 1928	-
Almanya	Eylül 1924	-
Yunanistan	Mayıs 1928	Nisan 1932
Macaristan	Nisan 1925	-
İtalya	Aralık 1927	-
Japonya	Aralık 1930	Aralık 1931
Letonya	Ağustos 1922	-
Hollanda	Nisan 1925	-
Norveç	Mayıs 1928	Eylül 1931
Yeni Zelanda	Nisan 1925	Eylül 1931
Polonya	Ekim 1927	-
Romanya	Mart 1927 – Şubat 1929	-
İsveç	Nisan 1924	Eylül 1931
İngiltere	Mayıs 1925	Eylül 1931
Amerika Birleşik Devletleri	Haziran 1919	Mart 1933

Kaynak: (Bernanke, 2000: 74).

Parasal istikrarı sağlamaya yönelik bir çare olarak, yeniden tercih edilmeye başlanan altın standardının uygulamada birçok eksik yanı da bulunmaktadır. Örneğin; ani sermaye çıkışlarında çoğu ülke, ekonomik krizle karşı karşıya kalmaktadır (Pommery, 1956: 89). Zira altın standardındaki işleyişin örtük varsayımı,

fiyatların dengelenebilmesi için para basımının kısıtlanmasına dayanan "Paranın Miktar Teorisi"dir (Roselli, 2014: 43). Bu sebeple, merkez bankalarının finansal sorunlara çözüm üretme kabiliyeti de ellerinde tuttukları altın rezervinin miktarıyla sınırlanmıştır. Bu sınırlılık, ekonomik koşulları iyileştirmekten ziyade kötüleştiren politikaların benimsenmesine neden olunmuştur (Eichengreen ve Temin, 2000: 183).

Miktar Teorisi'nde; altın girişleri yaşayan ve ödemeler bilançosu fazlası veren ülkelerin para arzını artırarak, ödemeler bilançosu açığı veren ülkelerin ise para arzını azaltarak otomatik dengeleme mekanizmasına yardım etmeleri beklenmektedir. Fakat altın akışlarının durumuna bağlı olarak uygulanması beklenen politikalarda ortaya çıkan teori ve pratik arasındaki tutarsızlık, ödemeler bilançosu açık verenler ile fazla veren ülkeler arasında bir asimetri ortaya çıkarmıştır. Bunun altın standardının en önemli yapısal kusuru olduğu ileri sürülmektedir. Uygulamada altın rezervlerinin tamamen erimesi ve konvertibilitenin sona ermesi çekinceleri nedeniyle dış açık veren ülkeler bu kurala uymak zorunda kalırken; dış fazla veren ülkelere dayatılan hiçbir yaptırım, süresiz olarak rezerv biriktirmelerinin önüne geçememiştir. Dolayısıyla altın standardının uygulamasında potansiyel bir deflasyonist önyargı var olmuştur (Bernanke, 2000: 74).

Diğer taraftan konjonktürel dalgalanmalar arttığında altın standardının güçlü sosyal etkileri de ortaya çıkmıştır. Fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen yüksek oranlı dengesizlikler, toplumsal hayatı tahrip eden bir sefalet ve kıtlığa neden olmuştur. Bu sistem içerisinde potansiyel merkez bankası müdahaleleri daima ülkenin altın rezerviyle sınırlandığı için fiyat hareketlerine yönelik önlemlerde, altın standardından %2-3 oranındaki sapmalar bir sorun oluşturmamış; ancak oran büyüyüp çift hanelere ulaştığında oldukça derin sorunlar ortaya çıkmıştır (Polanyi,1986: 50).

Bu nedenlerle 1920'lerin altın standardının, uluslararası finansal sistemin kırılganlığını artırarak; Büyük Buhran'a zemin hazırladığı ve istikrarsızlaştırıcı unsurları, ABD'den dünyanın geri kalanına ileten mekanizma olduğu söylenebilir. Altın standardının domino etkisi yaratarak; 1931'de Avrupa'da deflasyonist bir finansal krizi tetiklemesi bu duruma örnek gösterilebilir. Ayrıca standart, parasal otoriteler için bankaların çöküşünü engelleme ve finansal krizin yayılımını önlemede sınırlayıcı bir unsur olması nedeniyle Büyük Buhran'ın merkezi bir faktörü olmuştur (Balderstone, 2003: 4, 12).

Sonuç olarak altın standardı, ekonomileri ayakta tutmak yerine onlara zarar vermiş; ancak buna rağmen en zorlu ekonomik koşullarda bile değişime direnç göstermiştir. Zira politika yapıcılar arasında altın standardına yönelik ahlak ve doğruluk söylemi tarafından desteklenen bir ideoloji oluşmuş ve standardın uygulanması Kıta Avrupası'ndaki bazı merkez bankaları için bir inanç haline gelmiştir (Eichengreen ve Temin, 2000: 206-207). Yine de sonunda hükümetler, altın standardının çökmesiyle yerelleşen parasal araçların kontrolünü de kullanarak; ekonomik istikrar ve tam istihdam gibi ulusal refah amacını, istikrarlı bir para birimi amacına tercih etmeye başlamıştır (Gilpin, 2016: 164). Uzun yıllar boyunca çok sayıda lider tarafından desteklenen; altın standardı çerçevesinde işleyen istikrarlı ekonomiler yaratma fikri, ikinci plana atılmıştır. Buna koşut olarak, Büyük Buhran sırasında altın rezervlerinin önemli bölümünü kaybeden bazı borçlu ülkeler (Avustralya, Arjantin, Brezilya, Paraguay, Uruguay ve Kanada), konvertibiliteyi askıya almaya veya sınırlamaya yönelmiştir. 1930'lu yıllarda ise paranın değerini koruma ve bütçe dengesini yeniden sağlamanın başarıldığı birkaç yıldan sonra karşılaşılan ekonomik sıkıntılar, dünyanın en güçlü iki ekonomisi olan İngiltere ve ABD'yi altın standardını terk etmeye yöneltmiştir. Önceden liberalizmin en güçlü destekçileri olan ülkeler, uluslararası borçları hiçe sayarak liberalizmin ilkelerini bizzat kendileri çiğnemeye başlamış ve Fransa gibi altın standardını uygulamaya devam eden ülkeleri standardı terk etmeye zorlamıştır (Polanyi:1986: 151; Balderstone, 2003: 4).

Uluslararası işbirliğine olan güvensizlik (Balderstone, 2003: 4) ve istikrarlı bir sistemi oluşturacak hegemon unsurun olmayışı nedeniyle iki savaş arası dönemde ortak bir parasal düzenden oldukça uzaklaşılmıştır. Bu gelişmenin başlangıcı, Avrupa'da I. Dünya Savaşı öncesinde 14 olan para birimi sayısının savaş sonrasında 27'ye yükselmesi olarak gösterilebilir. Ardından altın standardına dönüş gibi birçok sonuçsuz girişimden sonra 1930'ların ortalarına kadarki süreçte, dünyanın parasal sistemi çeşitli alt birimlere ayrılmıştır. İngiltere'nin ticari özellikleri temelinde oluşan sterlin bloku, Fransa'nın liderlik ettiği altın bloku, Japonya eksenli Doğu Asya'nın yen bloku, ABD'nin oluşturduğu dolar bloku ve dünyadaki gelişmelerden soyutlanmış Sovyetler Birliği sistemi bunlardan bazılarıdır (Kennedy, 1990: 333, 340). Bir yandan Büyük Buhran'ın ortaya çıkardığı işsizlik ve talep yetersizliği gibi sorunlara öncelik verilerek, uluslararası parasal sistem ihtiyacının ikinci plana atılması; diğer yandan da II. Dünya Savaşı'na giden süreçte

milliyetçiliğin ve kutuplaşmanın artması nedeniyle bu parasal ayrışmalar şaşırtıcı görünmemektedir.

3.2.2. Dünya Ticaretinde Korumacılık

19. yüzyıl boyunca İngiltere'nin hakimiyetinde tesis edilmeye çalışılan serbest ticaret düzeni, Bölüm 2.4.'te bahsedilen 1870'ler sonrasındaki gelişmeler sonucunda sekteye uğramıştır. Almanya ve ABD başta olmak üzere birçok ülke, emperyalist rekabet karşısında *bebek endüstri*lerini korumak için gümrük vergilerini artırarak; müdahaleciliği tercih etmiştir. Yeni yüzyılda Fransa ve İngiltere gibi ülkeler için serbest ticaretin sağladığı faydalar hala açıkça görülse de, 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı serbest ticaretin hakim olduğu bir dünya düzeni için dönüm noktası olmuştur. Savaş, serbest ticaret düzenine geri dönmenin önündeki en büyük engel olmuştur. Artık daha çok sayıda ülke serbest ticareti askıya almış; devlet müdahalesine, düzenlenmiş piyasa sistemine, ekonomik milliyetçiliğe ve korumacılığa yönelmiştir. Ekonomik sorunlar, ekonomi politikalarının daha önceki ilkelerinin tatmin edici olmadığını ve bir değişikliğin gerekli olduğunu göstermiştir. Ancak, eski ekonomik sistemin yerini neyin alması gerektiği ve bu değişikliklerin ne ölçüde gerekli olduğu konusunda bir görüş birliği oluşmamıştır. Bundan ziyade, laissez-faire sisteminin kilit unsurlarının adım adım sorgulandığı ve kademeli olarak terk edildiği bir dönem yaşanmıştır (Prascevic, 2007: 115).

Savaş sonrasında serbest ticaretin geleceği, uluslararası sistem için oldukça önemli bir mesele olmuştur. 1919'da kurulan Milletler Cemiyeti (MC)'nin temelde, uluslararası denizlerdeki güvenliği sağlayarak; kıtalar arası ticareti daha özgür bir şekilde gerçekleştirmeyi amaçlaması, uluslararası sistemde konuya verilen önemin ciddiyetini göstermektedir (Kissinger, 2018: 218). Cemiyetin uluslararası ekonomiye yönelik tek ilgisi olan serbest ticaretin teşvik edilmesi (Clavin, 2013: 1), kuruluş metninin 23. maddesinde MC, "*tüm üyelerinin ticareti için iletişim, geçiş ve adil muamele özgürlüğünü güvence altına almak ve sürdürmek için gerekli önlemleri alacaktır*" ifadesiyle belirtilmiş (League of Nations, 02.12. 2019) ve bu amaca yönelik birçok adım atılmıştır.

1920'de MC tarafından Brüksel'de gerçekleştirilen Uluslararası Maliye Konferansı, savaş sonrasında uluslararası ticareti engelleyici unsurların azaltılmasına yönelik ilk girişim olmuştur. Fakat konferansta altın standardına dönüş ve enflasyonun düşürülebilmesi için savaş sonrası hükümet harcamalarının

kısılması gibi parasal sisteme yönelik amaçlara öncelik verilmiştir. Bu amaçlar, 1920'lerin ortalarına doğru başarıya ulaşmaya başladığı için MC'nin asıl olarak uluslararası ticarete ağırlık vermesi de bu dönemden sonra başlamıştır (League Of Nations, 1935: 135). Böylece MC, korumacı ekonomi politikalarının tartışıldığı en önemli uluslararası alan olmuştur. Korumacılıkla ilişkili olarak, altın standardı ve ülkelerin borç sorunları gibi konular tartışmalarda öne çıkmıştır. Bir yandan borçlu ülkelerin serbest ticaret yapmalarını sağlayarak, borçlarını ödemelerine uygun ortam hazırlanmaya çalışılırken; diğer yandan ticaretin yapılabilmesi adına altına dayalı ve istikrarlı bir uluslararası parasal düzen tasarlanmıştır. Zira bu dönemde dünyanın bazı bölgelerinde para birimlerinin eksik (özellikle İngiliz sterlini) bazılarında ise aşırı değerlenmesi (Örneğin; Fransız frangı ve ABD doları), uluslararası ticarete engel teşkil etmiştir. 1920'lerin ortalarında birçok ülkenin tekrar altın standardını uygulamaya başlamasıyla bu sorun nispeten çözülmüştür. Fakat MC'nin bu liberal çabaları, korumacılığı ve bölgesel gelişmeyi tercih eden bazı Avrupa ülkeleri tarafından bir antitez olarak görülmüştür (Clavin, 2013: 39).

Ülkeler arasındaki görüş farklılıklarının önüne geçerek, uluslararası işbirliğinin sağlanması için 1927 yılında MC tarafından Cenevre'de Dünya Ekonomik Konferansı (The World Economic Conference) gerçekleştirilmiştir. Çok sayıda devletin katılımıyla gerçekleştirilen konferansta uluslararası sistemin geçici, yarı kalıcı ve tamamen kalıcı görünen sorunları sırayla ele alınmıştır. Konferansın ana çalışma konusunu, ulusal gelişme ile uluslararası ticaretteki kartellerin ve kotaların rolü oluşturmuştur (Clavin, 2013: 42-43).

MC açısından uluslararası ticarete yönelik engeller, kalıcı ve en önemli sorunların başında gelmiştir. Sorunun ortaya çıkış noktası; yarım yüzyıl önce ABD'de, çeyrek yüzyıl önce de diğer ülkelerde başlayan fakat I. Dünya Savaşı'nda Avrupa devletlerinde giderek azalan endüstriyel gelişme olarak görülmüştür. Avrupa devletlerinin rekabet gücündeki dezavantajı uzun dönemli bir dış ticaret kısıtlamasına ortam hazırlamıştır. Bu nedenle savaşın geride bıraktığı dış ticaretteki kısıtlamalar, konferansta en önemli kalıcı sorunlar arasında değerlendirilmiş; bunların kaldırılmasını amaçlayan bir politika savunulmuştur (Colijn, 1927: 141-142). Ayrıca uluslararası ticaretin canlandırılması için konferans komitesince taraf ve karşı olunan konular deklare edilmiştir. Bu konular, aşağıdaki Tablo 5'te sınıflandırılmıştır.

Tablo 5: Cenevre Konferansı'ndaki Görüşler

Konferans'ın Taraf Olduğu Konular	Konferans'ın Karşı Olduğu Konular
Gümrük vergisi tarife başlıklarının ve alt başlıklarının sayısının azaltılarak; gümrük tarifelerinin basitleştirilmesi, ortak bir sistematik isimlendirmenin kabulü, gümrük memurları tarafından tarifelerin haksız uygulanmasına karşı yabancı mal ithalatçılarına itiraz hakkı sağlanması	İthalat ve İhracat yasakları; kota ve ihracat vergileri gibi tedbirlerin tespiti ve bunların kaldırılmasına yönelik dolaylı engeller
Savaş nedeniyle yürürlüğe konulan yüksek gümrük vergilerinin azaltılması	Bir devletin topraklarında yabancılar ve yerleşikler arasında kuruluş hakları konusunda farklı muamelede bulunulması
Savaş öncesi zamanlarda olduğu gibi uzun vadeli ticari anlaşmalar sisteminin yeniden kurulması	Gümrük vergilerinde sık ve ani değişiklikler yapılması ile yüksek tarife uygulamaları
En çok kayrılan ülke maddesinin en geniş ve en liberal uygulamaları	Yurtiçi ve ithal ürünler arasında iç vergiler yoluyla fiyat farklılıkları yaratılması

Kaynak: Yazar tarafından (Colijn, 1927: 142-143)'e göre hazırlanmıştır.

Konferans'ta deklare edilen bu konular uzun vadeli, serbest ve küresel bir ticari sistemin temellerinin atılmasına yönelik ilk kapsamlı çabalar olarak değerlendirilebilir. Konferans sonucunda sanayileşmiş ülkeler başta olmak üzere yirmi dokuz ülke, o güne kadar hazırlanan en ayrıntılı ve çok taraflı ticaret anlaşması olan uluslararası bir sözleşmeye imza atmıştır. Bu sözleşme, teknik olarak 1947'de Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması(GATT) kapsamında yapılan düzenlemelerin öncüsü olsa da söz konusu dönemde neredeyse uygulamada hiçbir etki yaratmadan rafa kalkmıştır. Özellikle Büyük Buhran sırasında ortaya çıkan ekonomik sorunların ağırlığı, ülkeleri korumacı önlemler uygulamaya mecbur bırakmıştır (www.britannica.com, 25.02.2020).

1924'ten sonra ABD'nin Avrupa'ya sağladığı krediler, var olan ekonomik kırılganlıkları ve küresel dengesizlikleri bir süre gizlemiş ancak Büyük Buhran ile birlikte bu sorunlar açıkça görünür hale gelmiştir. Buhran sırasında toplam talebin daralması sorununa bankacılık krizleri, artan işsizlik ve korumacılık eşlik etmiştir. ABD, tarım sektörü ve endüstri dallarını düşen fiyatlara ve artan dış rekabete karşı

korumak amacıyla 1930'da Smoot-Hawley Tarife Yasası[30]'nı kabul ederek; tarifelerini tarihindeki en yüksek seviyelere çıkarmıştır. Bu durum karşısında diğer ülkelerin de tarife artışına gitmesiyle ticaret savaşları başlamış ve dünyadaki ortalama tarife oranı, 1930'larda %20'ler seviyesine kadar yükseltmiştir (WTO, 2013: 51).

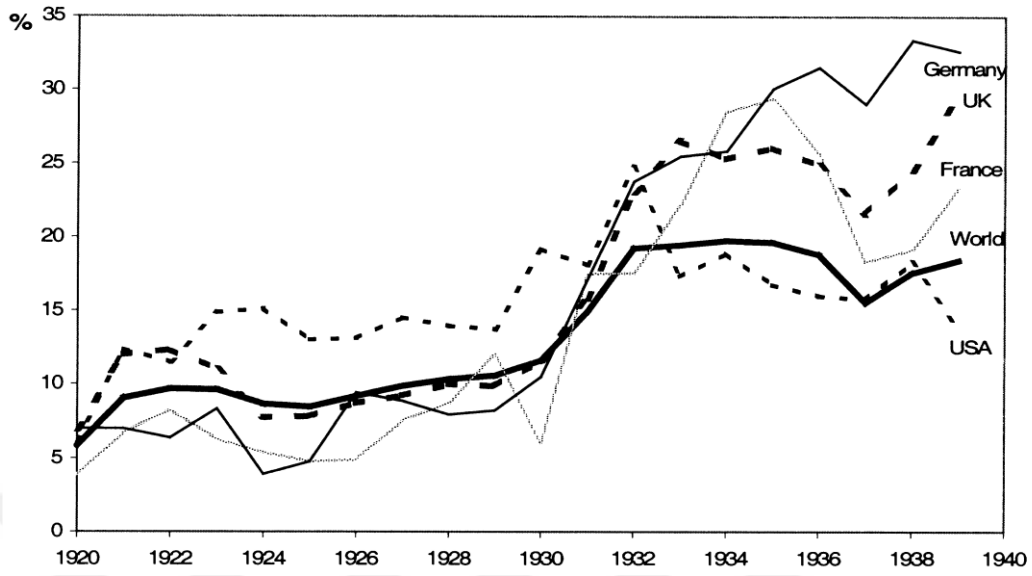
Artan korumacılığı önlemeye yönelik girişimler, resmi konferanslar ve çok taraflı toplantılar aracılığıyla uluslararası boyutta sürdürülmüştür. 1933 yılında Londra'da gerçekleştirilen Dünya Ekonomik Konferansı'nda korumacılığa karşı bildiriler sunulmuş ancak yine serbest ticaret karşıtı politikaların önüne geçilememiştir. 1930'lar boyunca komşuyu zarara sokma (beggar-thy-neighbor) olarak adlandırılan; ülkenin tarifelerini yükselterek kendini korumaya çalıştığı ve kendi ithalatı diğer bir ülkenin ihracatı olduğu için dolaylı olarak başka ülkelere de zarar verdiği politikalar önem kazanmıştır (Irwin ve diğerleri, 2008: 8, 10).

Şekil 4, söz konusu dönemde dünya ortalamasına (World) ek olarak Almanya (Germany), İngiltere (UK), Fransa (France) ve ABD (USA)'nin tarife oranlarını göstermektedir. Büyük Buhran sonrasında ABD tarifelerinin en yüksek seviyesine ulaştığı ancak Avrupa ülkelerindeki tarife oranlarının bundan da yüksek olduğu açıkça görülmektedir[31].

[30] Smoot-Hawley Yasası, ithal mallara uygulanan vergileri yaklaşık %20 artırmıştır. 25 ülke buna Amerikan malları üzerine uygulanan tarife oranlarını artırarak karşılık vermiş ve uluslararası ticaret daralmıştır. Günümüzde söz konusu yasa, Büyük Buhran'ın etkilerini derinleştirmek ve dünya ekonomisini daha zorlu bir sürece sokmakla suçlanmaktadır (www.investopedia.com, 27.02.2020).

[31] "*Muhtemelen ticaretin bu kadar yaygın ve sık sık gümrük tarifesi değişikliklerine maruz kaldığı bir dönem olmadı. . . . Para birimi istikrarsızlığı, yeni korumacı düzenlemelerin bir labirentine yol açtı ve özel ticari girişim, genellikle idari kontrollere neden oldu*" (League of Nations, 1933: 193-194).

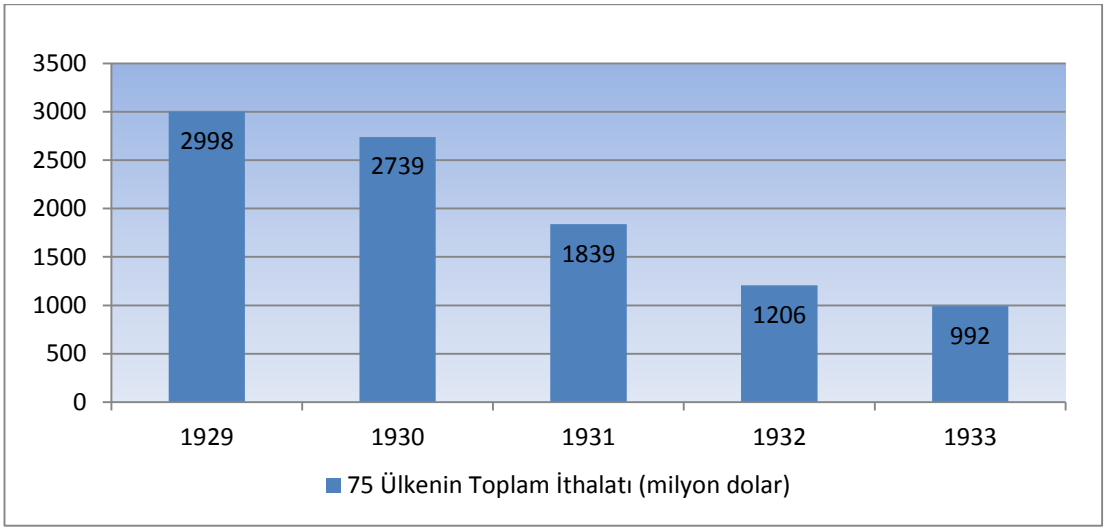
Şekil 4: Ortalama Tarife Oranları, 1920-1940

Kaynak: (Madsen, 2001: 850).

Bu yeni ticaret engelleri ve talebin daralması sonucunda uluslararası ticaret çökmüş; ülkeler otarşiye eğilimli hale gelmiş ve bu nedenle dünya ithalat hacmi 1929 ile 1933 arasında üçte iki oranında azalmıştır. Şekil 5, bu değişimi göstermektedir (WTO, 2013: 52):

Şekil 5: Büyük Buhran Sonrası Toplam İthalat

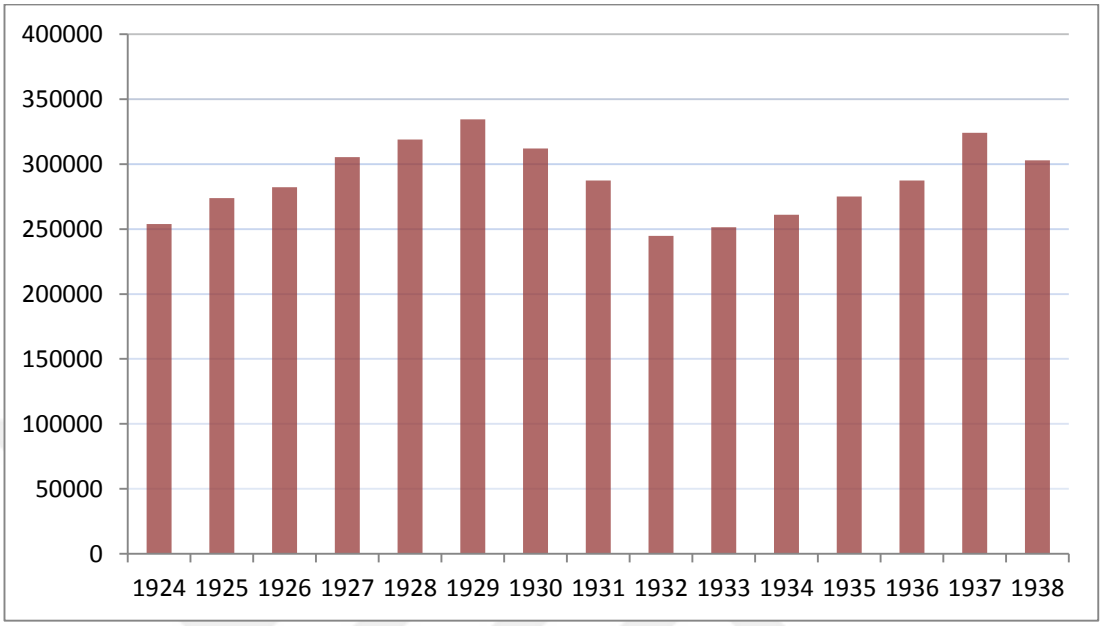
Kaynak: (WTO, 2013: 52).

Aynı dönemde dünya ihracatında da benzer gelişmeler yaşanmıştır[32]. 1924'te 253 milyar dolar olan dünya ihracat hacmi, 1929'a kadar 334 milyar dolara

[32] 75 ülkenin verileri baz alınarak oluşturulan mevcut fiyatlarla dünya ihracat değer endeksi; 1929 yılı 100 baz alındığında 1930'da 80'e, 1931'de 57'ye, 1932'de ise 39'a kadar gerilemiştir (Temin ve Toniolo, 2008: 94).

çıkmış; fakat Buhran ile birlikte 1932'ye kadar yüzde 26 azalarak, 244 milyar dolara gerilemiştir. Bu değişim, Şekil 6'da yer almaktadır:

Şekil 6: Dünya İhracat Hacmi, 1924-1938 (1990 Baz Yılı İle Milyon Dolar)

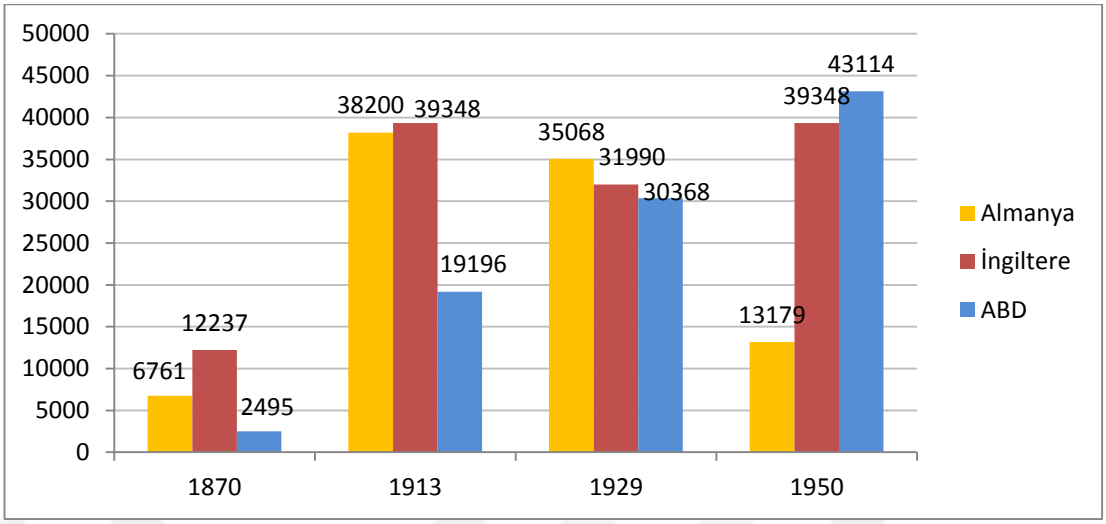

Kaynak: Yazar tarafından (Maddison, 1995: 239)' deki veriler baz alınarak hazırlanmıştır.

İki savaş arası dönemde ülkelerin ticaret hacimleri sıralaması da değişmiştir. Almanya'nın her iki dünya savaşında da en çok zarar gören ülkelerden olması, 1870'ler sonrasında dünya ticareti içerisinde kat ettiği ilerlemeyi tersine çevirmiş ve onu, mevcut pozisyonundan oldukça uzaklaştırmıştır. Diğer taraftan 19. yüzyılın ticari lideri olan İngiltere'nin ihracatı, I. Dünya Savaşı ile birlikte azalmış ve dünyanın yükselen gücü ABD'nin özellikle kitlesel üretim biçimini içselleştirmesiyle kat ettiği olağanüstü ilerleme ve verimlilik artışı[33] sayesinde İngiltere'nin dünya ihracatındaki liderliğini elinden almasını sağlamıştır. Şekil 7, bu üç ülkenin dört farklı yıldaki ihracat değerlerini göstermektedir. ABD'nin bu yıllar arasında kat ettiği doğrusal ilerleme dikkat çekicidir.

[33] 1930'larda ABD'li işçilerin verimliliği, Avrupalı meslektaşlarının iki katından daha fazladır (Clavin, 2013: 43).

Şekil 7: Almanya, İngiltere ve ABD'nin Mal İhracatı Değerleri (1990 Baz Yılı İle Milyon Dolar)

Kaynak: Yazar tarafından (Maddison, 1995: 236)'daki veriler baz alınarak hazırlanmıştır.

Sonuç olarak iki savaş arası dönemde dünya ticareti, küresel bazda oldukça istikrarsız bir seyir izlemiş ve ülkeler konjonktüre bağlı olarak korumacılığa veya serbestiye yönelmiştir. Var olan birçok ekonomik problem gibi dünya ticareti konusunda da küresel ekonomiye liderlik edecek bir aktörün ve uluslararası işbirliğinin olmayışı nedeniyle ortak bir zeminde buluşulamamıştır. Bu dönemde İngiltere'nin karşılaştığı eko-politik istikrarsızlar ve ABD'nin küresel sistemdeki yeni lider olarak istikrarı sağlamada sorumluluk almaması, Büyük Buhran'ın etkilerinin uzun sürmesini ve ekonomik problemlerin çözülememesini beraberinde getirmiştir. Ülkeler savaş zamanı deneyimleri nedeniyle işbirlikçi çözümler bulmak için birlikte çalışma konusunda ihtiyatlı davranmışlar ve kendi ulusal çıkarlarına öncelik verecek politikaları tercih etmişlerdir. Uluslararası istikrarı ve güveni yeniden tesis edecek bir gücün eksikliği, istikrarlı küresel bir ekonominin uzun süre boyunca kurulamamasına neden olmuştur. Aslında savaş öncesi dönemde, özellikle Fransa ve İngiltere gibi liberal ülkelerde serbest ticaretin olumlu etkileri çok açık bir şekilde görülmüştür. Bu nedenle iki savaş arası dönemde refah artışını sağlamak adına ticaretin eski haline getirilmesi için girişimlerde bulunulmuştur. 1920'lerde savaş öncesindeki ekonomik ortamı yeniden yaratma çabalarında ılımlı bir ilerleme görülse de 1930'larda Büyük Buhran'ın yıkıcı etkileriyle birlikte bu amaçtan uzaklaşılmıştır. Çoğu ülke, mümkün olan her şekilde kendilerini kurtarmaya çalışmış; çoğu zaman serbest ticaretin aksine korumacı önlemleri tercih etmiş ve uluslararası işbirliği kurulamamıştır. Nihayetinde ekonomik güvensizlik, siyasi güvensizliği beslemiş; bu da faşizmin güç kazanmasına, uluslararası güvenliğin çökmesine, yeniden silahlanma yarışına ve II.

Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur (WTO, 2013: 52; Prascevic, 2007: 118).

3.2.3. Borç Sorunu

I. Dünya Savaşı'na katılan birçok devlet, savaşın finansmanını, vergi gelirlerini artırmak yoluyla değil, kaybedenlerin savaş sonunda borçları ödeyeceği varsayımıyla borçlanarak gerçekleştirmiştir. Savaş sonunda galip tarafta yer alan devletler, kendilerini -çoğunluğu İngiltere'ye daha az bir miktarı da Fransa'ya olmak üzere- ağır bir borç yüküyle karşı karşıya bulmuştur. Avrupa'da borç verici konumundaki bu iki ülke ise ABD'ye karşı yüksek bir borç yüküne sahip olmuştur[34]. Benzer şekilde, mağlup devletler arasında da kapsamlı bir kredi ağı oluşmuştur. Bunun sonucunda 1918 yılındaki toplam borç hacmi, 21.6 milyar dolara ulaşmıştır. Almanya'nın savaşta uğradığı yenilgiyi, galipler tarafından çarptırıldığı büyük tazminatlar izlemiş ve savaş borçlarının ödenmesi tazminatların ödenmesiyle yakından ilişkili olmuştur. Zira ABD'nin verdiği borçları geri istemesi karşısında İtalya, Fransa ve diğer devletlerin, Almanya'nın tazminat ödemesine kadar borçlarını ödemeyi reddetmeleri ve Almanya'nın tazminatın ödenemez büyüklükte olduğunu savunması, dünyayı ekonomik ve siyasi anlamda bir kaosa sürüklemiştir. Bu dönemde ABD, en büyük net borç veren ülke olurken; onu İngiltere takip etmiştir. ABD'nin borç- alacak ilişkileri sadece 0.4 milyar dolarlık bir borca karşılık verdiği 7.1 milyar dolarlık kredilerden oluşmuştur. İngiltere ise müttefiklerinden (esas olarak Rusya, Fransa ve İtalya) 9,3 milyar dolar alacaklıyken; çoğunluğu ABD'den olan 6.1 milyar dolarlık bir borca sahip olmuştur. Müttefiklerin geri kalanı ise net borçlu durumuna düşmüştür: Fransa, çoğunlukla Rusya, Belçika ve ABD'ye olmak üzere 3.1 milyar dolar borç vermiş ancak İngiltere ve ABD'den 4.2 milyar dolar borçlanmıştır; İtalya, İngiltere ve ABD'ye 3.2 milyar dolar borçlanırken diğer ülkelerden alacakları sadece 0.3 milyar dolarla sınırlı kalmıştır; Rusya da çoğunluğu İngiltere'ye olan 4.9 milyar dolarlık borcuyla en yüksek borca sahip ülke olmuştur.

Savaşın ilk üç yılında başlıca kreditörlük görevini önceki yüzyılın hegemonik gücü İngiltere yürütmüş ancak sonrasında bu görevi, 20. yüzyılın potansiyel hegemonik gücü ABD üstlenmiştir. Diğer taraftan müttefik güçlerin kreditörü ise Almanya olmuştur. Savaşa katılanların toplam borcu 1923 yılı sonuna kadar

[34] ABD savaş sırasında Müttefiklere toplamda 9.45 milyar dolar borç vermiştir. Fakat bu paralar Avrupa'ya taşınmamış; sağlanan kaynaklara (mühimmat, yiyecek malzemeleri, ulaşım olanakları ve nakliye hizmetleri gibi) karşılık Amerikalı tedarikçilere ödeme yapmak için kullanılmıştır (Roselli, 2014: 77).

birikmiş, tahakkuk eden faiz nedeniyle ABD ve İngiltere sırasıyla 11,9 milyar dolar ve 4 milyar dolar net kredi pozisyonuna sahip olmuştur (Kennedy, 1990: 330; Roselli, 2014: 3).

Bu noktada iki kreditör ülkenin (İngiltere ve ABD) savaşla birlikte uluslararası sistemdeki rollerinin değişmeye başlaması dikkate değerdir. Bu duruma yönelik ilk gelişme 1915 yılında yaşanmıştır. Ekim 1915'te İngiltere ve Fransa, savaş malzemeleri alımını finanse etmek için ortak bir komisyon aracılığıyla ABD'den 500 milyon dolarlık bir kredi almak zorunda kalmıştır. Böylece ABD'nin borçlu ve İngiltere'nin ise alacaklı olduğu 19. yüzyıl konjonktürü tersine dönmeye başlamıştır. İngiltere savaşın sonuna kadarki süreçte ise ABD'den yaklaşık 1 milyar sterlin borç almıştır. Bu borç, İngiltere'nin ABD'den aldığı ilk uzun vadeli borç olma özelliği taşımakta ve bu tarihten sonra iki ülke arasındaki finansal güç ilişkilerinin ABD lehine değişeceğine işaret etmektedir (Milward, 1970: 46).

Savaş sonrası dönemde Almanya başta olmak üzere bazı ülkelerin mevcut borçlarına dair ödeme problemlerinin gündeme getirildiği birçok uluslararası konferans ve plan yapılmıştır. Bunlardan ilki, 1920'de gerçekleştirilen Brüksel Konferansı'dır. Bu konferans, savaş tazminatlarının miktarı ve ödeme planı belirlenmediği takdirde; müttefikler arası borç meselesinin çözülemeyeceğinin ortaya konulması bakımından büyük önem taşımaktadır (Kindleberger, 1984: 333-334). Diğer taraftan 1922'de uluslararası ilişkilerin düzeltilebilmesi ve savaşın yol açtığı ekonomik krizin atlatılabilmesi için 34 ülkenin katılımıyla düzenlenen Cenova Konferansı da borç sorununa yönelik girişimlerden bir diğeridir. Temel amacı uluslararası ticareti yeniden canlandırmak olan konferansta bu amacın gerçekleştirilebilmesi için kabul edilen ön koşullardan biri de devlet borçlarının tanınması olmuştur. Bu bakımdan borç sorununun çözülmesi, küresel ekonomi için bağlayıcı bir konuyu teşkil etmiştir (Cevizliler ve Öncü, 2013: 8).

Borç sorunu, Dawes Planı'nın oluşturulduğu 1924 yılında tekrardan kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu plandaki en önemli amaç, Almanya'nın savaş borcunu geri ödeyebilmesi için pratik yolların bulunması olmuştur (Roselli, 2014: 29). Planla birlikte söz konusu borçlar takside bölünmüş ve Almanya'nın kalkınma hızıyla paralel bir şekilde artırılarak ödenmesi kararlaştırılmıştır. Kalkınma hızını artırmaya yönelik olarak da Almanya'ya 200 milyar dolar değerinde uluslararası kredi açılması üzerinde durulmuştur. Toplam borç miktarına yönelik kesin bir tutar belirlenmemekle birlikte; Almanya'nın ilk taksitte 250 milyon dolar ödemesi, sonrasında ise giderek artan miktarda ödemelerde bulunmasına karar verilmiştir. Bu plan, Alman

ekonomisine sermaye girişi sağlayarak bir rahatlama getirmiştir (Sander, 2003: 22, 31).

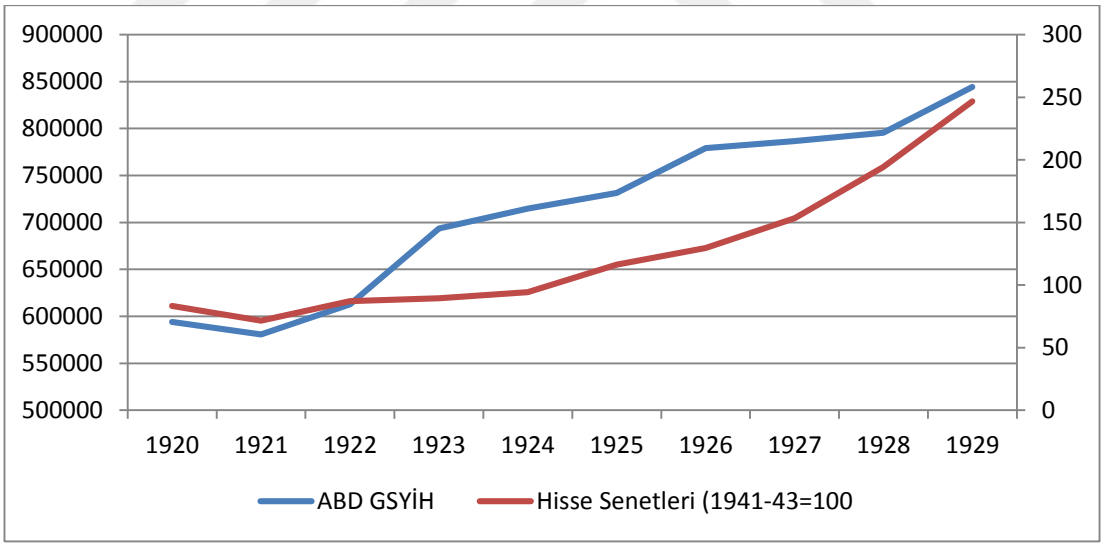
Bu olumlu gelişmeler, Büyük Buhran'ın meydana geldiği 1929'a doğru tersine dönmeye başlamış ve Almanya'nın azalan milli geliri karşısında borç ödemelerinin hasıla içindeki payı yüzde 3.1'e ulaşmıştır. Ödemeler dengesindeki diğer kalemler düşünüldüğünde bu oran oldukça yüksektir. Bunun sonucunda 1930'da yürürlüğe giren Young Planı'yla Almanya'nın toplam tazminat yükümlülüğü düşürülmüş ve vade süresi 59 yıla çıkarılmıştır. Ayrıca borcunu ödeyebilmesi için 35 yıl vadeli 300 milyon dolarlık yeni bir kredi desteği verilmiştir. Kredinin büyük bölümü ABD'den, geri kalanı ise Avrupalı devletlerden olmak üzere farklı ülkelerin katılımıyla sağlanmıştır. Nihayetinde kredinin üçte ikisi alacaklı devletlere geri dönmüş fakat Avrupalı devletlerin eline geçen miktar oldukça az olmuştur. Çünkü bu devletler aldıkları ödemeleri, çoğunluğu ABD'nin verdiği kredilerden oluşan savaş dönemi borçlarını kapatmak için kullamıştır. Böylece savaş boyunca ABD'nin Avrupa'ya sağladığı krediler, büyük çoğunlukta tekrar kendisine dönmüştür. (Roselli, 2014: 40-41,78).

Sonuç olarak; İngiltere, 19. yüzyılın hegemonik gücü olarak liberal sistemin devamlılığı için birçok devletin ekonomik çıkmazlarında finansörlük rolünü üstlenmiş; 20. yüzyıl ile birlikte ise; İngiltere'nin 19. yüzyıldaki borçlu ülkelerinden olan ABD, uyguladığı korumacı ekonomi politikaları ve elde ettiği endüstriyel gelişme sayesinde İngiltere'nin ekonomik liderliğine tehdit oluşturmaya başlamıştır (Carr, 2010: 96). Özellikle dünyanın birinci kreditör ülkesi olma özelliğini İngiltere'nin elinden alarak ABD merkezli bir dünyanın işaretlerini vermiştir. ABD'nin en büyük alacaklı ülke konumuna geçmesi, dünyanın yeni finans merkezi haline gelmesini de beraberinde getirmiştir. Fakat buna rağmen daha önce İngiltere'nin sahip olduğu *"dünyanın merkez bankası*" olma görevini kendi ekonomik özellikleri nedeniyle hemen üstlenmemiştir. Bu durum ileriki yıllarda, uzun vadeli borç veren ve konjonktürel dalgalanmaları önlemeye çalışan bir organın eksikliğine sebep olmuştur (Kennedy, 1990: 331).

3.2.4. Büyük Buhran

I. Dünya Savaşı'nın çok sayıdaki yıkıcı etkisine karşın ABD, bundan olumlu etkilenen bir ülke olmuştur. Savaşla birlikte harap olan Avrupa ekonomileri temel tüketim mallarını bile üretemeyecek durumda olduğu için ABD, ihracat yoluyla Avrupa ekonomilerinin birçok ihtiyacını karşılamış; özellikle silah, gıda ve hammadde bakımından Avrupa'nın tek tedarikçisi olmuş ve böylece 1913 yılında 33 milyar dolar olan ABD milli geliri 1918 yılına gelindiğinde 72 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Bu nedenle savaş sonrasında ABD'de oldukça iyimser bir ortam oluşmuştur. Fordizm mantığıyla işleyen kitlesel üretim sistemi, büyük bir verimlilik ve üretim artışı sağlamış; özellikle radyo, beyaz eşya ve otomobil gibi malların kitlesel arzı, gelirleri yükselen çalışanların talebiyle karşılanmıştır (Küçükkalay, 2014: 550-551). Mevcut gelişmelere; takip eden dönemde yeni bir tüketim kültürünün doğması, iletişim olanaklarının gelişmesi, yaşam kalitesinin artması ve kültürel gelişme eşlik etmiş ve tüm bunlar söz konusu dönemin ABD'de "Kükreyen Yirmiler (Roaring 20's)" olarak adlandırılmasına yol açmıştır (www.american-historama.org, 08.12.2019). Şekil 8, ABD'nin yirmili yıllarda GSYİH'ndaki ve borsadaki yaygın hisse senetleri endeksindeki değişimi göstermektedir:

Şekil 8: ABD'nin GSYİH ve Yaygın Hisse Senedi Endeksleri

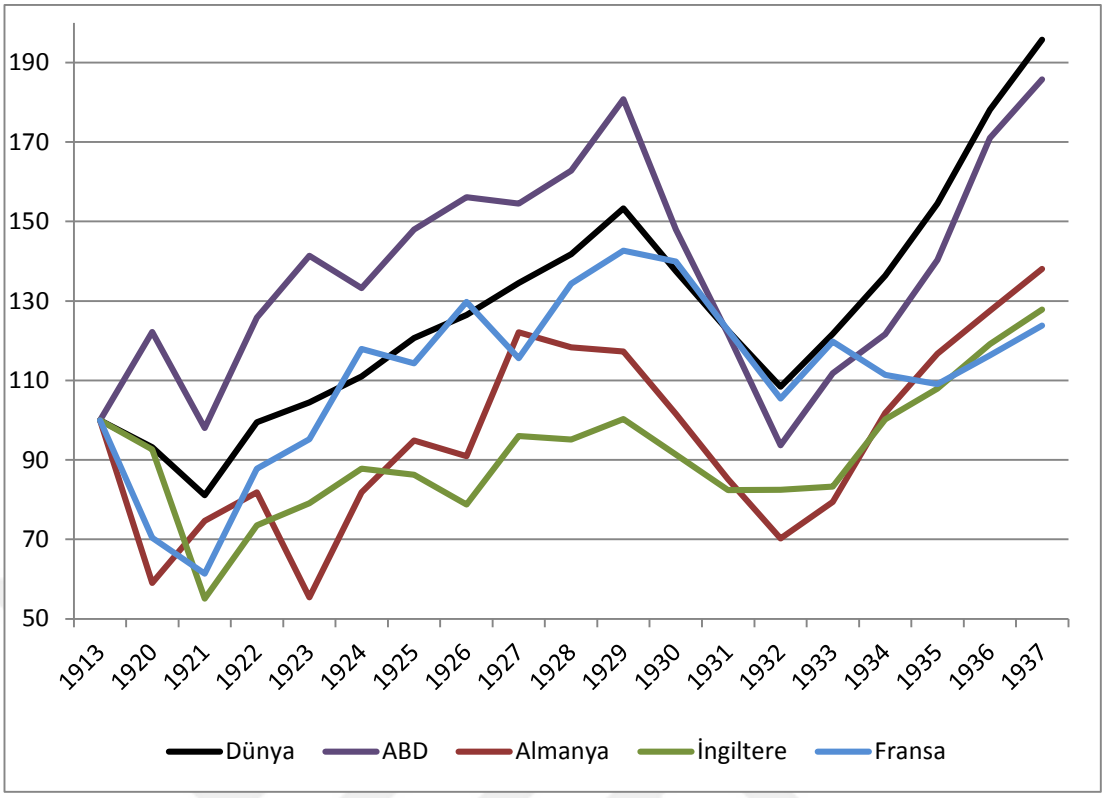

Kaynak: Yazar tarafından (Maddison, 1995: 182-183; Balke ve Gordon, 1986: 803-804) baz alınarak oluşturulmuştur.

Grafiğe göre 1920-1929 yılları arasında ABD GSYİH'sı, kısa bir dönem hariç sürekli artarak; 594.000 milyon dolardan 864.000 milyon dolara yükselmiştir (Maddison, 1995: 182-183). Reel ekonomideki bu gelişmenin yanı sıra finansal piyasalar da bu dönemde oldukça önemli bir ilerleme kat etmiştir.

Avrupa'da ülkelerin altın standardını uygulamaktan vazgeçmek zorunda kalmaları ve ortaya çıkan yüksek enflasyon, finansal varlıkların o güne kadar dünyanın finans merkezi olan Londra'dan ABD'ye taşınmasına neden olmuştur. Bu yoğun hareketlilik, spekülasyon hırsının yayılmasıyla varlık fiyatlarında olağanüstü bir artış meydana getirmiştir. Borsada değerler hızla yükselmiş ve bireyler varlıklarını bu alanda değerlendirmeye başlamıştır. 1920'de 83,2 olan yaygın hisse senetleri fiyat endeksi, 1929'a gelindiğinde 246,7'ye yükselmiştir. Diğer taraftan birçok ülke, savaşın etkisiyle yurtdışına akan altın rezervlerini tekrar yurtiçine çekebilmek adına altın standardı uygulamasına geri dönmüş ve bunun yol açtığı deflasyonist etkiyle ekonomik aktivite yavaşlamıştır. Bu gelişmeler sonrasında 1929 yılı Ekim ayında ABD borsasında başlayan gerileme "*Kara Perşembe*" olarak adlandırılan 24 Ekim günü tam anlamıyla bir çöküşe dönüşmüş ve ilerleyen süreçte dört bin civarında banka batmıştır. Krizin dünyaya yayılmasıyla birlikte uzun süreli bir depresyon süreci başlamış ve bu nedenle söz konusu kriz "*Büyük Buhran*" olarak nitelendirilmiştir. Aynı dönemde savaş boyunca tarımsal üretimin lideri olan ABD karşısında artık savaşın yaralarını saran Avrupa'nın da üretime katılmasıyla birlikte dünyada bir tarımsal üretim fazlası oluşmuştur. ABD'de düşük verimlilik ve gelir eşitsizliği sonucunda azalan talep ve buna eşlik eden arz artışı, fiyatların yaklaşık olarak yüzde 30 gerilemesine yol açmıştır (Eğilmez, 2008: 57-58; Küçükkalay, 2014: 551). Bu fiyat düşüşleri, imalat sanayii üretiminde ve istihdamda da düşüşü başlatmıştır (Bernanke, 1994: 20). Şekil 9, ülkelerin ve dünyanın imalat sanayii endekslerinin yıllar içerisindeki seyrini göstermektedir.

Şekil 9: İmalat Sanayi Endeksleri (1913=100)

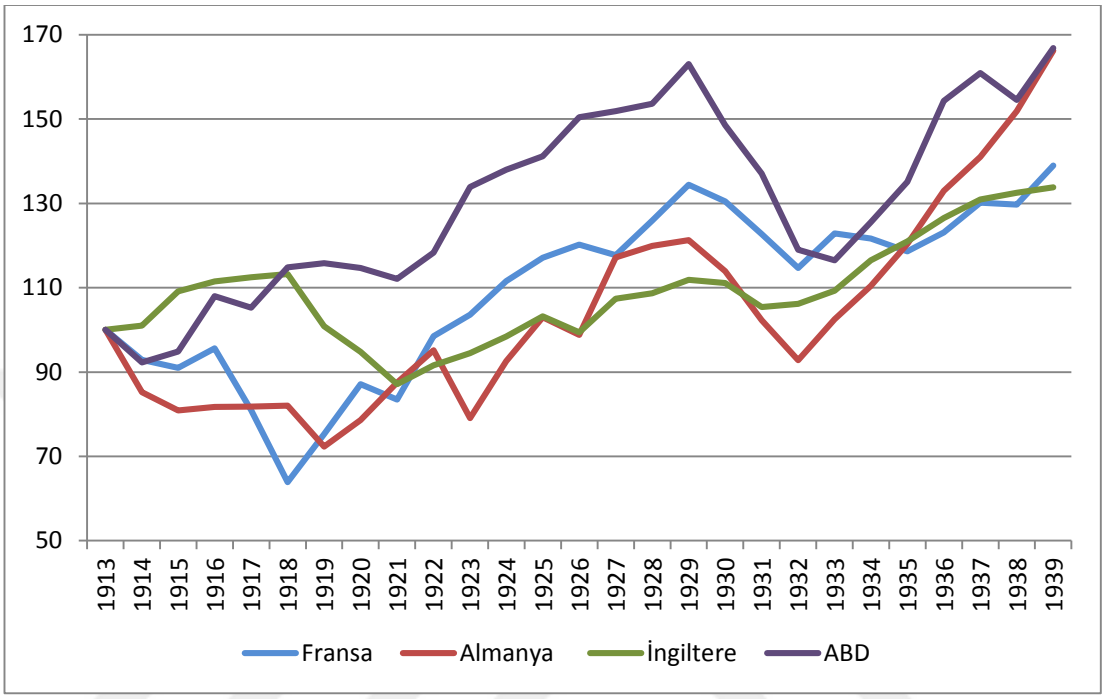
Kaynak: Yazar tarafından (Kennedy, 1990) baz alınarak hazırlanmıştır.

Dünya imalat sanayi endeksiyle en çok benzerlik taşıyan endekse sahip ülkenin, dönemin dünya ekonomisinin itici gücü olan ABD olduğu görülmektedir. Söz konusu dönemde ABD, 19. yüzyılda İngiltere'nin üstlendiği uluslararası ekonomik düzeni sürdürme yahut bu düzene istikrar kazandırma fonksiyonunu üstlenebilme gücü anlamında en büyük potansiyele sahip ülkedir. ABD imalat sanayi endeksinin baz yılı olan 1913 sonrasında uzun süre dünya endeksinin üzerinde seyrettiği ve özellikle 1920'li yıllar boyunca yüksek bir artış gösterdiği görülmektedir. Bu süreç 180,8 ile zirveyi gördüğü 1929 yılına kadar sürmüştür. Fakat 1929'da başlayan buhran, ABD sanayi üretimini 3 yıl içinde yarı yarıya düşürmüş; ABD imalat sanayi endeksinin de 1931 yılından itibaren dünya endeksinin altına düşmesine neden olmuştur. Diğer taraftan Avrupa ülkelerinin iki savaş arası dönemdeki istikrarsız yapısı dikkat çekicidir. Savaşın bu ülkelerin üretim kompozisyonlarında yarattığı etkiler, imalat sanayinde kısa vadeli inişli çıkışlı süreçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Ardından 1929 Buhranı'nın Avrupa ekonomilerinde yol açtığı derin etkiler, bu yılın sonrasında ülkelerin endekslerinde gerçekleşen düşüşlerden anlaşılmaktadır.

1929 Buhranı'nın yol açtığı kayıpları daha geniş bir açıdan görebilmek için ülkelerin üretim miktarları hakkında fikir veren milli hasılalarına bakmak

gerekmektedir. Ülkelerin hasılalarındaki oransal değişimi karşılaştırmalı olarak inceleyebilmek için oluşturulan Şekil 10, seçilmiş ülkelerin hasıla endekslerini içermektedir.

Şekil 10: Ülkelerin Hasıla Endeksleri, 1913-1939 (1913=100)

Kaynak: Yazar tarafından (Maddison, 1995) baz alınarak hazırlanmıştır.

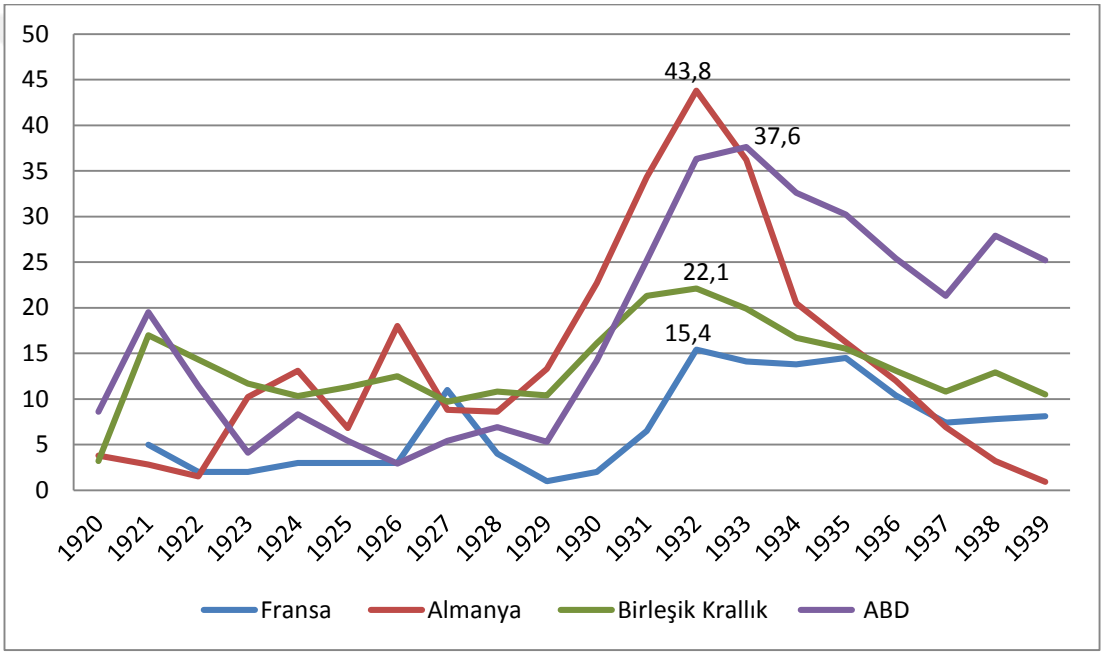
Hasıla endekslerine göre Büyük Buhran'dan en az etkilenen ülke İngiltere[35] olmuştur. Ayrıca daha önce Tablo 4'te yer alan ülkelerin altın standardını askıya alma tarihleri göz önüne alındığında, İngiltere ve ABD'nin bu yıllardaki (sırasıyla 1931 ve 1933) hasıla kayıplarının Buhran sonrasındaki en yüksek seviyelerine denk gelmesi dikkat çekicidir. Bu bakımdan altın standardının terk edilmesiyle birlikte standardın deflasyonist niteliğinin kısmen de olsa bertaraf edilerek; tekrar hasıla artışı sağlanabildiği görülmektedir. ABD diğer ülkelere göre daha hızlı bir toparlanma yaşamış ve 1936 yılında, tekrardan 20'li yıllardaki yüksek hasıla endeklerine ulaşmaya başlamıştır. Bu süreçte Almanya için 1929-1932 yılları arası, hasıla endeksinde en büyük düşüşün yaşandığı dönem olmuştur. 1932 yılında ise dipten dönüş gerçekleşmiş ve toparlanma aşamasına geçilmiştir. 1933'te Nasyonel Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin iktidara gelmesiyle birlikte ekonomide hızlı ve istikrarlı bir büyüme süreci yaşanmıştır. Diğer taraftan Fransa için de 1932 yılı,

[35] İngiltere korumacılıktan ziyade ortodoks iktisat politikaları uygulamasına rağmen ABD'ye göre krizden daha az etkilenmiştir. Bunun temel nedenlerinden biri esnek para politikası uygulayabilme kapasitesidir (Küçükkalay, 2014: 566).

Almanya ile aynı öneme sahiptir. Zira Avrupa'nın endüstriyel üretiminin 1929 yılı baz alındığında; 1932'de yüzde 72'ye, ihracat değerinin ise yüzde 40'a düşmüş olması, birçok Avrupa ekonomisi için bu yılın hasıla endekslerinin buhran sonrasındaki en düşük seviyelere ulaştığı yıl olmasını beraberinde getirmiştir (Temin ve Toniolo, 2008: 96).

Meydana gelen üretim ve gelir kayıpları, istihdam hacminin de önemli ölçüde daralmasına neden olmuştur. Bu bakımdan işsizlik, Büyük Buhran'ın yol açtığı en büyük ekonomik sorunlardan biri haline gelmiştir. Dönem boyunca ülkelerin hasılalarındaki düşüşler (Şekil 10) ile aşağıdaki Şekil 11'de yer alan işsizlik oranları arasındaki ters yönlü ilişki göze çarpmaktadır.

Şekil 11: Ülkelerin İşsizlik Oranları, 1920-1939

Kaynak: Yazar tarafından (Eichengreen ve Hatton, 1988) baz alınarak hazırlanmıştır.

Büyük Buhran'ın ülke ekonomisinde yol açtığı sorunlar, ABD'nin I. Dünya Savaşı'yla birlikte Avrupa'ya vermeye başladığı kredileri azaltmasını beraberinde getirmiştir. Bu durumdan en ağır etkilenen ülkelerden biri ise ekonomisinin çoğunluğu ABD kredileri sayesinde işleyen Almanya olmuştur (spartacus-educational.com, 08.03.2020). 1928'de Almanya'da yüzde 8,6 olan işsizlik oranı, 1932'de yüzde 43,8'e kadar yükselmiştir. ABD ise seçilmiş ülkeler arasında Almanya'dan sonra en yüksek ikinci işsizlik oranına sahip ülke olmuştur. İflas eden birçok işletme ve talep yetersizliği yüzünden daralan üretim nedeniyle 1929'da yüzde 5,3 olan işsizlik oranı, 1933'te yüzde 37,6'ya kadar çıkmıştır. İngiltere ve Fransa ise sırasıyla yüzde 22,1 ve yüzde 15,4 ile bu iki ülkeye göre daha düşük

işsizlik oranlarına sahip olmuştur. Buna rağmen işsizlik olgusu, sosyo-politik anlamda önemli gelişmelere yol açmıştır. İngiltere yüksek işsizlik oranlarıyla başa çıkamamış; 1932 yılında yapılan "*Ulusal Açlık Yürüyüşü*" protestoları sonrasında 200.000 işsiz oldukça kötü koşullardaki çalışma kamplarına gönderilmiştir. Fransa'da ise sosyalistlerin 1936 yılında iktidara gelmesinde yine işsizlik olgusu başat bir faktör olmuştur (Kaykusuz, 2014: 163,165)

ABD'de 1933-1938 yılları arasında krizin yol açtığı olumsuzlukları ortadan kaldırmak amacıyla New Deal programı uygulanmıştır. Bu program, istihdam yaratma ve toplam talebi artırmada kamu kesimine önemli bir rol veren Keynesyen politikalardan oluşmuştur (Küçükkalay, 2014: 562). New Deal'ın başlamasından itibaren işsizlik oranında büyük bir azalma sağlanmıştır. Almanya'da ise 1933 yılı sonrasındaki Nazi iktidarında merkantilist dönemdeki zorunlu çalışma yasalarını andıran uygulamaların olması nedeniyle 7 yıl içinde işsizlik oranı yüzde 1'in altına düşürülmüştür[36].

Bir yandan üretimde ve hasılada azalma, diğer yandan yüksek işsizlik oranları gibi sorunları ortaya çıkaran Büyük Buhran'a karşı ekonomi otoriteleri, tartışmaları günümüze kadar devam eden politikalar uygulamışlardır. Örneğin; Amerika Merkez Bankası (FED) 1928-1929 arasındaki borsadaki olağanüstü artışı kontrol etmek için daraltıcı para politikası uygulamıştır. Parasal daralma, ABD'de faiz oranlarının yükselmesine neden olmuş ve küresel para arzındaki büyüme hızı giderek yavaşlamıştır (Balderstone, 2003: 2-3). Diğer taraftan bireyler, parasal varlıklarını banka mevduatlarından nakde dönüştürmeye başlamıştır. Para arzı, bankaların mevduat artışlarıyla genişleyebildiği için tercihlerdeki bu değişiklik para arzını azaltmıştır[37]. Bankaların borç alanlarla borç verenleri bir araya getiren kredi aracıları olduğu göz önüne alındığında; bireylerin çoğunluğunun mevduatlarını çekmesi karşısında bankaların aracılık maliyetleri artmıştır. Birçok banka batmış; geride kalanlar ise hem az sayıda olmaları hem de oluşan güvensizlik ortamı nedeniyle aracılık işlevini yerine getirememiştir. Makroekonomik anlamda; para stokundaki azalmaya bağlı talep şokuna, bankaların kredi aracılık maliyetlerinin artmasıyla oluşan arz şoku eşlik etmiştir. Sonuç olarak ABD'de meydana gelen banka çöküşleri, müşterilerin fonlarını geri çekmelerine, kredi aracılık maliyetlerinin

[36]Nazilerin 26 milyondan fazla kişiyi sayısı 3000'i bulan zorunlu çalışma kamplarında istihdam ettiği düşünülmektedir. Detaylı bilgi için bkz: (https://www.ns-zwangsarbeit.de, 07.03.2020)

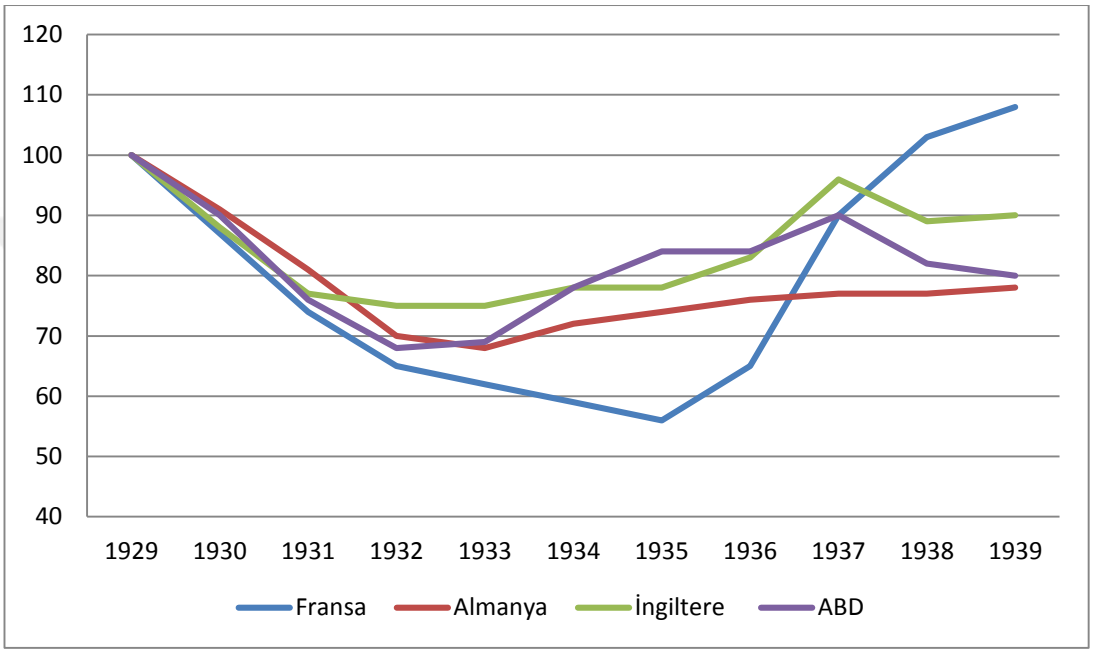
artırmasına ve para stokunun azaltmasına neden olmuştur (Temin ve Toniolo, 2008: 97-98).

Milton Friedman'a göre krizin asıl nedeni; bireylerin fonlarını geri çekerek nakde yönelmeleri karşısında, FED'in para arzı artışına gitmeyip onların ihtiyaç duydukları nakdi sağlamamasıdır (Friedman, 2011: 65). Üstelik 1929-1933 arasında para arzının üçte bir oranında daralması, Buhran'ın etkilerini giderek derinleştirmiştir. Bu bakımdan parasal faktörler krizde büyük bir role sahip olmuş ve FED, kriz boyunca çare üretmeyen politikalarını ısrarla devam ettirmiştir (Küçükkalay, 2014: 557). FED'in çöküşü engelleyememesi, onun nakit sağlama noktasındaki güçsüzlüğünü değil daha çok para otoritelerinin iradesizliğini ve daha küçük ölçüde de mevcut parasal düzenlemelerdeki yanlışlığı yansıtmaktadır. Friedman'a göre eğer para stokundaki düşüşün önüne geçilse ve gerekli parasal genişleme sağlanabilseydi dört yıl içinde parasal gelir yarı yarıya ve fiyatlar da üçte bir oranında azalmayacaktı (Friedman ve Schwartz, 1963: 300-301; Friedman, 2011: 65).

Buhran'ın nedenlerine yönelik bir diğer parasal açıklama Eichengreen ve Temin (2000) tarafından geliştirilmiştir. Depresyonun sebebini altın standardı çerçevesindeki uluslararası parasal etkileşimlere bağlayan söz konusu açıklama, "ET Tezi" olarak bilinmektedir (Balderstone, 2003: 1). ET Tezi'ne göre altın standardı uygulaması, rasyonel bir araçsallıktan ziyade dünya genelinde standarda yönelik olumlu bir inancın var olması nedeniyle 19. yüzyıl boyunca ve kısmen de 20. yüzyılda uygulamada kalmıştır (Eichengreen ve Temin, 2000: 206). Fakat standart, 1920'lerle birlikte uluslararası finansal sistemin kırılganlığını artırarak; 1930'ların depresyon ortamına zemin hazırlamıştır. Altın standardının deflasyonist özellikler taşıması da krizde merkezi bir faktör olmasını beraberinde getirmiştir. Ayrıca ET Tezi, krizin tüm dünyaya yayılarak; Büyük Buhran haline gelmesinin temel nedeni olarak da altın standardını görmektedir (Eichengreen,1995: 15). Örneğin; 1930'larda bankacılık sektöründeki krizler, sadece altın standardı uygulayan ülkelerle sınırlı kalmıştır. Bu bakımdan Friedman ve Schwartz (1963)'ın krizin nedeni olarak gördükleri parasal sıkılaşma ve yüksek faiz oranlarına ilişkin bir kanıt bulunmamakta ve altın standardı krizde başat faktör olmaktadır (Temin ve Toniolo, 2008: 97). ET Tezine göre; krizin yapısal temelleri I. Dünya Savaşı'na dayandırılmakta ve altın standardının savaş sonrasında işlevselliğini giderek kaybettiği belirtilmektedir. Böylece savaş ile birlikte merkez bankaları arasında oluşan zayıf işbirliği ve Büyük Buhran'a kadar uluslararası anlamda bir işbirliğinin tesis edilememesinin (1870-1914

yılları arasında uluslararası altın standardı sisteminin devamlılığını ve teşvikini sağlayan esas aktör; dönemin rezerv parasına ve standardın merkezi Londra'ya sahip olan, standardın kolaylaştırdığı serbest ticaretin faydalarından en büyük payı alan İngiltere'ydi), deflasyonun aktarımını artırdığı iddia edilmektedir (Balderstone, 2003: 3; Çağlar ve Dışkaya, 2018: 6-7). Büyük Buhran ile birlikte başlıca sanayileşmiş ülkelerde yaşanan deflasyon, Şekil 12'de açıkça görülmektedir.

Şekil 12: Ülkelerin Fiyat Endeksleri, 1929-1939 (1929=100)

Kaynak: (Mitchell, 1998: 858,859; Mitchell, 1983: 836).

Irving Fisher (1933), Büyük Buhran'ı açıklarken bu deflasyonist sürece dikkat çekmektedir. Söz konusu dönemdeki ekonomik daralmanın temel nedeni olarak; aşırı borçlanma ve deflasyon ilişkisi üzerinde durmaktadır. Konjonktürün genişleme dönemlerinde yüksek getiri beklentisindeki bireyler, finansal varlıklara daha fazla yatırım yaparken; aynı zamanda daha fazla borçlanma yoluna gitmiştir. Aşırı borçlanma durumunun piyasada likidite sıkışıklığına neden olması karşısında oluşan panik ortamı, bireyleri varlıklarını satmaya teşvik etmiştir. Artan satışlar karşısında varlık fiyatları hızlıca düşmüş ve bu durum, bireyleri daha büyük bir borç yüküyle karşı karşıya bırakmıştır. Başlangıçta ekonominin canlanma döneminde gerçekleştirilen aşırı borçlanma bir deflasyona sebep olmuş ve nihayetinde borç yükü artmıştır. Fisher'in bu yaklaşımı "Borç Deflasyonu Teorisi" olarak bilinmektedir (Akbaş, 2017: 96-97).

John Maynard Keynes ise sorunu, bu parasal açıklamaların dışında çok daha farklı bir alanda görmüştür. Keynes'e göre Neoklasik Teori'nin son derece

gerçekçi olmayan varsayımları, artan ekonomik sorunlara çözüm üretememiş; Buhran'a yönelik farklı ve tamamen yeni bir açıklamayı gerektirmiştir (Prascevic, 2007: 115). Bu nedenle Keynes, Klasik iktisatçıların o döneme kadar süregelen sadece arz yönlü yaklaşımlarına karşın talep yönlü makroekonomik bir analiz geliştirmiştir. Talep yetersizliğinin ulusal hasılayı düşürdüğüne, yatırımları azalttığına ve böylece eksik istihdam durumunun ortaya çıktığına dikkat çekmiştir (Keynes, 2018a, xxviii). Bu bakımdan Klasiklerin iddia ettiği gibi ekonominin daima tam istihdamda dengeye gelmeyebileceğini ortaya koymuştur. Keynes, talep yetersizliğinin önüne geçebilmek için devlete önemli bir görev yüklerken; kamu harcamaları ve istihdam artırılarak gerekli talebin tekrardan oluşturulabileceğini şöyle savunmaktadır: *"Depresyonun kendisi, işsizlerin desteğine yönelik artan harcama ve vergi gelirlerindeki düşüşten kaynaklanan hükümet açıklarının sebebidir. Özel harcamaların yetersiz olduğu bir dönemde kamu borcu kaçınılmazdır: yoksulluğun ve hareketsizliğin bir sonucu olarak pasifçe zarar görmekten ziyade aktif olarak istihdam sağlama ve endüstriyel faaliyetlerin teşvik edilmesine katlanmak daha iyidir"* (Keynes ve diğerleri, 1971: 337).

Charles Kindleberger'e göre, buhranın ortaya çıkışı ve giderek büyük bir küresel sorun haline gelmesinin ardında daha genel ve ekonomi politik sebepler bulunmaktadır. Kindleberger'e göre buhran, ABD'nin içsel dinamiklerinden ziyade uluslararası ekonomi politik ilişkilerden kaynaklanmaktadır. I. Dünya Savaşı boyunca dünyadaki üretimin Avrupa dışında aşırı genişlemesi ve savaş sonrası Avrupa üretiminin tekrardan canlanmasıyla birlikte bunun reel ekonomide meydana getirdiği değişimler, buhranın nedenlerinden biri olmuştur. Bunlara ek olarak savaş sonrası tazminat tartışmaları, savaş borçlarına dair belirsizliklerin yol açtığı finansal zorluklar, istikrarsız döviz kurları ve kredi ilişkilerindeki problemler, buhranın giderek derinleşmesine zemin hazırlamıştır (Kindleberger, 2007: 192, 194).

Kindleberger, bunların dışında en genel ve temel neden olarak ise uluslararası sistemin işleyişinde sorumluluğu alacak bir hegemonik gücün olmayışını göstermektedir. Aslında bu durum; önceki bölümlerde bahsedilen borç ilişkilerindeki gelişmeler, korumacılığın uluslararası ticarete getirdiği kısıtlamalar ve parasal sistemin istikrarsızlığı gibi dünya ekonomisindeki sorunların da açıklayıcısı niteliğindedir. Zira İngiltere'nin eskiden sahip olduğu eko-politik gücünü kaybetmesi ve ABD'nin liderliğin sorumluluğunu almadaki isteksizliği karşısında Kindleberger, uluslararası ekonomik istikrarın tesisi için tüm bu sorunlara yönelik hegemonun yerine getirmesi gereken birçok fonksiyon tanımlamıştır. Bunlardan biri hegemonun

kriz durumlarında son kredii mercii[38] olarak görev almasıdır (Kaykusuz, 2014: 174-175). Son kredi merciinin sistemde var olması, özellikle para arzını düzenli biçimde artırarak; reel aktiflerden nakit değerlere doğru kontrolsüz ve sürekli geçişi durdurmak için gerekmektedir. Buna göre, deflasyonist bir kriz karşısında para stoku artışını sağlayacak iradeye sahip bir son kredi mercii olmalıdır. Aslında buradaki kilit soru; son kredi merciinin sadece var olması değil, bu görevi yerine getirebilme iradesine sahip olup olmadığıdır (Kindleberger, 2007: 227, 293).

Friedman'a göre, FED'in bu dönemde yurtiçinde bu görevi üstlenebilecek gücü bulunmaktadır fakat bu konudaki iradesi yeterli olmamıştır (Friedman, 2011: 65). Çünkü FED'in merkezi olmayan yapısı ve liderlik özelliğinin zayıf oluşu, onun kapasitesini sınırlamıştır (Bordo, 2014: 130). Üstelik FED, son kredi mercii olarak bu görevi yerine getirmiş olsaydı bile, bankacılık krizinin Avrupa'ya yayılması[39]ndan sonra sorunu çözebilmek için artık uluslararası boyutta bir son kredi mercii gerekmiştir. Fakat söz konusu dönemde böyle bir iktisadî kurum olmadığı için Büyük Buhran önlenememiştir. Bu duruma benzer örnekler tarihte 1720, 1873, 1882, 1890 ve 1921 yıllarındaki krizlerde de yaşanmıştır. Bu krizlerin tamamında Büyük Buhran'da olduğu gibi etkin bir son kredi mercii yoktur. Böyle bir kurumun olmadığı zamanlarda finansal panikleri izleyen krizler, daha uzun sürüp sıklıkla tekrarlanırken; olduğu zamanlarda ise çok bir kısa süre içerisinde atlatılmıştır (Kindleberger, 2007: 253, 294). Kindleberger, krizin etkilerinin devam ettiği 1929-1939 yılları arasının çok yıkıcı ve uzun bir dönem olduğuna dikkat çekmektedir. Bu durumun, krizin ekonomik sistemin İngiltere'den ABD'ye devredilme sürecine denk gelmesinden kaynaklandığını öne sürmektedir. Kriz öncesinde eski gücünü kaybetmiş olan İngiltere, tüm ülkeler için ortak iyiye hizmet eden kamu mallarını sağlayamamıştır. Yeni lider olarak görülen ABD ise kriz sonrasında 1939'a kadar bu görevi üstlenmemiştir (Kindleberger, 1976: 35).

Sonuç olarak olumsuz etkileri uzun yıllar devam eden Büyük Buhran, kapitalizmin geleceği açısından II. Dünya Savaşı sonrasına kadar devam edecek belirsizlik döneminin başlangıcı olmuştur. Buhran nedeniyle meydana gelen deflasyon, altın standardının terk edilişi, devalüasyonlar, ticarete ve sermayeye uygulanan kısıtlamalar, uluslararası borçların ödenmemesi gibi gelişmeler, küresel

[38] Son kredi mercii, herhangi bir finansal panik anında piyasada oluşabilecek yüksek para talebini karşılayacağını önceden garanti ederek; paniğin büyük bir kriz haline gelmesinin önüne geçebilecek para otoritesidir (Bordo, 2014: 127).

[39] 1931'de Avusturya'nın en büyük bankası olan Credit Anstalt'ın iflası, ABD'de başlayan krizin finansal anlamda Avrupa'da yarattığı olumsuz etkinin en önemli göstergelerindendir (Kindleberger, 2007: 271).

ticaret ve kredi sisteminin giderek bozulmasına neden olmuş ve bu durum, birçok ülkede sosyalizme duyulan ilgiyi artırmıştır. Kuzey Avrupa'da sosyalist ve sosyal demokrat partilere rağbet artarken, Batı Avrupa'da ise bir başka alternatif sistem olarak radikal milliyetçilik ve faşizm güç kazanmış; bazı ülkelerde Faşist partiler iktidara gelmiştir (Kaykusuz, 2014: 171; Kennedy, 1990: 332). Bu süreçle birlikte kapitalizmin geleceği için kurumsal düzenin oluşturulması gereği oldukça görünür hale gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası inşa edilecek ekonomik kurumlara ve bunları oluşturabilecek iradeye sahip bir güce duyulan ihtiyaç, bu dönemde hissedilmeye başlanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HEGEMONİK İSTİKRAR ARAYIŞLARI VE YENİ EKONOMİK SİSTEM

Hegemonik İstikrar Teorisi açısından uluslararası istikrarın kaynağı, hegemonik bir gücün çeşitli kamu malları vasıtasıyla sisteme istikrar kazandırmasıdır. Hegemonik gücün dönemsel olarak muhtelif devletler arasında el değiştirdiği dönemlerde ise uluslararası ekonomik istikrarın sekteye uğradığı görülmüştür. Söz konusu dönemlerde hegemonik gücün hangi ülke olduğu ya da bir hegemonyanın söz konusu olup olmadığı tartışmalı bir konuyu teşkil etmekte ve düşünürler tarafından farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Bu görüşler arasında, 19. yüzyılın hegemonik gücü, çoğunlukla İngiltere olarak değerlendilmiş ve iki savaş arası dönemde eko-politik gerileme nedeniyle bu hegemonyayı devam ettiremediği öne sürülmüştür. Yine iki savaş arası dönemde mevcut gücüyle uluslararası sistemde öne çıkan ABD ise Avrupa ve dünyanın sorunlarına doğrudan çözüm üretecek belirleyici bir aktör olarak sistemde yer almaktan kaçınmıştır. Başkan Wilson'ın söz konusu dönemde uluslararası sorunlara çare üretecek bir kurum olarak Milletller Cemiyeti'nin kurulması yönündeki etkili girişimi dışında genel olarak ABD, iç politika ve kendi ekonomisindeki gelişmelere yönelmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı, ABD'nin yeni hegemonik güç olarak sistemde yer almasını kaçınılmaz kılmıştır.

II. Dünya Savaşı ile birlikte başlıca kapitalist ülkeler, iki savaş arası dönemin sorunlarından kurtulmayı önceleyen yeni bir ekonomik sistem arayışına girmiştir. Bu dönemde İngiltere'nin uluslararası sistemin liderliğini yürütemediği açıkça görülmeye başlanmış ve oluşturulan yeni ekonomik sistemin garantörü, ABD olmuştur. Bu bakımdan yeni ekonomik sistemin kararlaştırıldığı Bretton Woods Konferansı, söz konusu iki devlet arasında hegemonyanın resmi anlamda devredilmesi olarak da görülebilir.

Bu bölümde hegemonik dönemlere yönelik bir tarihsel arka plan olarak farklı yazarların dönemsel sınıflandırmalarına yer verilecek, ülkelerin uluslararası barışa yönelik ortak girişimi olan Milletler Cemiyeti'nin temel başarısızlık sebebi üzerinde durulacak, Bretton Woods Konferansı'nda planlanan yeni ekonomik sistemin kurumları ve yeni hegemonik güç olarak ABD'nin uluslararası sistemdeki rolüne değinilecektir.

4.1. HEGEMONYANIN DÖNEMSEL SINIFLANDIRMALARI

Tarihte yükseliş ve düşüş döngüsü olarak adlandırılabilecek; uluslararası sistemdeki yönetim gücünün el değiştirdiği dönemler bulunmaktadır. Zira zaman içinde gücünü artırıp; sistemi yönetme kabiliyeti kazanan devlet, bir süre sonra karşılaştığı ekonomik süreçler ve olağanüstü durumlar nedeniyle bu kabiliyetini yitirerek; liderlik konumunu kaybedebilmektedir. Sistemi yönetme isteği, gücü ve iradesine sahip başka bir devlet ise yeni lider/hegemon olarak öncekinin yerini alabilmektedir. Dünya liderliğinin tarihin farklı dönemlerinde hangi devletlerin elinde olduğu ve bu liderlerden hangilerinin hegemonik olarak adlandırılabileceği konusu birçok yazar tarafından farklı şekillerde değerlendirilmektedir.

Bu yazarlar arasından Katzenstein, son iki yüzyıllık süreçte iki farklı hegemonun olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki, 1840-1880 yılları arasında dünyayı liberal politikalar temelinde şekillendiren İngiltere'dir. Diğeri ise II. Dünya Savaşı sonrası ön plana çıkan ve benzer şekilde açık bir uluslararası sistemi takip eden ABD'dir (Katzenstein, 1977: 591, 593).

Modelski (1978) ise hegemonya dönemlerini daha eskiye götürerek; modern dünyada beş ayrı hegemonik döngü yaşandığını öne sürmektedir. O'na göre hegemonya dönemlerinden ilkini; 1494'ten 1576-1580 yılları arasına kadar Portekiz hegemonyası, ikincisini ise; 1609'dan 1672-1678 yılları arasına kadar süren Hollanda hegemonyası oluşturmaktadır. Bunlardan sonraki hegemonya dönemlerinden ikisi, İngiltere liderliğinde gerçekleşmektedir. Bunlar, 1713'ten 18. yüzyılın sonuna kadar sürmüş olan ilk dönem ve ardından 1815-1939 yılları arasındaki ikinci dönemdir. ABD'nin liderliği üstlendiği son hegemonik dönem ise 1945 yılında başlamıştır (Modelski 1978: 219-224).

Cox (1983)'ın sınıflandırması; 1845'ten 1980'lere kadarki süreci kapsamakta ve bu süreç hegemonya bakımından 1845-1875, 1875-1945, 1945-1965 ve 1965 sonrası olmak üzere 4 farklı döneme ayrılmaktadır. Cox'a göre bu dönemlerden ilki (1845-1875), İngiltere merkezli bir dünya ekonomisinin olduğu hegemonik bir dönemdir. Bu dönemde İngiltere, Avrupa'daki güç dengesini elinde tutan ülke konumundadır ve İngiltere'de oluşturulan ekonomik doktrinler (karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı serbest ticaret, altın standardı vb.), dünyanın geri kalanına yayılmıştır. İkinci dönem (1875-1945) ise Avrupa'da dengelerin değiştiği, serbest ticaretin yerini korumacılığa bıraktığı, altın standardının terk edilmeye başlandığı ve İngiltere'nin diğer ülkelere karşı nispi üstünlüğünün giderek azaldığı hegemonik

olmayan bir dönemdir. Üçüncüsü (1945-1965), ABD'nin temelde İngiltere hegemonyasına benzer bir düzen kurduğu yeni bir hegemonik dönemdir. Fakat bu hegemonya dönemi ilkinden farklı olarak daha karmaşık bir dünya ekonomisine dayanmaktadır. 1965 sonrası dördüncü ve son dönem ise ABD hegemonyasının azaldığı yeni bir süreci ifade etmektedir (Cox, 1983: 170-171).

Dünya sistem teorisyenlerinden Wallerstein ise tarihte sadece üç hegemonik gücün var olduğunu öne sürmektedir: bunlar sırasıyla 1620-1650 yılları arası Hollanda, 1815-1873 arası İngiltere ve 1945-1967 döneminde ABD'dir. Hegemonyanın oluşma sürecinde bu ülkeler için en önemli başarı, üretimde önemli verimlilik artışları sağlamalarıdır. Fakat bu artışı uzun süre devam ettirmek mümkün olmadığı için hegemonya dönemlerinin her biri kısa ömürlü olmuştur (Wallerstein, 1984: 62).

Hegemonik İstikrar Teorisi'ne katkıda bulunan birçok yazar ise başlıca iki hegemonik dönem üzerinde durmaktadır. Bu bakış açısına göre; 19. yüzyılın başından I. Dünya Savaşı'na kadarki süreçte hegemonik güç, İngiltere olmuştur. İki savaş arası dönemde liderliği üstlenen bir devlet olmadığı için uluslararası sistem istikrarsız bir yapıya bürünmüştür. II. Dünya Savaşı sonrasında ise ABD hegemonyası başlamıştır (Kindleberger, 1976: 32; Gilpin, 1987: 73; Keohane, 2019: 137). Bu hegemonik süreçlerin tarihsel anlamda nasıl geliştiğine bakmak, teorinin temel referans alanlarının anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu bakımdan son iki yüzyıllık süreç, İngiliz hegemonyası, iki savaş arası dönem ve Amerikan hegemonyası olmak üzere üç temel dönem olarak ele alınabilir.

Uluslararası sistemde hegemonik bir liderliğin başladığı ilk tarih olarak Napolyon Savaşları(1815) sonrası dönem gösterilmektedir. I. Dünya Savaşı'na kadar süren İngiltere'nin hegemon olduğu bu dönemde (Pax Britannica), ülkedeki orta sınıf iktidarının dayandığı liberalizm ideolojisi temelinde bir uluslararası sistem tasarlanmıştır. İngiltere'nin ekonomik üstünlüğü bu süreçte kendisine; güçlü devletleri liberal ideallere ikna etme, serbest ticaretin faydalarını tanıtma, ülkeleri korumacı politikalardan uzaklaştırma ve piyasalarını uluslararası sisteme açma konularında avantaj sağlamıştır (Gilpin, 1987: 73).

Aynı dönemde; İngiltere'nin ulusal parası olan sterlin, dünyadaki rezerv para olmuş ve aşağıda yer alan kamu malları da lider tarafından sağlanmıştır (Kindleberger, 1976: 32):

- İngiltere'nin serbest ticaretince şekillenen zorunlu mallar piyasası,
- Londra merkezli ve dengeli sermaye akımları,

- Altın standardı yardımıyla sağlanan makroekonomik politikaların ve döviz kurlarının koordinasyonu,
- İngiltere Merkez Bankası'nın -özellikle 1844 yılı sonrasında- son kredi mercii görevini üstlenmesi.

İngiltere'nin tüm bu girişimlerinin sonucunda liberal bir uluslararası sistemin inşa edildiği söylenebilir. Özellikle liberal değerlerin temelini oluşturan serbest ticaret düzeninin İngiltere'nin katkıları olmaksızın tesis edilebilmesi oldukça düşük bir ihtimal olarak görünmektedir. Çünkü İngiltere, bu düzenin tesisi için büyük çaba harcamış ve buna koşut olarak Avrupa ekonomileri, hegemonun öncülüğünde 1820'den 1875 yılına kadar serbest ticaret düzeni içerisinde konumlanmıştır (Kindleberger, 1976: 17).

Kindleberger, Avrupa ekonomilerini bu geçiş sürecinde ayrı ayrı ele almak yerine; ideolojik veya öğretisel anlamda ortak nedenlerle serbest ticarete geçen tek bir bütün olarak değerlendirmenin daha doğru olacağını savunmaktadır (Kindleberger, 1973: 51). İdeoloji ve öğretilerin İngiltere temelli olduğu ve piyasa rasyonalitesinin İngiliz orta sınıfının çıkarlarından kaynaklandığı (Ruggie, 1982: 386) göz önüne alındığında Bölüm 2.1.1'de üzerinde durulan Polanyi'nin "Laissez-faire planlı bir gelişmeydi" görüşü geçerlilik kazanmaktadır (Polanyi, 1986: 150).

İngiltere'nin siyasi liderliğinin tüm bu çabalar sayesinde II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar devam ettiği söylenebilir. Fakat ekonomik liderliğinin zayıflaması 1873 yılına dayanmaktadır. Bu tarihten sonra da uzun bir süre dünyadaki en büyük ekonomik güç olma özelliğini devam ettirse de hegemonik gücü giderek azalmıştır (Öztürk, 2011: 78). 1873'teki bu zayıflama ise 1896 yılına kadar süren Uzun Depresyon'dan kaynaklanmaktadır. İngiltere, 1870'lerin sonlarından itibaren ülkelerin krize tepki olarak korumacılığa yönelmesine engel olamamıştır (Katzenstein, 1977: 594). Yine de kriz sonrasında ekonomik büyüme yavaşlamasına rağmen – I. Dünya Savaşı'na kadar- serbest ticareti sürdürerek liderlik görevini yerine getirmeye çalışmıştır[40]. Zira kriz zamanları liderin diğer ülkelerle ticaretini sürdürmesi, dış dünya için iki önemli fayda sağlamaktadır. Bunlar: yerel kaynakları dış piyasalara kanalize etmek ve liderin ithalatıyla darboğazdaki açık piyasaların rahatlamasını sağlamaktır. Bu faydalar sayesinde dünyadaki asimetri belli oranda giderilebilmiş ve uluslararası sistemde bir dengelenme sağlanabilmiştir (Kindleberger, 1973: 293-294).

[40] Büyümesindeki yavaşlamaya karşın serbest ticareti sürdürebilmesinde, yavaşlayan endüstrilerin ithalatçı olmaktan ziyade ihracatçı olmasının büyük payı bulunmaktadır (Kindleberger, 1973: 294).

I. Dünya Savaşı ile İngiltere hegemonyasının son bulması, yeni lider olarak ABD'nin ön plana çıkmasına ortam hazırlamıştır. ABD'nin ekonomik liderliği görünür hale gelse de II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bunun bir hegemonyaya dönüşebildiğini söylemek mümkün değildir. Fakat 1920'lerde, liderliğin gerektirdiği uluslararası ekonomik sistemi dengeleme yeteneğine sahip olduğu görülmüştür. Bu dönemde ABD'de yaşanan ekonomik canlanmanın faydaları uluslararası sisteme de yansımıştır. ABD'nin özellikle diğer devletlere borç vermesi ve yatırımlar kanalıyla dışa sermaye aktarması, dünyadaki asimetrinin giderilmesini sağlamıştır. Fakat ardından gelen 1929 Buhranı ile ABD ithalatı daralmış ve sermaye akımları terse dönmüştür (Kindleberger, 1973: 293).

Bu bakımdan iki savaş arası dönemde (1919-1939) tam anlamıyla bir hegemonun olmayışı, Bölüm 3.2.'de değinilen iktisadî sorunlara zemin hazırlamıştır. Uluslararası ilişkilerde ve uluslararası ekonomik sistemde istikrarsızlık artmıştır. Bu dönemde İngiltere hegemonik bir güç olamayacak kadar zayıf, savaştan yenik ayrılan Almanya güçsüz ve ABD ise bu görevi üstlenmek konusunda isteksiz olmuştur (Yazid, 2015: 68).

Esasen ABD'nin somut güç kaynakları, iki savaş arası dönemde oldukça geniştir. Yine de bu dönemde istikrarlı bir uluslararası ekonomik sistem oluşmamıştır. Zira ekonomik güç dengesindeki yüksek eşitsizliğin yanında bir hegemon potansiyelinin var oluşu da istikrarı garanti etmemektedir. ABD'nin söz konusu dönemdeki durumu, bu olguyu desteklemektedir. İstikrarın sağlanabilmesi için potansiyel hegemonun liderliği üstlenme konusunda istekli olması gerekmektedir. Oysa ABD, bu dönemde potansiyeli olmasına rağmen liderliği üstlenmemiştir (Keohane, 2019: 137). Bunun en önemli nedenlerinden biri, büyük devletlerin ulusal çıkarlarında meydana gelen değişimdir. Yurtiçine yönelik ekonomik hedeflerin önem kazanması ve küresel ilkelerden uzaklaşılması, uluslararası sisteme olan güveni zayıflatmıştır. Diğer yandan Faşizm, Nazizm ve New Deal gibi yaklaşımların iç otonomiye ve ulusalcılığa verdiği önem, liberal enternasyonalizmin gözden düşmesine neden olmuştur. Nihayetinde otarşik fikirlerin gelişmesi ve ABD'nin liderliği üstlenmeyişi, liberal dünya ekonomisinin çöküşüne yol açmıştır (Gilpin, 1987: 103-104).

II. Dünya Savaşı sonrasında ise ABD hegemonik bir güç haline gelerek; uluslararası sistemdeki konumunu değiştirmiş ancak o döneme kadar liberal sistemi ayakta tutan altın standardı, serbest ticaret ve borç ilişkileri gibi temel kurumların kısmen veya tamamen çökmüş olduğu bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Bunlara

çözüm olarak uluslararası kurumlar üzerinden işleyecek bir sistem tasarlanmıştır. Bu kurumlardan ilki, tarife indirimlerini ve MFN kuralını uygulatacak bir ticaret örgütü (GATT)'dür. Diğerleri ise sermaye hareketlerinin işleyişini sağlayacak olan bir banka (IBRD) ile parasal sistem ve kredi ilişkilerini destekleyecek bir fon mekanizmasından (IMF) oluşmaktadır. Bakıldığında sistem, uluslararası kurallar ve kurumlarca yönetilen bir yapıya sahip olmuş fakat temelde ABD'nin baskın olduğu politikalar çerçevesinde işlemiştir (Kindleberger, 1976: 32). Bu kurumlar aracılığıyla liberal ekonomik düzen tekrar tesis edilmeye çalışılmış; uluslararası piyasalar güçlenmiş ve küresel ekonomik bağımlılık artmıştır (Gilpin, 1987: 73).

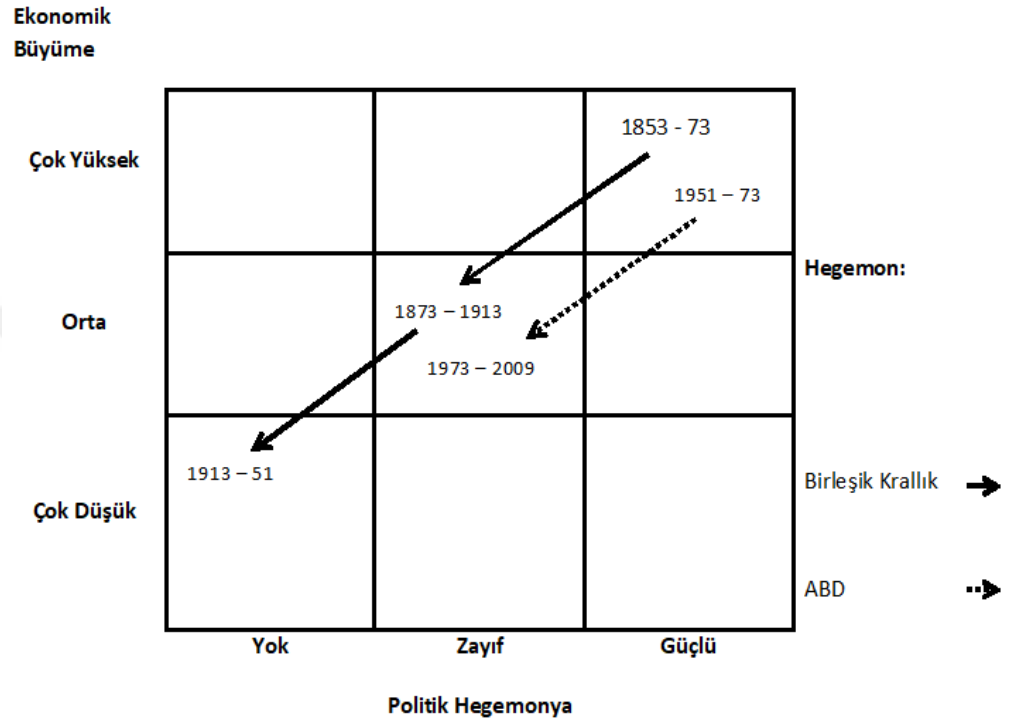
Sırasıyla İngiltere ve ABD'nin hegemonik lider olarak ön plana çıktığı bu süreçlerin dikkate değer bir ortak özelliği bulunmaktadır: her ikisi de büyük savaşlar sonrasında gerçekleşmiştir. Robert Keohane ve Robert Gilpin bu konunun üzerinde durmakta, büyük savaşların uluslararası sistemdeki gücün yeniden dağıtımını sağlayarak; yeni bir statüko ve denge meydana getirdiğini, buna koşut olarak da yeni bir hegemonik güce zemin hazırladığını öne sürmektedir (Gilpin, 1981: 15; Keohane 1984: 9).

Bu argümanın geçerli olması, her büyük savaşın yeni bir hegemon ortaya çıkardığı gibi bir genellemeyi beraberinde getirmemektedir. Örneğin; I. Dünya Savaşı'ndan sonra böyle bir durum gerçekleşmemiştir. Buna karşın dünya savaşlarını, uzun vadede sistemin dengelenmesini sağlayan ortak bir süreç olarak ele alan görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşe göre I. Dünya Savaşı, dünyadaki güç dengelerinde ABD'nin lehine bir değişim meydana getirmiştir. Çünkü savaşın olmadığı varsayıldığında, Avrupa devletlerinin gücünün kesintiye uğramayabileceği ve ABD liderliğinin güçlü rakiplerle karşılaşabileceği söylenebilir (Sachse, 1989: 51-52). Kindleberger, savaşın olmadığı varsayımı altında ABD hegemonyasının gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini, cevaplanamayacak bir soru olarak değerlendirmektedir. Ancak savaş olmaksızın; Milletler Cemiyeti kurumlarının liberal bir dünya düzeni için iki savaş arası dönemde yaptığı çalışmaların sadece kağıt üzerinde kalacağını açıkça belirtmektedir (Kindleberger, 1973: 290).

Sonuç olarak: Hegemonik İstikrar Teorisi açısından bakıldığında her iki hegemonya döneminin uluslararası sistemde yarattığı sonuçlar ve ekonomik getirileri, büyük önem taşımaktadır. Teoriye göre, hegemonyanın güçlü olduğu dönemlerde kamu mallarının sağladığı avantajlar sayesinde ekonomik gelişmenin artacağı beklenmektedir. Aksine hegemonyanın olmadığı veya güçsüz olduğu dönemlerde ise uluslararası istikrar azalacağı için ekonomik gelişmenin azalacağı

söylenebilir. Teorinin bu yaklaşımı, Lewis (1984)'nin hegemonyanın gücü ile ekonomik büyüme seviyesi arasında ilişkiye yönelik incelemesi ile uyuşmaktadır. Lewis'in tespitleri Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 13: Ekonomik Büyüme- Politik Hegemonya İlişkisi

Kaynak: Yazar tarafından (Ana Kaynak: Lewis, 1984: 15; Aktaran: Gilpin, 1987: 103) baz alınarak türetilmiştir.

Şekilde yer alan dönemler arasından 1913-1951 yılları arası, hegemonyanın olmadığı ve çok düşük ekonomik büyüme seviyesine sahip olunan bir dönemdir. Bu dönem, İngiltere hegemonyasının çöktüğü ve ABD'nin liderlik konusunda isteksiz olduğu iki savaş arası dönemi kapsamaktadır. Ekonomik büyümenin çok yüksek olduğu 1853-1873 ve 1951-1973 dönemleri, aynı zamanda hegemonyanın da güçlü olduğu dönemlerdir. Bu dönemlerden ilki, İngiltere'nin serbest ticareti teşvik etme temelinde hegemonyasının güçlü olduğu; diğeri ise II. Dünya savaşı sonrası ABD hegemonyasının kurumsallaştığı zaman dilimlerine denk gelmektedir. 1873-1913 yılları arasında ise depresyon nedeniyle İngiltere'nin korumacılığı önlemede yetersiz kaldığı; nispeten daha zayıf bir hegemonya dönemi yaşanmıştır. Aynı zamanda ekonomik büyüme orta düzeyde sağlanabilmiştir (Gilpin, 1987: 103-104). Bu döneme benzer bir diğer dönem ise 1973 yılında Bretton Woods merkezli ekonomik sistemin çökmesiyle başlayan ve Küresel Kriz'in etkilerinin açıkça görüldüğü 2009 yılına kadar devam eden süreçtir. Bu süreçte, AB ve Çin'in uluslararası sistemde

ABD'ye rakip güçler olarak yer almaya başladığı ve ABD'nin yanı sıra bu aktörlerin de sistem üzerindeki belirleyiciliğinin giderek arttığı görülmüştür. ABD hegemonyasının tamamen sona ermese de varlığını devam ettirdiği bu dönemde bir önceki döneme nazaran daha ılımlı bir ekonomik büyüme gerçekleşmiştir. 1951-1973 yılları arası dönemde dünya hasılasının ortalama büyüme oranı, yüzde 4,97 iken bu oran 1973-2009 arası dönemde yüzde 2,92 olarak gerçekleşmiştir (data.worldbank.org, 17.06.2020; Maddison, 1995: 227).

4.2. HEGEMONİK GÜÇ BOŞLUĞU VE MİLLETLER CEMİYETİ DENEYİMİ (1919- 1946)

ABD, 1917'de I. Dünya Savaşı'na katılarak; ilk kez dünya siyasetine adım atmıştır. Bu tarihten sonra her alanda baskın bir güç olma özelliğini oldukça açık bir şekilde göstermiştir. Özellikle 1919'daki Paris Barış Konferansı'nda Avrupa ve Amerikan diplomatik gelenekleri ilk kez karşılaştığında büyük bir görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Avrupalı devletlerin güç dengesi temelindeki uluslararası sistem görüşüne ABD başkanı Woodrow Wilson, etnik selfdeterminasyon –halkların kendi kaderini kendi belirlemeleri- görüşü ile karşı çıkmıştır. Diğer taraftan barışın korunmasına yönelik Avrupalı güçlerin askeri antlaşmalara verdiği önem yadsınmış; bunun yerine güvenlik sistemi ve diplomasilerinin şeffaf antlaşma esaslarına dayandırılması gerektiği savunulmuştur (Kissinger, 2018: 10-12).

Söz konusu dönemde uluslararası sistemin istikrarlı bir yapıya kavuşturulabilmesi için uluslararası kurumlara duyulan ihtiyaç ön plana çıkmıştır. Çünkü bu kurumlar, iç politikadaki devlet aygıtının yerini tutmamakla birlikte, uluslararası politikada düzeni sağlayan unsurlardan biridir. Aynı zamanda halihazırdaki güç dengesini yansıtmakta ve onunla etkileşim içindedir. Ayrıca çerçevesi uluslararası hukuk tarafından çizilmiş normatif kurallar bütününü içinde barındırmakta ve hem bu kurallardan etkilenmekte hem de onları etkilemektedir (Sönmezoğlu, 1995: 545).

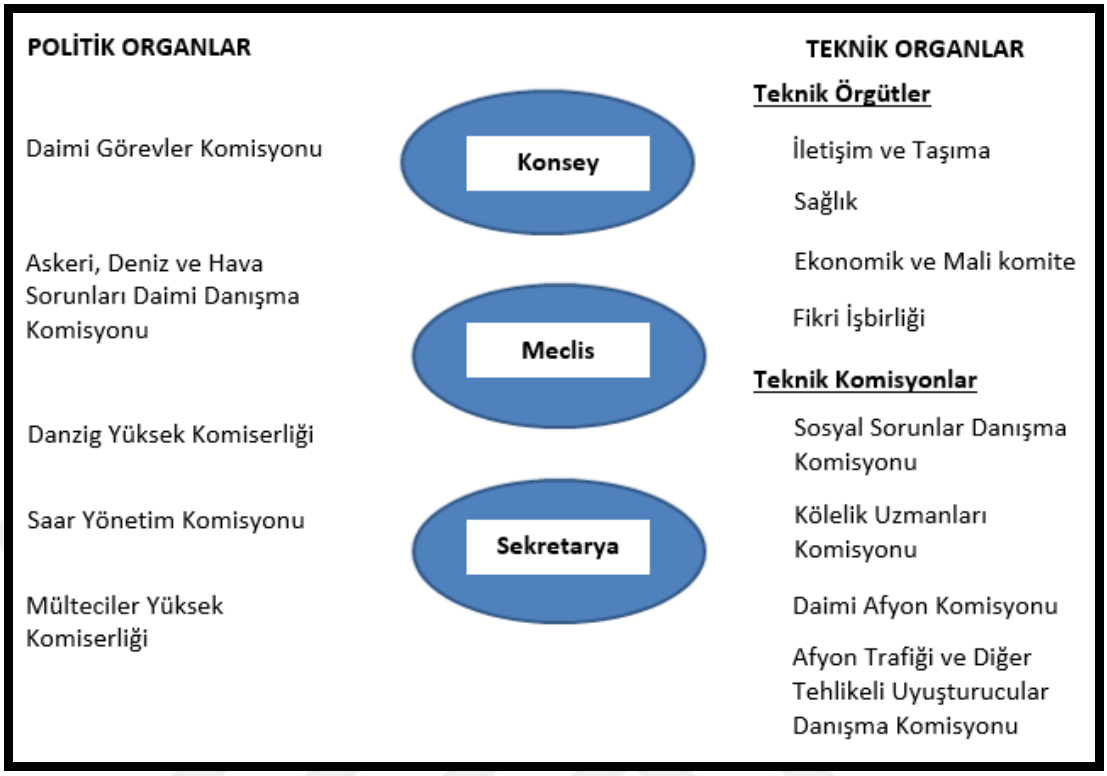
Ekonomik anlamda da bu tür bir kuruma duyulan ihtiyacı temellendiren nedenler bulunmaktadır. Bu nedenle söz konusu dönemde özellikle liberal çevrelerde işbirliğini tesis edecek uluslararası bir örgüt kurulması isteği, güçlü bir hal almıştır. Zira böyle bir örgütün yokluğunda; ülkelerin her anlamda kendilerini korumaya çalışacağı, ithalatın kısıtlanacağı, uluslararası yatırım ve ticaretin geleceğinin I. Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz motivasyona bağlı olacağı ve yeni

bir askerî rekabetin başlama olasılığı nedeniyle ekonomik girişimler için gerekli olan güven ortamının zayıflayacağı öngörülmüştür (Withers, 1918: 97).

Hem politik hem de ekonomik nedenlerin, uluslararası işbirliğine dayalı yaklaşımları gerektirmesi, bu yaklaşımları savunan ABD'nin uluslararası düzenin belirlenmesinde baskın olmasını sağlamıştır. Buna koşut olarak; Paris Barış Konferansı ile birlikte uluslararası sistemde güveni ve küresel barışı tesis edecek bir kurum olarak Milletler Cemiyeti (MC)'nin kurulması kararlaştırılmıştır. Ancak cemiyetin ana sözleşmesi Versay Antlaşması'nın bir eki olduğu için resmi olarak 10 Ocak 1920'de antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle kurulabilmiştir. Kissinger, esasen Başkan Wilson'ın çabaları sayesinde ortaya çıkması nedeniyle MC'yi ve dolaylı olarak 20. yüzyılın uluslararası anlaşmalarını Amerikan değerlerinin hayata geçirilmesi olarak görmektedir (Kıran, 2008: 21; Kissinger, 2018: 10-11). Fakat aynı dönemde uluslararası sistem üzerinde İngiltere'nin etkisi de tamamen sona ermiş değildir. 1931'e kadar İngiltere'nin sistemin liderliğini sürdürme olasılığı devam etmiştir. Zira 1920'lerde MC'nin Avusturya ekonomisini iyileştirmek için giriştiği istikrarlı para birimi çalışmaları, Alman tazminatları konusunda oluşturulan *Dawes ve Young Planları* İngiliz uzmanlar tarafından oluşturulmuştur (Kindleberger, 1973: 296).

40 kurucu üye ile hayata geçen MC, evrensel anlamdaki ilk hükümetler arası organizasyon olmuştur (Magstadt, 2010: 583). MC'nin işleyişi Meclis, Konsey ve bu ikisine yardımcı olan daimi bir Sekretarya aracılığı ile sağlanmıştır. Meclis'te her üye ülke için en fazla üç temsilci yer almıştır. Çoğunlukla dünya barışına dair konuların ele alındığı toplantılarda her ülkenin sadece bir oy hakkı bulunmuştur (Ginneken, 2006: 223). Şekil 2'de, örgütün temel organları ve bunlara bağlı alt komisyonlar yer almaktadır.

Şekil 14: Milletler Cemiyeti Organizasyon Şeması

Kaynak: Yazar tarafından (Ginneken, 2006: 223) baz alınarak oluşturulmuştur.

Cemiyet'in temelde, Bölüm 2.2.2'de bahsedilen ve Viyana Kongresi sonrasında uluslararası düzeni sağlayan Avrupa Uyumu'na benzediği söylenebilir. Ancak iki sebepten dolayı Avrupa Uyumu kadar etkili bir oluşum haline gelememiştir. Bunlardan ilki, MC'nin esnek bir yapıya sahip olmamasıdır. Avrupa devletlerinin yaşanan savaştan önceki yüzyılın güç dengesini sorumlu tutması ve bu nedenle uluslararası güvenlik düşüncesini oldukça katı bir şekilde savunmaları, kurumun yeni bir güç dengesi oluşturmasının önüne geçmiştir. İkinci neden ise, MC'nin uluslararası sistem için ilan ettiği meşru görevlerini yerine getiremeyecek kadar zayıf olmasıdır. Zira dönemin birçok güçlü devleti, uluslararası düzenin, MC'nin ilkeleri etrafında şekillendirilmesine bağlı kalmamış ve özellikle otoriter ülkeler, mevcut güçlerine karşılık kurumun yönetiminde sahip oldukları payı yeterli bulmamıştır. Bu iki neden, ileride ortaya çıkacak birçok soruna zemin hazırlamıştır (Watson, 1992: 283).

Eksikliklerine rağmen MC, kurulduğu dönemden itibaren temelde uluslararası sistemde istikrarın ve barışın önündeki siyasi ve ekonomik sorunlara odaklanmış; 1920'ler boyunca da önemli başarılar sağlanmıştır. Muhtelif ülkelerin ikili anlaşmazlıkları diplomasi yoluyla çözülmüş, Fransa-Almanya uzlaşısının ilk adımı olan Locarno Antlaşması'nın geleceği MC'ye bırakılmış, daha önce örgütten

dışlanan Almanya tekrar üye olarak kabul edilmiş ve 1929 yılında Fransız delege Aristide Briand tarafından Avrupa Birliği'nin ilk siyasi projesi meclise sunulmuştur. Tüm bu işbirliği yolundaki gelişmeler, 1930'larla birlikte tersine dönmeye başlamış ve MC; Japonya'nın Mançurya'ya, İtalya'nın Etiyopya'ya ve Almanya'nın Avusturya'ya yönelik işgalci girişimlerinin önüne geçememiştir (unog.ch, 10.06.2020).

Söz konusu dönemde MC'nin ekonomik alandaki temel ilgisi ise ticari özgürlükler konusuna yönelik olmuştur. Çünkü ülkelerin barış ve ticaret arasındaki tercihleri genel olarak ticaret lehine olmuş ve ticari özgürlükler sağlanmadığı sürece barış ikincil bir unsur olarak kalmıştır. Bu yüzden MC, kurulduğu andan itibaren büyük güçler arasında barışı koruyabilmek adına uluslararası parasal sistemin ve düzenli bir kredi mekanizmasının kurulabilmesi için gayret göstermiştir (Polanyi, 1984: 45-46). Serbest ticaret, borçların azaltılması ve parasal koordinasyon gibi liberal ekonominin sürdürülebilmesini sağlayacak unsurların düzenlenmesi için çok sayıda konferans ve kurtarma planı yapılmıştır (Clavin, 2013: 124).

İlk olarak, 1920 yılında uluslararası malî sorunların ele alındığı *Brüksel Konferansı* gerçekleştirilmiştir. Konferansta kambiyo rejimi, satın alma gücü, uluslararası bir merkez bankası gibi konular dışında I. Dünya Savaşı nedeniyle ortaya çıkan tazminat tartışmaları ve borç sorunu üzerinde de durulmuştur. Ancak konferans neticesinde sorunları çözmeye yönelik bir başarı elde edilememiştir (Kindleberger, 1984: 333). Bölüm 3.2.1 ve 3.2.3'de değinilen 1922'deki *Cenova Konferansı* ise söz konusu amaçlar temelinde atılan önemli adımlardan bir diğeri olmuş fakat burada parasal koordinasyonu sağlamak için oluşturulan altın değişim standardı, 1929 Buhranı sonrasında neredeyse tüm devletler tarafından terk edilmiştir (Gilpin, 1987: 129). 1927deki *Cenevre Konferansı* da uluslararası ticaretin devam edebilmesi için parasal bir sistem kurma amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bunun ardından 1933 yılında Buhran sonrası artan ticari korumacılığı azaltmaya yönelik bir adım olarak *Londra Konferansı* gerçekleştirilmiştir. Fakat ortak bir parasal sistemin olmayışı -ki ülkelerin neredeyse tamamı bu dönemde altın standardını terk etmiştir- ve Buhran'ın etkileri, ABD ve diğer devletleri korumacılığa yöneltmiştir. Ayrıca bunun politik sonuçları da olmuş ve bazı ülkelerde otoriteryen rejimler kurulmuştur (Irwin ve diğerleri, 2008: 9-10). Buna koşut olarak; öncelikle Almanya, İtalya ve Japonya gibi faşist iktidarlara sahip devletler örgütten ayrılmıştır. Ardından II. Dünya Savaşı ile birlikte, MC'nin kolektif güvenliği yerine getiremediği gerekçesiyle birçok devlet

örgütten ayrılarak; geleneksel ittifak kurma stratejisine yönelmiştir (unog.ch, 10.06.2020).

Bu başarısızlığın en önemli nedenlerinden biri, I. Dünya Savaşı'nın anti-hegemonyal yapısının gerektirdiği şekilde MC'nin de hegemonya karşıtı bir biçimde tasarlanması (Watson, 1992: 280) ve dolayısıyla kurumun arkasında hegemonik anlamda bir gücün ya da güç ittifakının desteğinin olmamasıdır. Watson, MC'nin eğer kolektif bir hegemonyal otorite olarak hareket etmesi durumunda başarılı sonuçlar elde edebileceğini ve etkin bir kurum haline gelebileceğini öne sürmektedir (Watson, 1992: 283).

Esasen Woodrow Wilson'un girişimleri sayesinde kurulan MC, ABD Senatosu'nun Cemiyet'e girmeyi reddetmesi üzerine hegemonik bir destekten yoksun kalmıştır. Bu bakımdan ABD'nin söz konusu dönemde bu kadar büyük bir uluslararası rolü üstlenmeye henüz hazır olmadığı söylenebilir (Kissinger, 2018: 47). Fakat II. Dünya Savaşı sonrasında hegemonik güç haline gelmesiyle birlikte ABD; MC'nin devamı olarak aynı değerler üzerine kurulan Birleşmiş Milletler'i desteklemiş ve MC'nin başarısızlığının tersine, amaçlarını nispeten daha fazla gerçekleştiren bir kurum olmasını sağlamıştır.

Başlangıçta Wilson'ın uluslararası sistemde ABD'ye yüklediği liderlik misyonu ve evrensel bakış açısı, MC'nin etkinliğini artıracak bir beklenti oluşturmuştur. 1924'te Wilson'un ölümünden sonra ise Cumhuriyetçi Parti iktidara gelmiş ve böylece Monroe doktrinin (1823) 3. ve 4. Maddeleri[41]'nde açıklanan "Karışmamazlık" ve "Kabuğuna çekilme" ilkeleri gereği; ABD'de neredeyse yüzyıldır benimsenen Avrupa'ya karşı nötr politikaya geri dönülmüştür. Avrupa'nın sorunlarına müdahil olmama ve onları kaderine terk etme politikası tercih edilmiştir (Churchill, 2004: 31).

İngiltere ve Fransa ise bu dönemde MC'yi destekleyecek kadar güçlü değildir. Zira uluslararası kurumları yönetilebilmek için ekonomik faktörler büyük önem taşımaktadır. Ancak bir yandan İngiltere'de yaşanan istikrarsızlık diğer yandan Fransa'nın dünya savaşında karşılaştığı tahribat, bu iki ülkeyi ekonomik açıdan

[41] 3- *Karmamazlık (non intervention) ilkesi: Avrupa ülkelerinin herhangi birinin mevcut kolonilerine ya da ona tabi olan bölgelere hiç müdahale etmedik ve etmeyeceğiz. (Çünkü o sıralarda Güney Amerika'daki İspanyol kolonilerinde bağımsızlık isyanları olmaktaydı ve Avrupa büyük devletlerinden oluşan Mukaddes İttifak (Sainte Alliance)'ın buralara müdahale ile koloniyalist çıkarlara hizmet için karışması istenmiyordu)*
4- Kabuğuna çekilme (isolation) ilkesi: Avrupa devletlerinin kendilerini ilgilendiren sorunlar yüzünden yaptıkları savaşlarda hiçbir zaman taraf tutmadık ve böyle bir davranış siyasetimize de uymaz. (söz konusu mesajda, Amerika'nın Avrupa'nın işleriyle ilgilenmeyeceği ve karışmayacağı ilkesi açıklanıyordu.)

zayıflatmıştır. Büyük güçlerin bu mevcut durumları MC'nin başarısızlığında dolaylı olarak etkili olmuştur (Yazid, 2015: 69).

Böylece hegemonik istikrar durumu geçerli olmadığında uluslararası kurumların etkinliğinin azaldığı söylenebilir. Çünkü bu kurumların oluşturacağı kuralların belirlenmesi ve uygulatılmasında hegemonik güç başlıca belirleyici unsur olmaktadır. Hegemon, bu tür kurumlar aracılığıyla kendi değerlerini ve tercihlerini meşrulaştırmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle sistem için belirlenen kural ve politikalar bazı devletlerin lehine bazılarınınsa aleyhinedir (Sachse, 1989: 41; Yazid, 2015: 70). Fakat bundan bağımsız olarak kuralların sistemde yer alan devletlere uygulatılabilme olanağı ise çoğunlukla hegemon devletin gücü ve kapasitesine bağlıdır. Sonuç olarak bir hegemon güç tarafından desteklenmeyen uluslararası kurumların işlevsiz ve etkinsiz bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

4.3. BRETTON WOODS SİSTEMİ ve ABD HEGEMONYASI

Batılı kapitalist ülkeler, Büyük Buhran ve II. Dünya Savaşı'nın getirdiği zorlukları takiben uluslararası ekonomi için iki önemli öncelik belirlemiştir. Bunlardan ilki, ekonomik büyüme ve tam istihdamın sağlanması; ikincisi ise 1930'ların korumacı ekonomi politikalarına dönüşü engelleyecek istikrarlı bir ekonomik düzenin inşasıdır (Gilpin, 1987: 131). Buna koşut olarak savaş sonrası dönemin yeni lideri ABD'nin uluslarası sistemdeki rolü: daha serbest bir ticaret düzeni için küresel işbirliğinin sağlanması, sermaye hareketlerinin düzenlenmesi ve dünya parasal sisteminin iyileştirilmesi olarak şekillenmiştir (Hansen, 1945).

Bu amaçların gerçekleştirilmesi için bazı yeni atılımlar gerekli olmuştur. Özellikle uluslararası ekonomide istikrarı sağlayabilecek işlevsel kurallar ve kurumların oluşturulması, bunların başında gelmektedir. 1944 yılında ABD'de 45 ülkeden 730 temsilcinin katılımıyla gerçekleştirilen Bretton Woods Konferansı (resmi adıyla Birleşmiş Milletler Para ve Finans Konferansı), bu ihtiyacın karşılanmasına yönelik ortak bir adım olmuştur. Bu konferansta oluşturulan ve sonraları Bretton Woods (BW) sistemi olarak adlandırılan bu yeni yapıda; uluslararası ticaret, parasal sistem ve sermaye hareketleri için ayrı ayrı kurumlar oluşturulmuştur (Bakkalcı, 2008: 11; Kindleberger, 1976: 22,32). Böylece uluslararası ekonomide, 1931 yılında İngiltere'nin altın standardını terk etmesinden beri süregelen kural ve normların eksikliği, ABD liderliğinde giderilmiştir (Keohane ve Nye, 2011: 67).

Konferans sonunda imzalanan Bretton Woods Antlaşması, temelde Amerikan-İngiliz işbirliğine dayalı bir oluşumdur (Gilpin, 1987: 131). Ancak sonuçları

itibarıyla ABD eksenli bir yapıya göre şekillenmiştir. Bu nedenle, oluşturulan uluslararası kurallar ve kurumlar, ABD tarafından yönetilmektedir (Kindleberger, 1976: 32). Zira konferansta tartışmaya açılan ABD (White Planı) ve İngiltere'nin (Keynes Planı) planları arasından –ekonomik gücü sayesinde- ABD'ninki kabul edilmiştir. White Planı, İngiltere'ninkine nazaran parasal disipline daha çok ağırlık veren bir özelliğe sahiptir (Boughton, 2002: 1).

BW sistemi, I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan hatalardan kaçınarak; yeni ve istikrarlı bir yapı inşa etmeyi amaçlamıştır. Bunun için uluslararası ekonomiyi yönlendirecek üç temel kurum oluşturulmuştur (Boughton, 2002: 3). Bunlardan ilki, tarife indirimlerini teşvik etme ve kapsayıcı bir ticaret sistemi oluşturma amacı taşıyan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması(GATT)'dır. İkincisi, sermaye hareketlerinin gelişimini ve yeniden yapılanmayı sağlayacak Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD- sonrasında Dünya Bankası)'dır. Üçüncüsü ise uluslararası parasal sistemi işletecek ve gerektiğinde ülkelere borçlanma olanağı sunacak bir Uluslararası Para Fonu (IMF)'dur (Kindleberger, 1976: 32).

Bu kurumlar, temelde ABD'nin hegemonik üstünlüğünün ürünleri olmuş (Kindleberger, 1973: 299) ve zaman içinde çok sayıda ülke tarafından kabul görmüştür. Avrupa'da başlayan Sovyet karşıtlığı ve kapitalist sisteme yeniden istikrar kazandırma arayışları, ülkelerin BW sistemini kabul etmesinde yönlendirici faktörler olmuştur (Keohane ve Nye, 2011: 68). Aslında iki savaş arası dönemin; korumacı ekonomi politikalarına ve ülke içi istikrara öncelik verilen bir yaklaşımla özdeşleşmesi, ülkelerin uluslararası sistemle kolayca bütünleşmelerinin önünde bir engel olarak görülebilir. Çünkü bu dönemde uluslararası normların, iç politikalara tabi olması beklenmiştir ve bu, BW sistemine aykırı bir durum teşkil etmektedir. 19. yüzyılda ise bunun tam tersi bir durum gerçekleşmiş ve liberal kapitalizmin öncelikleri doğrultusunda iç politikalar, uluslararası normlara tabi kılınmıştır. BW sistemi ise bu iki zıt durumu birlikte başarmaya yönelik bir yapıda olmuştur (Gilpin, 1987: 133).

BW sisteminde ülkeler, iç istikrarı sağlamaları amacıyla serbest ticaret politikalarını takip etme konusunda teşvik edilmiştir. Zaman içinde oluşabilecek ödemeler bilançosu açıkları için ise IMF'nin finansman sağlaması ve döviz kurlarını düzenlemesi planlanmıştır. Bu işleyiş sayesinde uluslararası sistemin gereği olan serbest ticaretin, ulusal bir öncelik olan ödemeler dengesi nedeniyle terk edilmemesi garanti edilmiştir. Ayrıca uluslararası işbirliği ve devlet müdahalesine dayalı olarak uygulanan Keynesyen politikalar sayesinde, iki savaş arası dönemin otarşik

politikalarına dönüşün engelleneceği düşünülmüştür. Bu açıdan BW sisteminin, devlet ve piyasa arasındaki uyuma dayandığı ifade edilebilir (Gilpin, 1987: 133).

Yeni sistemin otarşi dışındaki bir diğer çekincesi, 1930'lu yıllarda sıklıkla yaşanan rekabetçi devalüasyonlara yönelme olasılığı olmuştur. Bunu önlemek amacıyla sabit döviz kurlarına dayalı bir parasal sistem oluşturulmuştur. Ek olarak doların altına (1 ons; 35$ üzerinden) , diğer para birimlerinin de dolara endekslendiği "Altın Döviz Standardı" tesis edilmiştir (Gilpin, 1987: 132, 134). Bu parasal sistemin 1958'de Avrupa ülkeleri tarafından da resmi olarak uygulamaya konulmasıyla BW sistemi, uluslararası boyuta ulaşmıştır (Keohane ve Nye, 2011: 69).

BW sistemi, ABD'ye yeni ekonomik ve politik ayrıcalıklar tanımıştır. ABD'nin uluslararası politikadaki belirleyiciliği artmış ve Federal Rezerv Sistemi (FED) dünyanın merkez bankası; dolar da başlıca rezerv parası haline gelmiştir (Gilpin, 1987: 133, 137). Diğer taraftan ise ABD, hegemonik güç olmanın getirdiği büyük bir ekonomik yüke katlanmak zorunda kalmıştır. Özellikle Avrupa'nın toparlanmasını sağlamak amacıyla yapılan yardımları finanse etmek için yüksek ödemeler bilançosu açığına neden olan maliye politikaları uygulanmıştır (Keohane ve Nye, 2011: 69). Ödemeler bilançosu açıkları, dolar basarak sürdürülmeye başlanmıştır. Altın döviz standardı uygulanabildiği ve böylece diğer ülkelerin ABD ekonomisine duyduğu güven devam ettiği sürece bu işleyiş sürdürülebilmiştir (Gilpin, 1987: 134).

Dolar emisyonunun sürekli hale gelmesi, uzun vadede altın döviz standardına duyulan güven ile piyasalara likidite sağlamak için dolar basmak arasında bir çelişki (Triffin Paradoksu) meydana getirmiştir (Triffin, 1960). ABD, dolar basmaya devam ettikçe standarda duyulan güven azalmıştır. Büyük miktarda dolara sahip ülkelerin artan altın taleplerinin ABD tarafından karşılanamayacağı anlaşılmıştır. Bunun sonucu olarak 1971 yılında ABD'nin dolar karşılığı belli bir oran üzerinden altın tutma taahhüdünü terk etmesiyle BW'un parasal sistemi son bulmuştur (Keohane ve Nye, 2011: 69).

Özetle BW, başlangıçta sınırlı düzeyde ekonomik durgunluklar yaşansa da 1968 yılına kadar düşük enflasyon, istikrarlı döviz kurları ve yüksek oranlı büyüme ile özdeşleşen bir sistem olmuştur (Bordo, 2014: 131). Uluslararası anlamda karşılıklı bir ekonomik bağımlılık çağı başlamıştır. Bu süreçte ABD ekonomisi, dünya hasılasındaki artışın itici gücü olurken; FED'in para politikaları da dünya ekonomisinde temel belirleyici faktör haline gelmiştir. Uluslararası piyasalara sağlanan dolar likiditesi, serbest ticaretin büyük oranda artmasını sağlamıştır (Gilpin, 1987: 133). Ardından 1977 yılına kadarki döneminde ise ABD liderliğindeki

uluslararası ekonomik düzen erozyona uğramıştır. Özellikle parasal sistemin sürdürülememesi ve 1973 yılındaki Petrol Krizi, ABD'nin hegemonik gücünü zayıflatmıştır. Bu nedenle uluslararası sistemdeki ekonomik gücün dağılımı daha dengeli hale gelmiştir (Keohane, 2019: 137-138). Yine de birçok ülkede uygulamaya konulan ihracata dayalı büyüme stratejileri, ABD'nin küresel ekonomideki rolünü tekrardan merkezî hale getirmiştir. ABD ve dünya ekonomisindeki büyüme arasındaki korelasyon pozitif anlamda güçlü bir şekilde sürmüştür (Gilpin, 1987: 133).

Parasal işleyişte yaşanan çöküşe rağmen uluslararası sistemdeki ABD etkisi, BW'nin üç temel kurumu IMF, GATT ve Dünya Bankası aracılığıyla varlığını korumuştur. IMF ve Dünya Bankası'nın kota ve sermaye artırımı isteklerinin ABD tarafından engellendiği, bu kurumların nispeten daha özerk yapılarının –özellikle 1990'lardan itibaren- ABD eksenli bir yapıya evrildiği ve nihayetinde defacto anlamda ABD hazinesinin birer yan kuruluşu haline geldikleri görülmektedir. Günümüzde GATT'ın devamı durumundaki DTÖ'nün de aynı durumla karşı karşıya olduğu ve ABD Dış Ticaret Temsilciliği'ne bağlı bir kuruluş gibi işlemeye başladığına dair kanaatler bulunmaktadır (mahfiegilmez.com, 25.05.2020). Bu bakımdan BW kurumlarının görev ve özelliklerinin incelenmesi, uluslararası sistem içerisindeki ABD hegemonyasının anlaşılmasına katkı sunacaktır.

4.3.1. ABD Merkezli Parasal Düzen: IMF ve FED

BW ile tesis edilen ABD merkezli sistemde, parasal sistemin işleyişini sağlamak amacıyla IMF oluşturulmuştur. Ancak giderek artan karşılıklı ekonomik bağımlılıklar ve küresel anlamda doların temel rezerv para haline gelmesi, kriz durumlarında son kredi mercii olarak çalışacak bir kurumun da gerekliliğini beraberinde getirmiştir. IMF'nin kurumsal anlamda bir merkez bankası olmaması ve bu durumun getirdiği sınırlılıklar, FED'in uluslararası ekonomideki başlıca parasal otorite haline gelmesinin ve son kredi mercii görevini üstlenmesinin önünü açmıştır. Böylece bir yandan kredi ilişkilerinin ve parasal mekanizmaların IMF tarafından denetlendiği, diğer yandan da FED'in dünyanın merkez bankası olarak çalıştığı bir yapı oluşmuştur.

4.3.1.1. IMF ve Parasal Sistem

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası refah artışının teminatı olarak görülen serbest ticaret sisteminin, öncelikle parasal alanda sağlanacak ortak bir işleyiş mekanizmasına bağlı olduğu düşünülmüştür. Bretton Woods Konferansı'nda tartışmaya açılan her iki planın (White ve Keynes) da söz konusu ön şartı içermesi, bu argümanın uluslararası sistemdeki güçlü bir ortak irade olduğunu göstermektedir (Irwin, Mavroidis ve Sykes, 2008: 56). Bu nedenle; BW ile birlikte parasal sistemin işleyişini düzenlemek ve ödemeler dengesi sorunu yaşayan ülkelere orta vadeli kredi sağlamak amacıyla IMF oluşturulmuştur (Gilpin, 1987: 131-132).

IMF'nin sistemdeki görevleri altı başlık altında sınıflandırılabilir. Bunlar: parasal sorunlarla ilgili işbirliği sağlama ve danışmanlık yapma, uluslararası ticaretin gelişmesini ve dengeli büyümeyi destekleme, kambiyo kontrollerinin kaldırılmasını teşvik ederek düzenli bir kambiyo mekanizması oluşturma, çok yönlü bir ödemeler sistemi kurma, geçici ödemeler dengesi sorunlarında fonun kaynaklarından üye ülkelere kredi temin etme ve son olarak da bu tür ödeme sorunlarını azaltmaktır (Özkaya, 2009: 104). IMF, bu amaçlar temelinde kapsayıcı ve istikrarlı bir uluslararası ekonomi yaratmaya çalışmıştır.

IMF tarafından tasarlanan parasal sistem, tek ve değişmez bir yönteme dayalı değildir. Kurum, çoğu zaman konjonktürün iktisadî gereklerini de gözeterek; sistemin kurallarını güncellemiştir. İlk olarak, 1930'lu yıllardan beri devam eden, dalgalı döviz kurlarının geçerli olduğu, sıklıkla döviz kontrollerinin ve rekabetçi devalüasyonların görüldüğü süreci değiştirmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Buna rağmen etkili olamadığı bir dönem yaşanmıştır. 1958 yılına kadar döviz kontrollerinin önüne geçilememiş ve Avrupa para birimlerinin konvertibilitesi sağlanamamıştır. Genel kabul görmüş bir konvertibilite sisteminin kurulamaması, serbest ticaretin önündeki en güçlü engellerden biri olmuştur. Ardından 1958-1971 döneminde Avrupa ülkelerinin de katıldığı bir konvertibilite sistemi sağlanabilmiş; altın döviz standardına ve müdahaleli sabit kurlara dayalı bir uluslararası sistem kurulabilmiştir. Fakat 1971'de dönemin politik ve ekonomik sorunları nedeniyle altın döviz standardı terk edilmiştir. Bu nedenle 1971-1975 yılları arası; birçok para biriminin sabit kurlara dayandığı ve merkez bankaları arasında artan işbirliğine karşın istikrarlı bir parasal sistemin olmadığı bir dönem olmuştur. 1976'dan itibaren ise esnek döviz kurlarına ve SDR'lere dayalı bir parasal sistem tesis edilmiştir (Keohane ve Nye, 2011: 64). Ülkelerin büyük çoğunluğunun kabul ettiği bir parasal sistem sayesinde, uluslararası ekonomide istikrarın sağlanması adına önemli bir adım atılmıştır.

Uluslararası ekonomiyi yöneten temel aktörlerden biri olarak IMF'ye önemli bir güç verilmiştir. Bir BW kurumu olması nedeniyle bu gücün kullanımında çoğunlukla ABD belirleyici otorite olmuştur. ABD'nin kurum üzerindeki etkisi, özellikle kurum kararlarının onandığı yönetim kurulundaki oy paylaşımından kaynaklanmaktadır. IMF'nin işleyiş kuralları gereği; üye ülkelerin kuruldaki oy sayıları, kuruma tahsis ettikleri kotalarla doğru orantılı bir biçimde dağıtılmaktadır. Bu işleyiş, en çok kotayı temin eden ABD'nin IMF üzerindeki kontrolünü garanti altına almıştır. Örneğin; 1946 senesinde ABD, kuruldaki oyların yaklaşık yüzde 33'ünü elinde bulundurmuştur (Keohane ve Nye, 2011: 69). Zaman içinde bu oran giderek azalsa da günümüzde yüzde 16,51 ile ABD halen en yüksek oy gücüne sahiptir (imf.org, 23.05.2020). Bu durum, ABD'ye uluslararası ekonomiyi dolaylı olarak yönlendirebilme olanağı sunmaktadır. Dönem dönem kendisinin ve müttefiklerinin lehine kararları uygulatarak ya da rakiplerinin çıkarına olan kritik kararları veto ederek; bu olanağı kullandığı açıkça görülmektedir (Keohane ve Nye, 2011: 69).

4.3.1.2. Son Kredi Mercii Olarak FED

Merkez bankaları; bir ekonomik sistem içerisinde para yaratma tekeline sahip kurum niteliğindedir. Kar amacı taşımamakta ve emisyon gücü sayesinde iflasa konu olmamaktadır. Ayrıca finansal panik durumlarında para yaratma tekelinin getirdiği sorumluluk gereği, oluşabilecek iflasları önlemek amacıyla piyasaya likidite sağlamaktadır. Bu görevi yerine getirme noktasında özgürdür ancak panik durumunda ticari bankalar birbirlerine borç veremedikleri için finansal sistemin çöküşünü önlemek adına likidite sağlamaları, bir zorunluluk haline gelmektedir. Zira ekonomide ihtiyaç duyulan bu tür bir son kredi merciinin olmaması, ekonomik maliyetleri oldukça artırmaktadır (Herr, 2014: 60).

Dünya ticaretinin büyük çoğunluğunun rezerv para birimleri üzerinden gerçekleştiği kompleks bir uluslararası ekonomik sistemde, zaman içinde meydana gelebilecek krizleri önlemek amacıyla uluslararası anlamda bir son kredi mercii ihtiyacı doğmuştur. Özellikle Bretton Woods sistemiyle birlikte gelişen küreselleşme olgusu, böyle bir kuruma duyulan ihtiyacın artmasında önemli olmuş ve bu rolü üstlenecek ekonomik kurumun hangisi olacağı sorusunu da beraberinde getirmiştir.

BW sisteminde parasal sistemin düzenleyicisi olarak kurulan IMF'nin rolü sabit döviz kuru rejimi çerçevesinde ödemeler dengesi açığı olan ülkelere finansal kaynak sağlamaktır. Bu kaynaklar, başlangıçta üye ülkelerin sağladığı kotalardan

elde edilirken; 1967'den itibaren buna Özel Çekme Hakları (SDR) da eklenmiştir. Böylece kaynak ihtiyacı olan ülkenin o döneme kadar IMF'ye aktardığı kotadan daha fazla miktarda kredi alabilmesinin önü açılmıştır. Ardından zaman içinde ülkelere verilen yüksek oranlı krediler[42], IMF'nin artık uluslararası anlamda bir son kredi mercii olabileceği düşüncesini doğurmuştur. Ancak bunun önünde bazı engeller bulunmaktadır. Bunlardan ilki, IMF'nin kendi başına bir merkez bankası gibi para yaratabilme olanağının olmamasıdır. Bu yüzden gerektiğinde ülkelere verebileceği kaynak havuzu sınırlıdır. Piyasalara likidite sağlamak için başvurabileceği tek yöntem olan SDR yaratma olanağı ise kurumun yönetim kurulunun onayına bağlıdır. Üye ülkelerin oy çokluğu sağlanamadıkça bu olanak da kullanılamamaktadır. Bir diğer engel ise IMF'nin finansal kaynakları uzun müzakereler sonucunda sağlaması ve bu bakımdan bir son kredi mercii gibi hızlıca hareket edememesidir (Schwartz, 2000: 8-9). Oysa son kredi merciinin ekonomideki hayati rolü, panik zamanlarında seri hareket edebilme kabiliyetidir. Özellikle piyasaya sağlayacağı likidite ile kurumlara güven sorununu ortadan kaldırarak; iflasların önüne geçebilmelidir.

ABD merkezli parasal sistemin IMF haricindeki bir diğer aktörü ise uluslararası ekonomideki rolü giderek genişleyen FED'dir. Kriz durumlarında uluslararası ekonomik sisteme dahil olan birçok ülkede döviz ihtiyacının ortaya çıkması ve -dünyadaki temel rezerv paranın Amerikan doları olması nedeniyle- ihtiyaç duyulan dövizin büyük bölümünün dolar olması karşısında, FED'in sistemde son kredi mercii rolünü üstlenmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. FED zaten 1974'ten itibaren ulusal çaptaki finansal panik durumlarında büyük şirketlere kaynak sağlayarak; kurtarma planları uygulamış ve son kredi mercii olarak sistemde yer almıştır (Bordo, 2014: 132). Ancak uluslararası kapsamda bu rolü üstlendiği en açık örnek, 2008'de başlayan küresel ekonomik kriz olmuştur. FED bu dönemde finansal kurumlara yüksek oranda likidite sağlamıştır. Zira kriz ile birlikte yabancı bankalar kısa vadeli dolar yükümlülüklerini yerine getirememiş ve buna karşılık FED, dolara olan dış talebi karşılamaya yönelik politikalar uygulamıştır (Judge, 2016; Broz, 2015: 7, 46).

FED'in uluslararası piyasaya sağladığı likidite olağanüstü ölçekte olmuş ve aynı zamanda geri dönme riski de yüksek boyutlara ulaşmıştır. Sağlanan likiditenin büyük kısmı ise yabancı bankalara gitmiştir. Örneğin; FED'in kullandığı kanallardan indirim penceresinin %70'i, Vadeli İhale Tesisi ve Ticari Kağıt Fonlama Tesisi'nin ise

[42] Örneğin; 1995'teki krizde IMF, FED, Hazine Döviz İstikrar Fonu ve Uluslararası Denkleştirme Bankası tarafından Meksika'ya 50 milyar dolarlık kredi verilmiştir (Schwartz, 2000: 9).

yüzde 65'i yabancı bankalara verilmiştir. Ayrıca FED'in en büyük programını oluşturan swap kanalının da yarım trilyon dolarlık kısmı doğrudan yabancı merkez bankalarına verilmiştir (Broz, 2015: 1-2).

FED'in son kredi mercii görevini üstlenmesi, kriz dönemlerinde istikrarı tesis etmeyi sağlarken; diğer yandan çok sayıda yapısal sorunu da beraberinde getirmektedir. Bunlardan ilki, FED'in 1974 yılından beri her kriz anında gözden çıkarılamayacak kadar büyük olan kurumları kurtarmaya çalışmasının, ahlaki tehlikeye(moral hazard) zemin hazırlamasıdır. İkincisi, batmak üzere olan kurumlara kredi verirken bir ceza yaptırımını da içerecek biçimde piyasa faizinden daha yüksek bir oran uygulamamasıdır. Aksine çoğu kez piyasa faizinden daha düşük bir oranda borçlanma olanağı sunarak; kurumların kredi riski almasına neden olmaktadır. Üçüncü sorun: FED'in likidite sıkışıklığı durumunda piyasaya doğrudan kredi sağlamasının, borçlanacakların seçimlerini siyasallaştırmasıdır. Bir bakıma maliye politikası olarak adlandırılabilecek bu tür bir uygulama, kurumun bağımsızlığını ve güvenilirliğini zedelemektedir. Dördüncüsü, 1950'lerden beri yaşanan finansal gelişme karşısında bankanın, artan risk iştahını sınırlayamamasıdır. Bankanın zaman içinde sorumlukları genişledikçe; bağımsızlığını koruma, makroekonomik istikrarı sağlama ve son kredi mercii işlevini yerine getirme konularındaki etkinliğinin azalması da bir başka sorun niteliğindedir. Ortaya çıkan son problem ise, FED'in son kredi mercii çerçevesindeki uygulamalarının, merkez bankacılığının şeffaflık ve önceden bilgilendirme ilkelerine uymamasıdır. Zira bu durum, FED 'in son kredi mercii işlevinin en büyük handikapını teşkil etmekte ve uygulamalarının büyük ölçüde ad hoc ve keyfi olmasına neden olmaktadır. Bu bakımdan birçok beklenmedik ve tutarsız girişim, finansal piyasalarda karışıklık yaratmaktadır. Oysa merkez bankacılığının diğer işlevleri gibi, son kredi mercii görevinin de kurallara dayalı olması gerekmektedir (Bordo, 2014: 132- 133).

Sonuç olarak; doların rezerv para olması, ABD hegemonyasının en güçlü dayanaklarından biri olmaktadır (Gilpin, 1987: 134). Doların rolü sayesinde FED'in politikaları, diğer ülkelerin ekonomi politikaları üzerinde etki etmektedir. Diğer taraftan ekonomik kriz anlarında FED'in sistemde kurtarıcı bir aktör olarak yer alması beklenmektedir. Ancak bu tür durumlarda hayatî görülen son kredi mercii işlevini; kurala dayalı politikalar eşliğinde yürütmesi ve rasyonel yaptırımlar uygulayarak; risk iştahının neden olduğu ahlakî tehlikenin önüne geçmesi, uluslararası ekonominin istikrarı açısından büyük önem arz etmektedir.

4.3.2. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması/ Dünya Ticaret Örgütü

Bretton Woods'ta uluslararası ticareti düzenleyecek bir kuruluşa neden ihtiyaç duyulduğunu anlamak için iki savaş arası dönemde yaşanan gelişmelere bakmak gerekmektedir. Örneğin; bazı görüşler; söz konusu dönemde ülkeler arasında düşmanca ilişkilerin gelişmesini, ticaret sisteminin ayrımcı bir yapıda olmasının bir sonucu olarak değerlendirmiştir (Gowa, 2015: 22). Buna ek olarak; Büyük Buhran'ın dünya ticareti üzerindeki daraltıcı etkileri, yeni ve kapsayıcı bir ticaret sistemine olan ihtiyacı artırmış ve II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin gelişmeye başlayan liderlik rolü sayesinde yeni bir uluslararası işbirliğinin kurulması teşvik edilmiştir (Irwin ve diğerleri, 2008: 7).

GATT'ın temelleri, ABD'de 1934 yılında kabul edilen Karşılıklı Ticaret Anlaşmaları Yasası (RTAA)'na dayanmaktadır. ABD, bu yasa kapsamında 1947 yılına kadar 28 farklı ülke ile toplamda 32 ikili ticaret anlaşması imzalamıştır. Anlaşmalarda yer alan koşulsuz MFN kuralı, hükümet alımlarının düzenlenmesi ve tarife değişiklikleri gibi çeşitli hükümler, GATT'ın şablonunu oluşturmuştur (Gowa, 2015: 23; Barton ve diğerleri, 2008: 31).

Bu anlaşmalarla sağlanan ticari serbestleşme, 19. yüzyılda İngiltere'nin oluşturduğu serbestleşmeden farklılık arz etmektedir. Zira 19. yüzyılın serbest ticaret düzeni, özellikle İngiltere'nin Tahıl Yasaları'nı kaldırarak; piyasalarını rekabete açması neticesinde tek taraflı bir şekilde oluşmuştur. Ancak 20. yüzyılda ABD'nin uygulamaya başladığı serbestî, ticaret anlaşması imzalayan ülkelerin her ikisinin de tarife oranlarını düşürdüğü karşılıklı bir yapıda gerçekleşmiştir (Barton ve diğerleri, 2008: 31).

Serbest ticaretin karşılıklı yapısı, ABD'nin potansiyel ticaret ortakları arasında bazı şüphelerin doğmasına neden olmuştur. Çünkü önceki ticaret ilişkilerinde sergilediği tutumlar, ABD'nin anlaşmalara uymama olasılığını gündeme getirmiştir. Söz konusu dönemdeki gibi ticaret ilişkilerinin hukuki alt yapısının olmadığı bir durumda anlaşmalardan caymalar, özellikle küçük ülkeleri yüksek ekonomik maliyetlere katlanmak zorunda bırakmaktadır. Bu açıdan yapılacak ticaret anlaşmaları ancak küçük ülkelerin, büyük ülkenin güvenilir bir ortak olduğuna dair kanaatine bağlıdır (Barton ve diğerleri, 2008: 32).

Ülkeler arasında güvenilir ilişkilerin kurulması noktasında uluslararası kurumlar büyük önem taşımaktadır. ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrasındaki tutumu

da bu olguyu desteklemektedir. Bu dönemde ABD, serbest ticaretin önündeki temel engel olarak kapsayıcı bir kurumun eksikliğini görmüştür. Ayrıca İngiltere kendi 19. yüzyıl tecrübelerinden hareketle, ABD'nin serbest ticarette iki taraflı yaklaşımdan ziyade çok taraflı yaklaşımı benimsemesini teşvik etmiştir. Böylece tasarlanacak yeni bir kurallar sisteminin, hem ABD'ye olan güven eksikliğine çare olabileceği hem de iki savaş arası dönemdeki bloklaşmaya dönüşün önüne geçebileceği düşünülmüştür (Gowa, 2015: 23; Irwin ve diğerleri, 2008: 145). Bu nedenle ABD, kotaların kaldırılmasını ve tarife indirimlerini evrensel anlamda savunmaya başlamıştır (Kindleberger, 1976: 32- 33). Nihayetinde ABD çabalarının bir sonucu olarak (Irwin ve diğerleri, 2008: 145) 30 Ekim 1947'de Cenevre'de 23 ülke tarafından GATT imzalanmıştır (WTO, 2020).

GATT ile birlikte oluşturulan sistem dört temel ilkeye dayanmaktadır. Bunlar: bir ülkenin ticaret ortakları arasında ayrım yapmamasını gerektiren "En Çok Kayrılan Ülke (MFN) Kuralı", iç piyasada ithal ve yerli mallar arasındaki ayrımı ortada kaldıran "Ulusal Muamele Kuralı", "Gümrük Vergilerinin İndirilerek Konsolide Edilmesi" ve ticari şeffaflığın sağlanması için tarife dışı engelleri yasaklayan "Tarifeler Yoluyla Koruma Kuralı"'dır (GATT Bilgilendirme Rehberi, 2009: 5-6).

Temelini bu kuralların oluşturduğu yeni sistemin en büyük avantajı, esnek bir yapıya sahip olması olmuştur. Aynı zamanda üye devletlerin yerel çıkarlarının genel ticaret sistemiyle uzlaşması sağlanmıştır. Bunun sonucunda ticari engellerde daha önce görülmemiş boyutta bir azalma meydana gelmiştir (Barton ve diğerleri, 2008: 27).

GATT sayesinde uluslararası ticarette büyük bir artış sağlanmış ancak zaman içinde ticaret düzenlemeleri daha teknik hale geldikçe normlara dayalı politikalar yetersiz kalmıştır (Barton ve diğerleri, 2008: 27). Dünya ticaretinin hükümetler arasındaki bir anlaşmalar bütününden öte artık daha kapsamlı bir kurumsal zeminde yönetilmesi ihtiyacı doğmuştur. Zira GATT, şeklen bir kurum niteliği taşımamaktadır. Uluslararası ticaretin katılımcı ülkeleri bu durumun bir sonucu olarak; 1 Ocak 1995'ten itibaren geçerli olmak üzere yeni bir Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nü yürürlüğe geçirmiştir (Bakkalcı, 2008: 17,19). Böylece GATT'ın kapsamı genişlemiş ve daha güçlü bir yapıya sahip olmuştur (Keohane ve Nye, 2011: 18).

DTÖ'nün amaçları; uluslararası boyutta yaşam standardının, üretimin, mal ve hizmet ticaretinin artırılması; tam istihdamın sağlanması; toplam talebin ve reel milli gelirin istikrarlı ve yüksek oranda büyümesinin teşvik edilmesi olarak şekillenmiştir

(Bakkalcı, 2008: 17). Bu amaçlar temelinde uluslararası ticarette günümüze kadar önemli bir artış gerçekleşmiştir.

DTÖ'nün amaçladığı ekonomik gelişmeyi sağlama çabasındaki ülkelerin sayısı giderek artmış ve örgütün günümüzdeki mevcut üye sayısı 164'e ulaşmıştır (WTO, 2020). Bu ülkeler, dünya üzerinde yapılan toplam ticaretin yaklaşık yüzde 98'ini gerçekleştirmektedir (mahfiegilmez.com, 25.05.2020)

DTÖ üyesi ülkelerin sayısına bakıldığında uluslararası ticarete katılma konusunda istekli olunduğu görülmektedir. Ancak bu durum, salt ekonomik faktörlerle açıklanamayacak kadar karmaşıktır. Zira birçok durumda ticaret konusunun siyasallaştığı görülmektedir. Örneğin; ulusal anlamda bakıldığında serbestinin getirilerinden yararlanmak isteyen politikacılar ile bu durumdan olumsuz etkilenecek kesimler arasındaki çıkar çatışmasının galibi, ülkenin ekonomik tercihinin belirleyeni olmaktadır (Barton ve diğerleri, 2008: 31). Uluslararası anlamda ise ülkelerin ticari sistemin olası sonuçlarını belirlemedeki güçleri ön plana çıkmakta (Kindleberger, 1976: 16) fakat bu gücün kullanımı, politik amaçlar tarafından sınırlanmaktadır. ABD'nin 20. yüzyılın serbest ticaret düzeninin yaratımındaki tutumu, bu duruma örnek gösterilebilir. Bu süreçte ABD, hegemonik gücünü diğer ülkelerin tercihleri üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmamıştır. Aksine diğer ülkelerin sisteme katılımını sağlamak adına birçok ticaret müzakeresinde istisna taleplerini yerine getirerek; tavizler vermiştir (Irwin ve diğerleri, 2008: 145-146). Yine aynı dönemde ulusal güvenlik çıkarları nedeniyle rakip bir ticaret bloğu olan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'nun kurulmasına dahi destek vermiştir. Bu nedenle II. Dünya Savaşı sonrası yeni ticaret düzeninin inşasının, ekonomik ve politik sebepler göz önüne alınmadan doğru bir şekilde yorumlanması mümkün görünmemektedir (Gowa, 2015: 27).

4.3.3. Dünya Bankası

Dünya Bankası, II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinin giderilmesi ve Avrupa'nın yeniden inşası için gerekli olan uzun vadeli finansmanı sağlamak amacıyla 1945 yılında Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) adıyla

kurulmuştur (Kaya, 2003: 14). Ancak sonrasında az gelişmiş ülkelerin kalkınmasına destek olmak için krediler veren bir kurum haline dönüşmüştür (Şenses, 2017: 103).

Dünya Bankası, zaman içinde uluslararası sistemde görülen ihtiyaçlar doğrultusunda bünyesinde dört yeni kurum daha oluşturarak; bir bakıma kendi içinde uzmanlaşmaya gitmiştir. Böylece beş ana kurumdan oluşan bir yapı haline gelmiştir. Dünya Bankası Grubu olarak da adlandırılan bu kurumlar: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD), Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA-1960), Uluslararası Finans Kurumu (IFC-1956), Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (MIGA-1985) ve Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi (ICSID-1965)'nden oluşmaktadır (Bakkalcı, 2008: 23).

Bu kurumların temel amaçları; verimli sermaye yatırımları aracılığıyla gerekli ülkelere destek olmak, özel yabancı yatırımlara garanti sunmak veya kredilere katılmak, uluslararası ticareti geliştirmek ve kalkınma hedefleyen yatırımları teşvik etmek olarak örneklendirilebilir (Kaya, 2003: 15-16). Ancak günümüzde kurumun çalışmaları yoksulluk üzerine yoğunlaşmaktadır.

Dünya Bankası'nın üye sayısı günümüzde 189'a ulaşmıştır. Ülkelerin bankaya üye olma nedenleri ise gelişmişlik düzeylerine göre farklılık arz etmektedir. Az gelişmiş ülkeler, kalkınmanın finansmanını sağlamak ve bankanın diğer desteklerinden yararlanmak amacıyla üye olurken; gelişmiş ülkeler daha çok bankanın yönetiminde elde edecekleri oy güçleri sayesinde uluslararası politikada etkin olma amacı taşımaktadırlar. Bunun yanında gelişmiş ülkelerin uluslararası alanda faaliyet gösteren şirketleri de üyelik yönünde itici bir güç oluşturmaktadır. Zira Dünya Bankası kuralları gereği; üye olmayan ülkeler, kurumun finansal destek verdiği projelerde yer alamamakta ve ihalelere katılamamaktadır (Kaya, 2003: 17). Bu bakımdan gelişmiş ülkeler gerek uluslararası alandaki politik çıkarları gerekse de kendi özel sektörlerinin fırsat eşitsizliğine uğramaması adına Dünya Bankası'na katılmaktadır.

Dünya Bankası grubunun tamamında yönetim kurullarındaki oy gücü bakımından en yüksek düzeye sahip olan ülke ABD'dir. Oransal olarak bakıldığında IBRD içindeki oyu yüzde 15.86, IDA'da yüzde 10.9, IFC'de yüzde 20.99 ve MIGA'da ise yüzde 15.09 düzeyindedir (worldbank.org, 24.05.2020). Bu sayede kurum kararlarında en belirleyici aktör, hegemon güç olan ABD olmaktadır.

Dünya Bankası, özellikle ABD'nin üçüncü dünya olarak da adlandırılan az gelişmiş ülkeler üzerindeki nüfuz aracı olarak öne çıkmaktadır. Banka bünyesinde yer alan büyük miktarda fon, ABD'nin yanında yer alan ülkelere sunulmak ve

karşısındakilerin talep ettikleri durumlarda ise reddedilmek üzere kullanılmaktadır (Wade, 2002: 217). Bu bakımdan bankanın başlıca ilgi alanları olan yoksulluk, insanî gelişme ve çevre sorunlarından ziyade bu işleyişte asıl olarak; uzun vadeli kredilere ve uluslararası yatırımlara yönelik politikaları rol almaktadır. Ancak hegemonik devletin dış politikada baskınlığını sürdürebilmek için uluslararası kurumları bu şekilde kullanma ihtiyacı; uluslararası sistemin çok taraflı yönetişim ilkesi tarafından sınırlanmaktadır (Wade, 2002: 231). Hegemonik güç, bir anlamda kendi oluşturduğu kapsayıcılık, adalet ve istikrar vadeden sistem içinde -her ne kadar kurumlar üzerinde baskın olmak istese de- usullere uygun davranmak zorundadır. Bu bakımdan zorlayıcı liderlik modelinden ziyade iyiliksever liderlik modeline uymak durumunda kalmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma; iki savaş arası dönemin, eko-politik istikrarsızlık bakımından modern kapitalizmin son iki yüz yıllık süreci içindeki diğer dönemlerden nasıl ayrıştığını incelemektedir. Literatürde bu döneme dair dış politika, ideoloji ve küreselleşme açısından analizler bulunmaktadır. İktisat bilimi çerçevesinde ise işsizlik, ticaret, üretim, altın standardı ve parasal sistem konularını ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalar, belli ülkeler ve konular üzerine odaklanırken; makro düzeydeki eko-politik istikrarsızlık konusuna doğrudan ve yeterli bir açıklama getirmemektedir. Bu çalışma, dönemin temel iktisadî sorunları olarak görülen parasal sistemin bozulması, korumacı ticaret politikaları, borç sorunu ve Büyük Buhran'ın önlenemeyişine Hegemonik İstikrar Teorisi perspektinden genel bir açıklama sunmaktadır.

Çalışmada söz konusu dönemin istikrarsızlıkları, uluslararası sistemde liberal bir hegemonik gücün bulunmayışı ile açıklanmaktadır. Zira ortak bir parasal sistem, 19. yüzyılda İngiltere liderliğinde altın standardı ve II. Dünya Savaşı sonrasında ABD liderliğinde Bretton Woods sistemi ile sağlanmıştır. Serbest ticaret ise yine aynı ülkelerin ilgili dönemlerdeki çabaları sayesinde oldukça etkin bir şekilde tesis edilmiştir. Ülkeler arasındaki borç ilişkileri, kreditörlüğü üstlenen liderler olduğunda çatışmalara izin vermeyecek bir biçimde gelişmiş ve krizler, gayriresmi anlamda da olsa son kredi mercii olarak kabul edilen bir merkez bankası olduğunda diğer krizlere göre daha çabuk ve daha az zararla atlatılmıştır.

Bu noktadan hareketle kapitalist sistemin istikrarının bir teminat sistemine dayandığı söylenebilir. Bu, ulusal düzeyde yasal bir takım düzenlemelerle ilişkilendirilebilirken, uluslararası düzeyde ise güveni tesis eden ve kuralların kesinliğini teminat altına alan bir hegemon güçle ilişkilendirilebilir. Bu bakımdan hegemonik güç, öngörülebilirlik sağlayan bir aktör olarak görülebilir. Ekonomide meydana gelebilecek kriz durumlarında; sistemin devamlılığı için çaba sarf edeceği önceden bilinen bir garantörün olması, sistemin rasyonel aktörlerinin (politik faktörler nedeniyle sistemden kendini soyutlama eğiliminde olmayan demokratik ülkelerin) kapitalist sistem içinde kalmalarını sağlamaktadır. Örneğin; iki savaş arası dönemdeki ekonomik krizde ülkeler hızlı bir şekilde korumacılığa ve sistemi terk etmeye yönelirken; hegemonik gücün baskın olduğu dönemlerde böyle bir kolektif hareket görülmemektedir. Benzer şekilde, hegemonik gücün dizayn ettiği uluslararası parasal sistem, herhangi bir kriz ortamında dahi kapitalist sistem içinde

yer alan diğer ülkeler tarafından terk edilmemektedir. Diğer taraftan hegemonik güç, diğer devletleri doğrudan serbest ticaret yapmaya zorlamasa da sistemin sağladığı faydaların görünür hale gelmesi açısından örnek teşkil etmesi sayesinde ana akım ekonomipolitiğin belirleyicisi olmaktadır. Ülkeler, bu motivasyonlar çerçevesinde lideri takip etme eğilimine girmektedir. Örneğin; 19. yüzyılda İngiltere'nin serbest ticaret politikaları, Avrupa'nın diğer gelişmiş ülkeleri tarafından hiçbir zorlamaya maruz kalınmadan uygulanmıştır. Yine 1930'lu yıllarda ABD'nin uyguladığı New Deal politikalarının olumlu sonuçları, II. Dünya Savaşı sonrasında diğer devletleri de benzer politikaları takip etmeye sürüklemiştir. Benzer şekilde 1970'lerle birlikte gelişen İngiltere ve ABD'de uygulanan arz yönlü ekonomi politikaları, uluslararası anlamda da geniş bir kabul görmüştür. Bu bakımdan liderin rasyonel ve kazançlı politikaları, uluslararası sistemde yer alan aktörler tarafından kabul edildiği sürece verimli bir döngü yaratmaktadır. Öyle ki bu döngü, -mevcut durumda baskınlığı azalmış olsa dahi- hegemonyanın önceden ulaştığı kurumsallaşma düzeyine bağlı olarak varlığını devam ettirmektedir.

I. Dünya Savaşı boyunca finansman ihtiyacının emisyon yöntemiyle giderilmesi, altın standardının işlevsiz kalmasına ve savaş boyunca çoğu ülke tarafından terk edilmesine neden olmuştur. Savaş sonrasında ise standarda dönüş için uluslararası organizasyonlar düzenlenmiş ve kısmen ikna edici olmuştur. Buna koşut olarak; 1920'lerin ortalarından itibaren birçok ülke, eski parasal sistemi altın değişim standardı adı altında yeniden uygulamaya koyarken; 1929 yılındaki Büyük Buhran sürecin tersine dönmesine neden olmuştur. Özellikle 1930'ların başından itibaren ülkeler standardı tekrardan terk etmeye başlamıştır. Altın değişim standardı içinde konvertibiliteyi sağlayan para birimlerine sahip ülkeler (ABD, İngiltere), sistemde yer alan diğer ülkelere gerekli güvenceyi sağlayabilmiş olsalardı; böyle bir sonucun ortaya çıkmayacağına dair beklentiler haklı çıkabilirdi. Ancak bu ülkelerin mevcut durumları ve tutumları, sistemi idare etmeye izin ver(e)mediği için parasal sistem kolayca vazgeçilebilir bir nitelik taşımıştır.

Benzer bir durum, serbest ticaret sistemi için de geçerlidir. Savaş sonrasındaki birçok uluslararası organizasyonda parasal sistem ile birlikte serbest ticaret sistemi de ele alınmış ve serbestinin sağlanmasına yönelik ülkelere çağrıda bulunulmuştur. Bu sayede yine Büyük Buhran'a kadar dünya ticaretinde istikrarlı bir artış gerçekleşmiş ancak bu dönemden sonra çoğu ülkenin korumacı politikalara yönelmesiyle ticaret hacmi giderek daralmıştır. Dönemin potansiyel hegemonik gücü ABD ise İngiltere'nin 19. yüzyılda kapitalizmin tecrübe ettiği krizlerde olduğu gibi

serbest ticaret düzenini devam ettirmeye çalışmamış ve oldukça yüksek tarife engelleri uygulamıştır. Teori bağlamında üzerinde durduğumuz "liberal bir hegemonun yokluğunda sistem istikrarsız hale gelir" hipotezi burada güçlü bir destek bulmaktadır. Zira liberal değerleri teşvik eden ve gerekli kamu mallarını sağlayan bir hegemonun olmadığı iki savaş arası dönemde eko-politik istikrarsızlıklar oldukça sıklaşmış ve derinleşmiştir.

Bu çalışma ile Hegemonik İstikrar Teorisi ve iki savaşa arası döneme dair çalışmaların, özellikle iktisat alanındaki eksikliğinin giderilmesi yönünde literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Birçok açıklamada iktisat disiplini ile birlikte; tarih, uluslararası ilişkiler, sosyoloji ve siyaset bilimlerine atıfta bulunularak; okuyucuya kapsamlı bir kavramsal çerçeve sunulmaktadır. İki savaş arası dönemde uluslararası sistemdeki istikrarsızlığın temelde hegemonik güç boşluğundan kaynaklandığı; ülkelerin ortak bir parasal sisteme ikna edilememesi, serbest ticaretin genelleştirilememesi ve finansal paniklerin küresel bir krize evrilmesinin önününe geçilememesi üzerinden ortaya konulmaktadır.

Elbette ki tüm çalışmaların olduğu gibi bu çalışmanın da belli sınırlılıkları mevcuttur. Bunlardan ilki, Hegemonik İstikrar Teorisi'nin açıklama gücünün her iktisadî sistem için aynı olmamasından kaynaklanmaktadır. Zira uluslararası sistem, 1947 yılından itibaren Soğuk Savaş olarak adlandırılan iki kutuplu bir eko-politik yapıya sahip olmuştur. Oysa teori sadece liberal değerler etrafında şekillenen Batı kapitalizminin istikrar sürecine açıklama getirmektedir. Bu nedenle genellikle uluslararası sistemden bahsedilirken Sovyetler Birliği dağılana kadarki süreçte diğer kutbu oluşturan sosyalist blok göz ardı edilmektedir.

İkinci sınırlılık, çalışmada 19. yüzyıl ve II. Dünya Savaşı sonrası olmak üzere hegemonik olarak vurguladığımız iki dönemin ekonomik ve politik farklılıklar arz etmesidir. Örneğin ilk dönemde parasal sistem, altın standardına dayalı iken; ikinci dönemde Bretton Woods ile kurulan ve sadece doların altına dönüştürülebilirliğinin bulunduğu altın döviz standardından oluşmuştur. Parasal sistemdeki belirleyici aktör ise ilk dönemde Yüksek Maliye olarak adlandırılan bir kurum iken ikinci dönemde IMF ve FED olmuştur. Bir diğer farklılık ise uluslararası siyasal aktivitenin temel kurumunun, İngiltere hegemonyasında Avrupa Uyumu iken ABD hegemonyasında Birleşmiş Milletler olmasıdır. Yine hegemonik gücün zirve yaptığı ilk dönemde hakim iktisat teorisi, Klasik politikalarken ikinci dönemde Keynesyen politikalardan oluşmuştur.

Üçüncü sınırlılık, çalışmanın geniş bir tarihsel dönemi içermesi nedeniyle bazı dönemlere ilişkin yeterli istatistiksel veriye ulaşılamamasıdır. Bu nedenle ABD hegemonyası dönemi kantitatif açıklamalara olanak tanırken; tarihsel verilerin kısıtlı ve kesikli oluşu nedeniyle 19. yüzyıldaki İngiltere hegemonyasına ilişkin incelemeler yüzeysel kalmaktadır.

Son sınırlılık ise giderek artan karşılıklı ekonomik bağımlılıkların hegemonun sistemdeki rolünü genişletmesidir. Örneğin; 19. yüzyılda günümüzdeki kadar küreselleşmiş bir dünya ekonomisi olmadığı için hegemonun son kredi mercii olma görevi, sistem içinde hayatî bir nitelik taşımamıştır. Ancak ABD hegemonyası boyunca artan ekonomik küreselleşme, hegemonun kriz anında son kredi mercii olarak görev almasını kaçınılmaz kılmaktadır. Özellikle 2008 Krizi gibi yakın geçmişteki krizlerin küresel boyuttaki yayılma hızı, bunu destekler niteliktedir. Zira kriz sürecinde FED'in son kredi mercii olarak hareket ettiği, parasal gevşeme (QE) politikalarından anlaşılmaktadır. İçinde bulunduğumuz dönemde ise COVİD19 pandemisinin dünya ekonomisine getirdiği ağır yük, FED'in daha önceki krizlerde olduğu gibi sadece son kredi mercii rolünü üstlenmesini değil artık son varlık alıcısı olmasını da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle; mevcut krizin sonuçları karşısında parasal otoritenin sergileyeceği girişimler, teorinin hegemona yüklediği görevlerin ileriki çalışmalarda genişletilmesini gerektirecektir.

Çalışmada iki savaş arası dönemin iktisadî sorunlarına ve eko-politik istikrarsızlık konusuna bu sınırlılıklar dahilinde açıklayıcı cevaplar verilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın hipotezleri istatistiksel veriler ve grafikler yardımıyla ortaya konulmuş; söz konusu dönemdeki gelişmelerin, Hegemonik İstikrar Teorisi'nin açıklamalarını destekler nitelikte olduğu sonucunu ulaşılmıştır. Bu bakımdan çalışmanın, Türkiye'deki iktisat disiplini içinde Hegemonik İstikrar Teorisi'nin göz ardı edilmesinin ve iki savaş arası döneme ilişkin çalışmaların sınırlılığının giderilmesi yönünde katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, S. (2004). Uluslararası Reel Ticaret: Teori, Politika. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Akbaş, M. E. (2017). 1800'lerin Küresel Krizleri, Büyük Depresyon ve 2008 Krizi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 77-127.

Akıncı, E. (2009). Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda Finansmanı Ve Savaşan Diğer Devletlerle Karşılaştırılması. (Yayınlanmış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akyol, S., ve Ulutürk, S. (2007). Küresel Kamu Malları: Hegemonya ve İstikrarın Küresel Ekonomi Politiği. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(13), 62-85.

Bakkalcı, A. C. (2008). Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar, Ülkelerüstü Kurumlar, Entegrasyon Teorisi ve Avrupa Birliği. Nobel Kitabevleri.

Bakkalcı, A. C. (2019). Avrupa Birliği – Türkiye İlişkileri. Seçkin Yayıncılık.

Balderston, T. (2003). Introduction: the 'Deflationary Bias' of the Interwar Gold Standard. The World Economy and National Economies in the Interwar Slump (ss. 1-26). London: Palgrave Macmillan.

Balke, N., ve Gordon, R. J. (1986). Appendix B: Historical Data. In The American Business Cycle: Continuity And Change (ss. 781-850). University Of Chicago Press.

Baran, P. ve Sweezy P.M. (1970). Tekelci Kapitalizm. Ankara: Doğan Yayınevi.

Barton, J. H., Goldstein, J. L., Josling, T. E., ve Steinberg, R. H. (2008). The Evolution of the Trade Regime: Politics, Law, and Economics of the GATT and the WTO. Princeton University Press.

Başer, N. E. (2011). Sanayi Devrimi'nde Teknolojik Gelişmenin Rolü. (Yayınlanmış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Bates, T. R. (1975). Gramsci and the Theory of Hegemony. *Journal of the History of Ideas*. *36*(2): 351-366.

Beaud, M. (1984). A History of Capitalism 1500-1980. Çev. Dickman T. ve Lefebvre A. Londra ve Basingstroke: The Macmıllan Press.

Bernanke, B. (2000), Essays on the Great Depression. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Bernanke, B. S. (1994). The Macroeconomics of The Great Depression: A Comparative Approach (No. W4814). National Bureau of Economic Research.

Bogart, E. L. (1920). Direct And İndirect Costs of The Great World War. New York: Oxford University Press.

Bordo, M. D. (2014). Rules for a Lender of Last Resort: An Historical Perspective. *Journal of Economic Dynamics and Control*, (49): 126-134.

Boughton, J. M. (2002). Why White, Not Keynes? Inventing the Postwar International System. *IMF Working Paper* WP/02/52. Washington DC: International Monetary Fund.

Boyce, R. (2009). The Great Interwar Crisis and the Collapse of Globalization. Springer.

Bozdağlıoğlu, Y. (2013). Hegemonic (in) Stability Theory and US Foreign Policy: The Legacy of the Neocons in the Middle East. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 13(3): 1-12.

Broadberry, S., ve Harrison, M. (2005). The Economics of World War I: An Overview. The Economics of World War I (ss. 3-40). New York: Cambridge University Press.

Brooks, S. G., ve Wohlforth, W. C. (2008). World out of Balance: International Relations And The Challenge Of American Primacy. Princeton University Press.

Bukharin, N. (1975). Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm. Çev. Barlas, Ş. İstanbul: Özgün Yayınları.

Burchill, S., Linklater, A., Devetak, R., Donnelly, J., Nardin, T., Paterson, M., Reus-Smit C. ve True, J. (2012). Uluslararası İlişkiler Teorileri. İstanbul: Küre Yayınları.

Burgwyn, H. J. (1997). Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1918-1940. Greenwood Publishing Group.

Calleo, D. P. (1987). Beyond American Hegemony: the Future of the Western Alliance. New York: Wheatsheaf Books.

Cameron, R. ve Neal, L. (2003). A Concise Economic History of the World: from Paleolithic Times to the Present. New York: Oxford University Press.

Carr, E. H. (2010). Yirmi Yıl Krizi: 1919-1939. Çev. Cemgil, C. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cevizliler, E., ve Öncü, A. S. (2013). Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa Barışı için Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9).

Churchill W. S. (2004). 2. Dünya Savaşı Hatıraları Savaştan Savaşa / 1919-1939. Çev. Yalkın M. A. İstanbul: Örgün Yayınevi.

Cohen, B. J. (1977). Organizing The World's Money: The Political Economy of International Monetary Relations. New York: Basic Books.

Colijn, H. (1927). The World Economic Conference of 1927. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 134(1): 140–144.

Cox, R. W. (1983). Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method. *Millennium*. 12(2): 162-175.

CPI Inflation Calculator. https://www.in2013dollars.com/us/inflation/19-13?endYear=1990&amount=1 (15.09.2019).

Çağlar, Ü. ve Dışkaya, S. (2018). Küreselleşme, Uluslararası Para Sistemi ve Kriz. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*. 5(2): 1-24.

Çetin, H. (2001). Liberalizmin Temel İlkeleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi.* 2(1): 219-237.

Çetin, M. ve Kök, R. (2015). Osmanlı Dış Borçlanmasının Hobson-Lenin Tezi Bağlamında Değerlendirilmesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*. (51): 203-220.

Demir, Ö. Bedavacılık Sorunu. http://omer-demir.net/sosyalbilimlersozlugu/bedav-acilik-sorunu/, (19.04.2020).

Dowd, D. F. (2004). Capitalism and Its Economics: A Critical History. Pluto Press.

Dowd, D. F. (2013). Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı: Eleştirel Bir Tarih. Çev. Gerçek, C. İstanbul: Yordam Kitap.

Drazen, A. (2004). Political Economy in Macro Economics. Orient Blackswan.

Duman, M. (2002). Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4(2):1-16.

Eğilmez, M. (15.05.2020). Kendime Yazılar. http://www.mahfiegilmez.com/2020/05/abd-son-bagmsz-kaleyi-de-dusurmek-uzere.html#more, (25.05.2020).

Eğilmez, M. (2008). Küresel Finans Krizi: (Piyasa Sisteminin Eleştirisi). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eğilmez, M. (2018). Tarihsel Süreç İçinde Dünya Ekonomisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eichengreen, B. (1987). Hegemonic Stability Theories of the International Monetary System (No. w2193). National Bureau of Economic Research.

Eichengreen, B. J. (1995). Golden Fetters: The Gold Standard and the Great Depression, 1919-1939. NBER Series on Long-Term Factors in Economic Development.

Eichengreen, B. J. (1996). Hegemonic Stability Theory and Economic Analysis: Reflections on Financial İnstability and The Need for an İnternational Lender of Last Resort. UC Berkeley: Center for International and Development Economics Research.

Eichengreen, B. J., ve Hatton, T. J. (Edit.). (1988). Interwar Unemployment in İnternational Perspective. Kluwer Academic Publishers.

Eichengreen, B., ve Temin, P. (2000). The Gold Standard and the Great Depression. *Contemporary European History*. 9(2): 183-207.

Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/place/United-States/The-Haymarket-Riot#ref612917. (18.10.2019).

Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/topic/international-trade/The-new-mercantilism. (25.02.2020).

Engels, F. (1994). İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, Çev. Y. Fincancı. İstanbul: Sol Yayınları.

Eşiyok, B. A. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması.. *Mülkiye Dergisi*. 34(266): 67-108.

Fisher, I. (1933). The Debt-Deflation Theory of Great Depressions. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*. (1933): 337-357.

Friedman, M. (2011). Kapitalizm ve Özgürlük. Çev. Erberk, D. ve Himmetoğlu, N. İstanbul: Plato Film Yayınları.

Friedman, M., ve Schwartz, A. J. (1963). A Monetary History of the US 1867-1960. Princeton University Press.

Galbraith, J. K.(1980). Kuşku Çağı. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Galbraith, J. K.(1990). Para Nereden Gelir Nereye Gider. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Gallagher, J., ve Robinson, R. (1953). The Imperialism of Free Trade. *The Economic History Review*. 6(1): 1-15.

Gilpin, R. (1981). War and Change in World Politics. Cambridge University Press.

Gilpin, R. (1987). The Political Economy of İnternational Relations. Princeton ve New Jersey: Princeton University Press.

Gilpin, R. (2016). Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politiği. Çev. Duran, M., Oktay, S., Ceyhan, M.K. ve Polat, G. Ankara: Kripto Yayınları.

Gilpin, R., ve Gilpin, J. M. (2001). Global Political Economy: Understanding the İnternational Economic Order. Princeton University Press.

Gowa, J. (1989). Rational Hegemons, Excludable Goods, and Small Groups: an Epitaph for Hegemonic Stability Theory?. *World Politics*. 41(3): 307-324.

Gowa, J. (2015). Explaining the GATT/WTO: Origins and Effects. The Oxford Handbook of the Political Economy of International Trade, 19.

Gönlübol, M.(1993). Uluslararası Politika İlkeler- Kavramlar- Kurumlar. Ankara: Attila Kitabevi.

Griffiths, M., ve Callaghan, T. O. (2004). Key Concepts in International Relations. London ve New York: Routledge.

Grunberg, I. (1990). Exploring The "Myth" of Hegemonic Stability. *International Organization*. 44(4): 431-477.

Gürdal, E. (2014). Orta Asya'nın Amerikan Hegemonyasına Eklemlenmesi ve Bu Süreçte ABD'nin Enerji Politikaları.(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gürsoy, B. (1984). 100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 40(1-4).

Hakan, E. (1997). Us-Japanese Economic Relations (1945-1997) A Hegemonic Quest?. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Halaç, U., ve Doruk, E. (2019). Hegemonik İstikrar(sızlık) Kuramı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (60): 179-192.

Hansen, A. H. (1945). America's Role in The World Economy. Londra: Allen & Unwin Ltd.

Hayek, F.V. (1952). The Counter-Revolution of Science Studıes On The Abuse of Reason. Illınoıs: The Free Press Glencoe.

Herr, H. (2014). The European Central Bank and the US Federal Reserve as Lender Of Last Resort. *Panoeconomicus*. 61(1): 59-78.

Heywood, A. (2014). Çev. Küresel Siyaset. Uslu N. ve Özdemir H. Ankara: Adres Yayınları.

Hobsbawm, E. J. (2003). Devrim Çağı 1789- 1848. Çev. Şener, B. S. İstanbul: Dost Kitabevi.

Hobson, J. A. (2005). Imperalısm: A Study. New York: Cosimo Classics.

Hunt, E. K. ve Lautzenheiser, M. (2016). İktisadi Düşünce Tarihi. Çev. Aslan, V. U. Ankara: Phoenix Yayınevi.

IMF, (06.07.2020). IMF Executive Directors and Voting Power. https://www.imf.org/external/np/sec/memdir/eds.aspx, (23.05.2020).

Imlah, A. H. (1969). Economic Elements in the Pax Britannica. Cambridge: Russell&Russell Publisher.

Irwin, D. A., Mavroidis, P. C., ve Sykes, A. O. (2008). The Genesis of the GATT. *World Trade Review*. 8(2): 351.

James, S. C., ve Lake, D. A. (1989). The Second Face of Hegemony: Britain's Repeal of the Corn Laws and the American Walker Tariff of 1976. *International Organization.* 43(1): 1-30.

Judge, K. (2016). The First Year: The Role of a Modern Lender of Last Resort. Colum. L. Rev., 116, 843.

Katzenstein, P. J. (1977). Introduction: Domestic and İnternational Forces and Strategies of Foreign Economic Policy. *International Organization*. 31(4): 587-606.

Kaykusuz, M. (2014). Geçmişten Günümüze Finansal Krizler (1619-2014). Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.

Kaymak, M. (2016). Hegemonya Tartışmaları Işığında İngiliz ve Amerikan Hegemonyaları: Yönlendirici Hegemonyadan Kural Koyucu Hegemonyaya. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 34(1): 63-92.

Kazgan, G. (1980). İktisadî Düşünce Veya Politik İktisadın Evrimi. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kennedy, P. (1990). Büyük Güçlerin Yükseliş ve Düşüşleri. Çev. Karanakçı, B. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kenton W. (05.09. 2019). https://www.investopedia.com/terms/s/smoot-hawley-tariff-act.asp. (27.02.2020).

Keohane, R. O. (1982). The Demand for International Regimes. *International Organization.* 36(2) (Spring): 325-355.

Keohane, R. O. (1984). After Hegemony: Cooperation And Discord İn The World Political Economy. Princeton University Press.

Keohane, R. O. (2019). The Theory of Hegemonic Stability and Changes in International Economic Regimes, 1967–1977. Change in the İnternational System (ss. 131-162). Routledge.

Keohane, R., ve Nye, J. (2011). Power & Interdependence: Longman Classics in Political Science Paperback: Cambridge: Pearson Publisher.

Keynes, J. M. (2018a). The General Theory of Employment, Interest, and Money. Palgrave Macmillan.

Keynes, J. M. (2018b). Versay Sulhu'nun Netayic-i İktisadiyesi. Çev. Okyar, A. F. İstanbul: Islık Yayınları.

Keynes, J. M., Moggridge, D. E., ve Johnson, E. S. (1971). The Collected Writings of John Maynard Keynes. London: Macmillan.

Kindleberger, C. (1973) The World in Depression, 1929-1939. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Kindleberger, C. P. (1976). Systems Of Economic Organizations. Money And The Coming World Order (ss. 15-40). New York: New York University Press.

Kindleberger, C. P. (1981). Dominance And Leadership in the İnternational Economy: Exploitation, Public Goods, And Free Rides. *International Studies Quarterly*. 25(2): 242-254.

Kindleberger, C. P. (1984). A Financial History of Western Europe. London: George Allen & Unwin (Publishers) Ltd.

Kindleberger, C. P. (2007). Cinnet, Panik Ve Çöküş: Mali Krizler Tarihi, Çev. H. Mutlu. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yazın Basın Yayın Matbaacılık.

Kissinger, H. (2018). Diplomasi. Çev. İbrahim H. Kurt. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Kök, R. ve Çetin, M. (2019). İktisat Metodolojisi ve Bölüşüm Ahlakı -İktisadın Tarihî ve Felsefi Temelleri. Ankara: Nobel Yayınları.

Krasner, S. D. (1976). State Power and the Structure of International Trade. *World Politics.* 28(2): 317-347.

Krasner, S. D. (1982). Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables. *International Organization*. 36(2): 185-205.

Kurmuş, O. (2012). Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi. Yordam Kitap.

Küçükkalay, A. M. (2014). Dünya İktisat Tarihi. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Lake, D. A. (1983). International Economic Structures and American Foreign Economic Policy, 1887–1934. *World Politics*. 35(4): 517-543.

Lake, D. A. (1984). Beneath the Commerce of Nations: A Theory of İnternational Economic Structures. *International Studies Quarterly*. 28(2): 143-170.

League of Nations, Covenant of the League of Nations, (28 April 1919). https://www.refworld.org/docid/3dd8b9854.html. (25.02.2020).

League Of Nations. Secretariat (1935). The Aims, Methods and Activity of the League of Nations. League Of Nations.

Lenin V. I. (2003). Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması. Çev. Süreya C. İstanbul: Eriş Yayınları.

Levy, J. S., ve Thompson, W. R. (2005). Hegemonic Threats and Great-power Balancing in Europe, 1495-1999. *Security Studies*. 14(1): 1-33.

Lewis, W. A. (1984) The Rate of Growth of the World Economy. Taipei: The Institute of Economics, Academia Sinica.

Luxemburg, R. (2003). The Accumulation of Capital. Çev. Schwarzchild, A. Londra ve New York: Routledge.

MacDougall, D. (1975). Studies in Political Economy: Volume I: The Interwar Years and the 1940s. Springer.

Maddison A. (2007). Contours of The World Economy, 1-2030 AD: Essays in Macro-Economic History. New York: Oxford University Press.

Maddison, A. (1995). Monitoring the World Economy, 1820-1992. Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development.

Madsen, J. B. (2001). Trade Barriers and the Collapse of World Trade During the Great Depression. *Southern Economic Journal*. 67(4): 848-868.

McKeown, T. J. (1983). Hegemonic Stability Theory And 19th Century Tariff Levels in Europe. *International Organization*. 37(1): 73-91.

Milward, A. S. (1970). The Economic Effects of the Two World Wars on Britain. Macmillan International Higher Education.

Mitchell, B. (1998). International Historical Statistics: Europe 1750-1993. London: Macmıllan Reference Ltd.

Mitchell, B. R. (1983). International Historical Statistics: The Americas and Australasia 1750-1988. Detroit: Gale Research Company.

Modelski, G. (1978). The Long Cycle of Global Politics and the Nation- State. *Comparative Studies in Society and History.* 20(2): 214-235.

Nish, I. H. (2002). Japanese Foreign Policy in the Interwar Period. Greenwood Publishing Group.

NS Zwangsarbeit Dokumentationszentrum. https://www.ns-zwangsarbeit.de/en/forced-labour-in-the-daily-round/. (07.03.2020).

Nye Jr, J. S. (2004). Soft Power: The Means to Success in World Politics. Public Affairs.

Oliver, P. (2013). Selective Incentives. The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements.

Olson, M. (1965). The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups. Cambridge, Massachusetts ve Londra: Harvard University Press.

Özcan, N. (2002). 21. Yüzyılda Uluslararası Politik Ekonomik İlişkiler: Hegemonsuz Bir Dünyada İşbirliği ve Çatışma İhtimalleri. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özkaya, M. H. (2009). IMF'nin Değişen Rolü: Bretton Woods'tan Günümüze. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2(2): 102-117.

Öztürk, N. (2017). Para Banka Kredi. Bursa: Ekin Yayınevi.

Öztürk, Z. (2011). Hegemonik İstikrar Teorisi Çerçevesinde Dünya Ekonomisinin Yeniden Şekillendirilmesi ve Türkiye'nin Bu Süreçteki Yeri Ve Katkısı. (Doktora Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pamuk, Ş. (2017). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Parasız, İ. Ölmezoğulları, N. ve Başoğlu, U. (2015). İktisatta Devrimler Karşı Devrimler. Bursa: Ekin Yayınevi.

Pehlivantürk, B. (1997). Japanese Economic Policy in Southeast Asia: Hegemony Or Cooperation. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Piketty, T. (2018). Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital. Çev. Koçak, H. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Polanyi, K. (1986). Büyük Dönüşüm. Çev. A. Buğra. İstanbul: Alan Yayınları.

Pommery, L. (1956). Yeni Zamanların İktisat Tarihi. Çev. Talas, C. Ankara: Yeni Matbaa.

Prascevic, A. (2007). Causes And Consequences Of The First World War: The Agony Of The Laissez-Faire. The Economic Causes And Consequences Of The First World War. (ss. 105-130). Belgrad: University of Belgrade.

Pressman, S. (2013). The Legacy of John Kenneth Galbraith. Routledge.

Rehberi, G. B. (2009). Gelir İdaresi Başkanlığı. Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Daire Bşk., GATT Müdürlüğü. (95): 10-22.

Rhodes, B. D., ve Rhodes, R. B. (2001). United States Foreign Policy in the Interwar Period, 1918-1941: The Golden Age of American Diplomatic and Military Complacency. Greenwood Publishing Group.

Rickards, J. (2012). Klasik Altın Standardı (1870-1914). http://liberteryen.org/2012/09/klasik-altin-standardi-1870-1914/, (15.03.2020).

Roaring Twenties. http://www.american-historama.org/1913-1928-ww1-prohibition-era/roaring-twenties.htm, (08.12. 2019).

Roselli, A. (2014). Money and Trade Wars in İnterwar Europe. Springer.

Ruggie, J. G. (1982). International Regimes, Transactions, And Change: Embedded Liberalism in The Postwar Economic Order. International Organization, 36(2), 379-415.

Russett, B. (1985). The Mysterious Case Of Vanishing Hegemony; Or, Is Mark Twain Really Dead?. *International Organization*. 39(2): 207-231.

Sachse, V. E. (2017). LSU Digital Commons. https://digitalcommons.lsu.edu/gradschool_disstheses/4740. (21.03.2020).

Sachse, V. E., (1989). Hegemonic Stability Theory: An Examination. LSU Historical Dissertations and Theses. 4740.

Sander, O. (2003). Siyasi Tarih 1918-1994. Ankara: İmge Kitabevi.

Satlıgan, N., Savran, S. ve Tonak, E. A. (2012). Kapital'in İzinde. İstanbul: Yordam Kitap.

Savaş, V.F. (2007). İktisatın Tarihi. Ankara: Siyasal Yayınevi.

Schwartz, A. J.(2000), "Son Ödünç Verme Mercii'nin Nitelikleri" Çev. Bayraktutan, Y. *Liberal Düsünce*, 5(19): 5-13.

Silvia, S. J., ve Stanaitis, M. (2013). Is Economic Hegemony Necessary for Maintaining Open Trade? An Empirical Challenge to the Hegemonic Stability Theory. *In APSA 2013 Annual Meeting Paper*.

Simskin, J. (2020). Unemployment in Nazi Germany. https://spartacus-educational.com/GERunemployment.htm. (08.03.2020).

Snidal, D. (1985). The Limits of Hegemonic Stability Theory. *International Organization*, 39(4): 579-614.

Sönmezoğlu, F.(1995). Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Strange, S. (1987). The Persistent Myth of Lost Hegemony. International Organization. 41(4): 551-574.

Sweezy P., Baran P. ve Magdoff H. (1975). Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı. Bilgi Yayınevi: İstanbul.

Şahin M. ve Şen O. (Ed.). (2014). Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar. Ankara: Kripto Yayınları.

Şenses, F. (2017). İktisada (Farklı Bir) Giriş- Giriş İktisadı Öğrencileri ve İktisada İlgi Duyanlar İçin Yardımcı Kitap. İstanbul: İletişim Yayınları.

Temin, P. ve Toniolo, G. (2008). The World Economy Between the Wars. Oxford University Press.

Tiryakioğlu, M. (18/03/2009). Schumpeter, Yenilik ve Yaratıcı Yıkım. http://www.iktisadiyat.com/2009/03/18/schumpeter-yenilik-ve-yaratici-yikim. (03.01.2020).

Toynbee, A.(1956). The Industrial Revolution. Boston: The Beacon Press.

Tünay, M. (1995). Siyasal Tarih. Ankara: İmge Kitabevi.

Türel, O. (2015). Uzun XIX. Yüzyılda Orta Avrupa. Yordam Kitap.

UNOG, UNOG Library, Registry, Records and Archives Unit. https://www.unog.ch/80256EDD006B8954/(httpAssets)/36BC4F83BD9E4443C1257AF3004FC0AE/%24file/Historical_overview_of_the_League_of_Nations.pdf. (10.06.2020).

Uysal, Y. (2006). Senyoraj, Abd ve Dünya Ekonomisi. http://kisi.deu.edu.tr/yasar.uysal/gazete/8.htm, (18.04.2020).

Verdery, K., ve Banac, I. (1995). National Character and National Ideology in Interwar Eastern Europe. New Heaven.

Wade, R. H. (2002). US Hegemony and The World Bank: The Fight Over People and Ideas. *Review Of International Political Economy*. 9(2): 215-243.

Wallerstein, I. (1984). Patterns and Prospectives of the Capitalist World-Economy. *Contemporary Marxism*. (9): 59-70.

Wallerstein, I. M. (1980). The Modem World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750. New York: Academic Press.

Wallerstein, I. M. (2011). Dünya-sistemleri Analizi: Bir Giriş. Çev. Abadoğlu, E. ve Ersoy, N. Bgst Yayıncılık.

Watson, A. (1992). The Evolution of International Society: A Comparative Historical. Londra ve New York: Routledge.

WB, GDP Growth. https://data.worldbank.org/indicator/N-Y.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2009&start=1961. (17.06.2020).

WB. Voting Powers. https://www.worldbank.org/en/about/leadership/votingpowers, 24.05.2020.

Webb, M. C., ve Krasner, S. D. (1989). Hegemonic Stability Theory: An Empirical Assessment. *Review of International Studies*. 15(2): 183-198.

Withers, H. (1918). The League of Nations: Its Economic Aspect. Oxford University Press, H. Milford.

WTO. (2013). World Trade Report 2013.

WTO. Members and Observers. https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm. (20.05. 2020).

WTO. Principles of the Trading System. https://www.wto.org/english/thewto-_e/whatis_e/tif_e/fact2_e.htm. (17.08.2019).

Yazid, N. M. (2015). The Theory of Hegemonic Stability, Hegemonic Power And İnternational Political Economic Stability. *Global Journal Of Political Science And Administration.* 3(6): 67-79.